

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS ÅRBOG

1993

Omslagets billede:

Ved den reception, der afholdtes på Amtsgården i Vejle i oktober 1992 i forbindelse med præsentationen af årbog 1992, skete det, at ikke færre end 4 formænd, 3 tidligere samt den nuværende, var til stede under samme tag. Pressefotograf Allan Simonsen fra Vejle Amts Folkeblad forevigele denne usædvanlige situation. Fra venstre side ses nuværende formand Birgitte Arffmann, A. M. Wamberg, Kamma Varming og Peder Eg Jensen.

Det usædvanlige billede fortjener sin plads på denne årbogs forside som et historisk minde for alle i samfundet ikke mindst i lyset af, at Peder Eg Jensen blot nogle måneder senere afgik ved døden.

© Pressefotograf Allan Simonsen.

VEJLE AMTS ÅRBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1993

JØRN THOMSEN OFFSET A/S . Kolding
KOLDING DATA SATS A/S

Redaktion:

Erik With-Pedersen, Dæmningen 10⁴, 7100 Vejle, 75 82 20 85

Knud Erik Reddersen, Hammersvej 14, 6000 Kolding, 75 56 81 48

VEJLE AMTS ÅRBOG

som kan købes i boghandelen, udsendes til medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er 100,00 kr.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af bestyrelsens medlemmer eller direkte til ekspeditionen, adresse: Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, tlf. 75 82 43 22.

Samfundets bestyrelse:

Sognepræst *Birgitte Arffmann*, Vejle.

Formand

Kasserer *Grethe Sehested-Blad*, Kolding.

Souschef *Ib Doktor*, Sdr. Stenderup.

Museumsinspektør *Steen Hvass*, Vejle.

Sognepræst *Hans Jørgen Iversen*, Hvirring.

Museumsinspektør *Søren K. Jakobsen*, Fredericia.

Sekretær

Konsulent *Marius Wellner Jensen*, Gedved.

Lektor *Otto Herskind Jørgensen*, Fredericia.

Lærer *Niels Kolind*, Horsens.

Bankfuldmægtig *Steen Schneller Larsen*, Fredericia.

Museumsinspektør *Falk Mikkelsen*, Give.

Næstformand

Civilingeniør *Knud Erik Reddersen*, Kolding.

Museumsinspektør *Johan Schachner*, Glud.

Kirkegårdsleder *Jens Thorsen*, Vejle.

Kasserer

Overlærer, arkivar *Erik With-Pedersen*, Vejle.

Indhold

Oldnordisk Dragestil - en epoke hos Voss <i>Af Marianne Ritzau</i>	11
Den uforglemmelige danske mand Hans de Hoffman <i>Af Kamma Varming</i>	27
Da bødlen gæstede Vejle. To beretninger fra 1700-årenes Vejle <i>Af Gert Hviiid</i>	34
Fra hoveri til daglejersystem. Arbejdskraftsystemer på Palsgård ca. 1750-1840 <i>Af Bjarne Harboe</i>	45
Arne Wamberg ser tilbage på 28½ år som amtmand i Østjylland <i>Af Arne Wamberg</i>	63
Skal Jellinghøjene bytte navn? <i>Af Leif Ingvorsen</i>	84
Ålegårde set fra land. Om økonomien i et landbrug med ålefangst <i>Af Kamma Varming</i>	90

Jens Bertelsen – storkøbmand i Vejle
på Christian den 4.s tid
Af John T. Lauridsen 110

Egnsskribenten og historiefortælleren
med sans for det folkelige.
Om Peder Eg Jensen, Give 134

Boganmeldelse.
»De kongelige Amtmænd
- en erindringsbog om amtmænd
og amter før 1970« 136

Nyt fra historien i Vejle Amt 1991 138

Vejle Amts Historiske Samfund
1991-1992 166

Tak for støtte 169

Ekstrakt af årsregnskab 170

Bøger til salg 172

Forord

Sidste år bragte vi en god og såre professionel artikel »Oldnordisk Dragestil – en epoke hos Voss«, skrevet af museumsinspektør Marianne Ritzau, Århus. Den havde taget forfatteren lang tid at udarbejde og var af os længe ventet. Denne redegørelse er yderligere af betydning for vore kulturhistoriske museer her i amtet.

Så meget mere skuffende var det at konstatere en række fejl og udeladelser i den pågældende artikel, fejl som endog besværliggjorde forståelsen og som medførte, at hverken læsere, forfatter eller udgiver kan være tilfredse.

Grunden til denne misère er uforklarlig. Alt stoffet – også den pågældende artikel – har været gennem to korrekturlæsninger. Men desuagtet blevet trykt i sin ubearbejdede form fra første indskrivning, hvilket bogtrykkeriet beklager.

I sidste instans er ansvaret redaktionens, hvorfor vi her skal beklage det skete. Og samtidig genoptrykke Marianne Ritzaus artikel i lydefri form i denne årbog. Hermed er der gjort afbigt.

Årbogen i år rummer desuden en artikel, skrevet af Samfundets forhenværende formand og årbogsredaktør A. M. Wamberg, der her ser tilbage på sin lange amtmandsperiode i Vejle Amt. Artiklen findes i en nylig udkommet bog »De kongelige amtmænd – en erindringsbog om amtmænd og amter før 1970«, udgivet 1992 af Jurist- og Økonomforbundets forlag.

Bogen, der givet har interesse for mange af vore læsere, anmeldes samtidig i herværende årbog. Men vi takker udgiver og redaktion for at have givet tilladelse til at bringe A. M. Wamberg's artikel her.

Redaktionen

Oldnordisk Dragestil – en epoke hos Voss

Af Marianne Ritzau

Lejlighedsvis møder man hos antikvitetshandlere og på vore museer en række ensartede genstande af støbejern eller bronze. Deres funktioner som kaminforsættere, skrivebordsgarniture, etagerer etc. daterer dem som fremstillet inden for de sidste hundrede år, selv om dekorationen umiddelbart leder tanken hen på forhistoriske stilarter. Undertiden kan man genkende dekorationen som stammende fra f.eks. guldhornene eller mankestolene fra Sølsted. Foruden de ovennævnte genstande drejer det sig om genstande fra gruppen mindre indbo, der omfatter askebægre, vaser, dørgreb, brevsprækker, lysekroner, småborde samt et enkelt komfur. Mange af genstandene er stemplet med produktionsnummer samt ENERET i bunden. Adskillige af dem er forsynet med en indskrift med let tillempede runer fra den danske runerække. Af indskriften fremgår det, at genstandene er produceret af Ernst Voss i Fredericia.

Ernst Voss grundlagde sin fabrik i

1878, da han fik borgerskab som jern- og metalstøber i Fredericia. Hans forståelse for, hvor vigtigt det var for en virksomhed at være alsidig og hurtigt at kunne omstille sig, gav sig udslag i en varieret og særdeles omfattende produktion på fabrikkens støberi. Man fremstillede lamper både til petroleum og el, nips-genstande, skrivebordsgarniture, beslag, dørgreb, butiksinventar, køkkentøj til både private husholdninger og institutioner, hospitalsudstyr samt ovne med tilbehør i et sådant omfang, at man nærmest må betragte firmaet som værende eneherkende inden for de ovennævnte genstandsgrupper – ovne og komfurer dog undtaget. Allerede i 1887 nævnes det, at lamper og galanterivarer (artikler til pynt) tidligere næsten udelukkende blev importeret, men at firmaet nu havde taget konkurrencen op – og sejret².

I 1897 blev fabrikken omdannet til et familieaktieselskab under sønnen Ditlev Voss' ledelse. Han fik hurtigt oparbejdet en blomstrende virksomhed med et stort

Lysestager, Urstativ, Penneholder
og Brevpressere
i oldnordisk Drage-Stil.

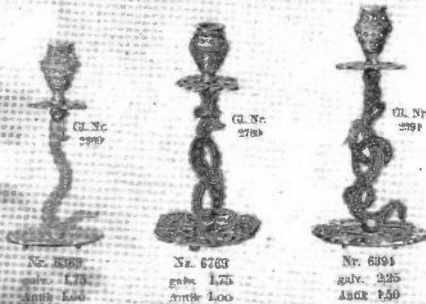
1:3

Leuchter, Urbehålder, Federschale
und Briefbeschwerer
in altnordischem Drachen-Styl.

Bougeoirs, porte-montre, porte-plume
et press-papier
en vieux-nord dragon-style.

Candlesticks, watch-stand, pen-tray
and letter-weight
in old-north dragon-style.

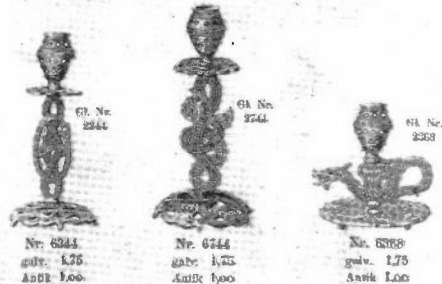

Fig. 1.

Eksempler på genstande i oldnordisk stil fra Vöss' katalog over galanterivarer fra 1908. Urstativet nr. 6731 har forlæg i en nøgle, Sophus Müller: *Vor Oldtid (1880)* (Müller) fig. 441. Hesten på manglebrættet nr. 6740 er en kopi af Væggerslevhesten, en lille jernalderfigur fundet 1891 på Djursland, Müller fig. 377. Dyrresnyget på lysestagerne i nederste række har forlæg i decorationen på Jellingebøgeret, Müller fig. 415, lysepiberne er udformet som forhistoriske lerkar uden egentligt forbillede. Numrene 6761, 6762 og 6732 er tillempede kopier af den store Jellingesten. Firmaet fremstillede stenen i tre størrelser i perioden 1907-30. Stenens originale indskrift er dog udskiftet med følgende tekster:

på den største sten:

Ernst Vöss latt risse tenne
steen til bryt i elle te
norrtske hiem KN

og på de to mindre sten:

Ernst Vöss satta tenne stan
til bryt i tanska hiem KN

Det har ikke været muligt at klarlægge, hvem KN var. Sandsynligvis dækker initialerne over den K. B. Nielsen, der har signeret en dolkformet brev vægt fra fabrikken. En K. B. Nielsen – eller C. B. Nielsen, C brugtes ikke i runealfabetet – kendes ikke af det lokalhistoriske arkiv i Fredericia eller på fabrikken. Der er dog den mulighed, at det kan dreje sig om fabrikkens mangeårige underdirektør C. Nielsen, der dog ikke tidligere er kendt for at underskrive sig med forbogstaverne K./C. B.

eksportmarked i Norden, Tyskland, Holland, Belgien, Rusland, Rumænien, Tyrkiet og Ægypten³.

Der er en del vanskeligheder forbundet med at lave en nærmere undersøgelse af den del af fabrikkens produktion, der er præget af de forhistoriske stilarter, med henblik på en mere nøjagtig datering, bestemmelse af omfanget af produktionen og klarlægning af hvilke kunstnere, der har tegnet og modelleret dem. Under to meget omfattende brande i 1899 og 1931 er størstedelen af fabrikkens arkiv gået tabt. Frem til 1931 er der dog bevaret adskillige af firmaets kataloger dækkende perioden 1908-1930. Blandt katalogerne udgør de, der vedrører firmaets produktion af elektriske artikler, den mest komplette gruppe. Der er kun bevaret enkelte, tidsmæssigt spredte kataloger, der omfatter fabrikkens produktion af galanterivarer. Kataloget fra 1908 findes på Fredericia Museum, de øvrige kataloger befinder sig på fabrikken i Fredericia.

I katalogerne omtales genstandene med det forhistoriske islæt, som værende i oldnordisk dragestil, eller oldnordisk stil, fig. 1, en stilart, hvis elementer er hentet fra bronze-jernalderens og vikingetidens ornamentik. Den opstod her i landet omkring 1860.

Kimen til stilens fremvoksen skal søges i de nationalromantiske strømninger, der voksede frem i 1700-tallet, og som blev af væsentlig betydning for 1800-tallets store interesse for historie, arkæologi og national kunst og litteratur.

I flere vesteuropæiske lande var man

så småt begyndt at vende sig fra den dominerende franske klassicisme og i stedet interessere sig for sin egen fortid – dog fortrinsvis de perioder, der havde forlenet landet med agtelse og glørværdighed.

I Danmark afspejledes interessen for at uddybe kendskabet til landets fortid sig fra midten af 1700-tallet, hvor man begyndte at udgive bøger med topografisk, historisk og norrønt indhold på dansk. Saxo's Danernes Historie blev udgivet i 1752, og Erik Pontoppidans Den danske Atlas, hvis første bind indeholdt oldtidsbefolkningens historie, illustreret med oldsager og mindesmærker, udkom i perioden 1763-81. At interessen for fædrelandets historie har været meget stor, ses tydeligt af, at Peter Fr. Suhms Historie af Danmark, Norge og Holsten, der udkom 1776, blev genoptrykt adskillige gange i årene derefter.

Disse tendenser til at søge tilbage i historien blev yderligere understreget af et voksende behov for en dansk national identitet som følge af de ydmygende nederlag i forbindelse med Englandskrigene og den deraf følgende afståelse af Norge og de langvarige økonomiske lavkonjunkturer, som Danmark kom ud i.

Også inden for teater og ballet tog man fra midten af 1700-tallet det nordiske op, omend det generelt må siges, at det nordiske og nationale element lå i emnevalget. K. Bredal skrev syngespillet Gram og Signe med forlæg i de oversatte Saxotekster, og Johannes Ewald skrev i 1770'erne nogle nationale dramer, hvoraf især »Balders død« vakte

opmærksomhed, fordi man forsøgte at give stykket et nordisk udstyr, blandt andet ved at hente viden i Suhm's Danmarkshistorie, da det var et krav fra kongen til Det kongelige Teaters ledelse, at man skulle:

»... være betænkt paa saadanne Dragter, som nogenlunde kunne svare til de gamle Tider hos os«⁴.

Opsætningen af stykkerne var i det store og hele stadig rent klassisk, hvad der især afspejlede sig i anvendelsen af klassisk arkitektur og dragter med flittig brug af guldgalloner og kniplinger, samt, for et enkelt stykkes vedkommende, en forgyldt leopard. Undertiden anvendtes dog drikkehorn, stenaltre og lignende ind imellem de klassiske opsætninger for at give stykkerne et nordisk islæt.

De første tegn på, at emner fra Danmarks fortid også blev anvendt inden for billedkunsten, ses i 1770'erne, hvor N. A. A. Abildgaard malede flere billeder, hvis motiver var hentet fra den danske historie eller nordiske sagnhistorie. Man havde i så lang tid ligget under for den klassiske kunst, at Danmark manglede en billedtradition med baggrund i historien og den fællesnordiske mytologi. For at styrke dette element i billedkunsten blev der udskrevet adskillige prisopgaver, hvor emnerne var hentet i den nordiske mytologi, og fra 1814 indførte man på Akademiet forelæsninger i den nordiske mytologi på linje med forelæsningerne over den klassiske.

Efterhånden som kendskabet til fortiden blev udbygget, steg også kravet til

historiemaleriets nøjagtighed – et krav, der lettere kunne indfries, efter at kunsthistorikeren N. L. Høyen i 1826 tog initiativet til, at Akademiet fik en studie-samling over nordisk historie, natur og folkeliv. Det lå ham stærkt på sinde, at kunsten skulle have et nationalt indhold, allerhelst hvile på et folkeligt, historisk fællesskandinavisk grundlag⁵. Høyen stiftede i 1847 Selskabet for Nordisk Kunst for yderligere at få skabt interesse for en fællesskandinavisk kunstretning.

Interessen for alle aspekter af landets historie fortsatte i 1800-tallet, hvor den fik næring fra mange forskellige sider.

Den fortsatte inden for den litterære verden, hvor den nordiske oldtid og mytologi kom til at spille en central rolle og blev genstand for en grundigere forskning, og myter, sagaer og folkeeventyr blev gendigtet. Grundtvig så det blandt andet som sin opgave at give den jævne dansker og nordmand mulighed for at stifte bekendtskab med den nordiske oldtids litteratur og historie på et letfatteligt sprog. Hans gendigtning af Saxo's Danernes Historie vandt stor begejstring og udbredelse. Den udkom i årene 1818-22, og med den blev kendskabet til landets fortid virkelig folkeeje. Bogen uddeltes til landets skoler og nævnes gang på gang i rosende vendinger i breve og levnedbeskrivelser fra 1800-tallet.

Sideløbende med den norrøne litteratur og de historiske værker blomstrede interessen for arkæologi og dermed også for fortidsmindesmærkerne. Den arkæologiske interesse gav sig også udslag i, at der i løbet af 1800-tallet blev oprettet

museer, både i København og i de større provinsbyer. I hovedstaden grundlagdes i 1807 »Det kongelige Museum for nordiske Oldsager« som resultatet af et ønske fra regeringen.

Initiativet til at oprette museer i provinsen blev derimod taget af katedral-skolelærere, der var den gruppe akademikere ude i landet, der bedst havde formået at bevare kontakten til det akademiske miljø i København og derfor var bekendt med den interesse, der var opstået for at udbrede kendskabet til landets fortid via arkæologien. Museerne i Ribe, Odense, Århus, Viborg og Ålborg er alle oprettet mellem 1855 og 1863⁶.

Tilmed blev der fra 1840'erne udgivet en del illustrerede, letlæselige værker om dansk arkæologi, flere af dem med et klart politisk indhold. Således skrev den senere direktør for Oldnordisk Museum, J. J. A. Worsaae i 1843, at oldsagerne opfordrer os:

»kraftigen til at værne om vore Ene-mærker at ikke Fremmede skulle raade over en Jordbund, som gemmer vore Fædres Been og hvortil vore helligste og ærværdigste Minde-
der ere knyttede«⁷.

Da den hastige udvikling inden for reproduktionsteknikken i sidste århundrede muliggjorde bedre og billigere illustrationer, kunne det skrevne ord således underbygges med billeder. Herved lærte en bredere del af befolkningen at forbinde visse genstandsgrupper med Danmarks fortid.

Med Frederik den Syvendes store ar-

kæologiske engagement blev den almindelige danskers interesse for arkæologi yderligere stimuleret. Kongen deltog selv i flere udgravninger, blandt andet af gravhøjene i Dyrehaven og kongegravene i Jelling, begivenheder, der blev omtalt og afbilledet i landets aviser og blade, der også bragte illustrerede artikler om majestætens store privatsamling. De nye, store fund som Thorsbjerg mose, Nydambåden og egekisten fra Borum Eshøj blev omtalt i lange, rigt illustrerede artikler, ofte over flere numre, og bladene bragte tillige afbildninger af nordiske oldsager i udenlandske samlinger.

Da Oehlenschläger i 1803 skrev Guldhornene, bebrejdede han dele af befolkningen, at de kun så på hornene som værdigenstande på baggrund af det materiale, de var fremstillet af, i stedet for at betragte hornene som nationale klenodier, der fortalte os noget om fortiden. Dette interesseskift, som Oehlenschläger er en af de første, der giver udtryk for, er slået helt igennem omkring 1860. Man interesserer sig nu ikke længere kun for ædelmetalgenstande, men for alle slags oldsager, fordi man har fået forståelsen for, at hver enkelt genstand fortæller noget om vor fortid.

I slutningen af 1860'erne opstod der fra flere sider et ønske om, at Danmark skulle have en national kunstindustri, hvormed man kunne markere sig internationalt.

Kunsthistorikeren Philip Weillbach var den første, da han i 1867 under et foredrag i Industriforeningen i Køben-

havn foreslog, at man kunne udvikle en national kunstindustri på baggrund af den danske og skandinaviske oldtids stilarter. Selv var han dog mest stemt for, at en dansk national stil opstod på baggrund af renaissance, som den kom til udtryk under Christian IV.

I 1886 gjorde L. Lund sig til talsmand for nødvendigheden af at have en national kunstindustri. I lyset af landbrugets afsætningsvanskeligheder fremhævede han, ud fra nationaløkonomiske betragtninger, at en national, dansk kunstindustri kunne komme til at spille en vigtig rolle for Danmarks økonomi. Med en sådan kunne landet både forsyne sig selv og andre lande med kunstindustrielle produkter i stedet for at importere dem. Man var her i landet tilmed så heldigt stillet – i modsætning til Tyskland – at man kunne:

»... gjenoptage den oldnordiske Jernalders pragtfulde Stil med dens rige Dyreornamentik, dens Dragefigurer og dens Baandornamentik«⁸.

En national stil på baggrund af både oldtidens og 1500- og 1600-tallets ornamentik blev også anbefalet af arkitekten, professor V. Klein i 1890. Dog ikke ud fra stilistiske overvejelser, men kun ud fra den betragtning, at:

»... disse Kunstretninger stille ikke større Fordringer til Phantasie og Skjønhedssans end de nordiske Folk kan præstere«⁹.

Det er tilsyneladende inden for porce-

lænsfremstillingen, man kan finde det ældst dokumenterbare arbejde i oldnordisk stil. Den kongelige Porcelænsfabrik fremstillede i 1859 et cigarbæger med drageslyng, omfanget af produktionen kendes ikke. Omkring 1860 begyndte de københavnske guld- og sølvmede at arbejde med de forhistoriske stilarter og fremstille rene smykkekopier, antagelig som følge af den internationale interesse der var for arkæologiske smykker. Flere guld- og sølvmede udstillede smykker i oldnordisk stil på udstillingerne i Malmø 1861 og London i 1862.

Den oldnordiske stil blev især anvendt inden for guld- og sølvmedefagene, hvor den anvendtes til drikkehorn, smykker samt bestik. Omkring år 1900 ebbede stilen langsomt ud.

Voss' varer i oldnordisk stil er typiske genstande fra borgerlige hjem fra århundredskiftet, hvor ornamentikken er en skønsom sammenblanding af dyreslyng og fri fantasi samt en forholdsvis korrekt kopiering af dekoration og form på velkendte oldtidsfund. Eksempelvis er en lysekroner udformet som en jernalderfibula, fig. 2, en ovnforsætter har fået sin dekoration fra blandt andet guldhornene, fig. 3, og fabrikkens eneste komfur i oldnordisk stil prydes af dyreornamentik fra Søllestedmankestolene, fig. 4.

Der er ikke bevaret arbejdstegninger eller arkæologisk litteratur på fabrikken, så man ad den vej kan få indsigt i, hvilke forlæg fabrikken har anvendt. Man må i stedet forsøge at finde frem til, hvilke arkæologiske fund, der har været inspirationskilden til de enkelte genstandes

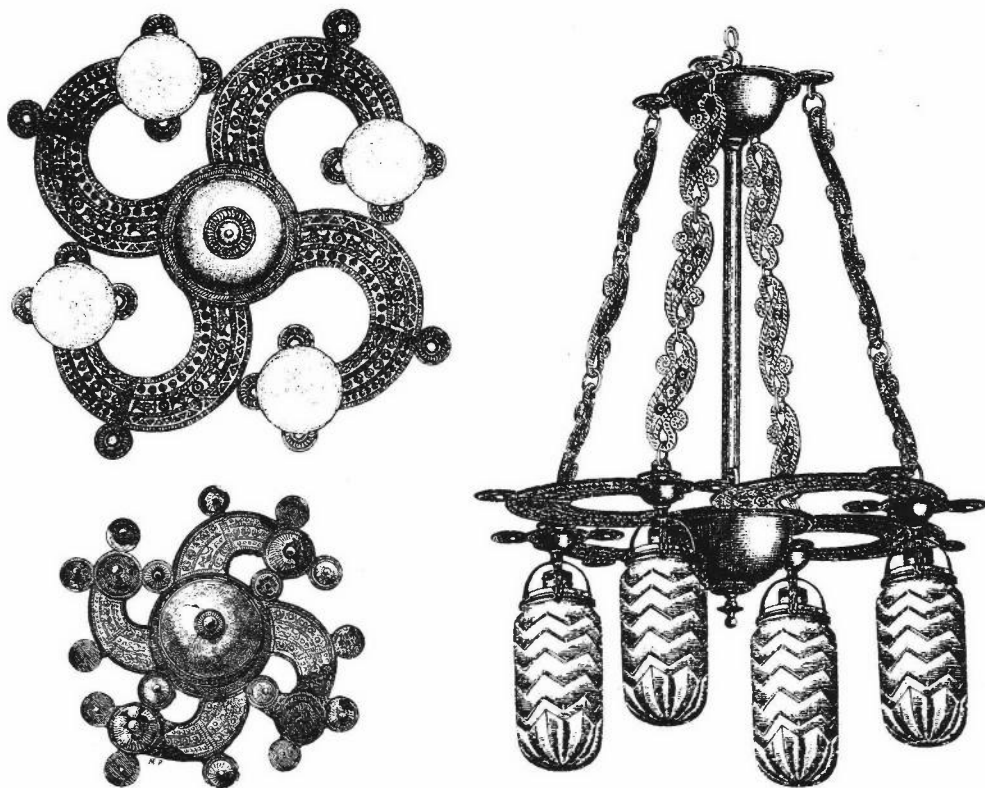

Fig. 2.

Elektrisk lysekroner i støbejern og messing, nummer 8164, *Elektriske Artikler, katalog uden år, der antagelig stammer fra 1908.* Lysekronen er udført som en overdimensioneret kopi af en hagekorsfibula fra jernalderen, fundet i Varpelev, Müller fig. 304. Man har erstattet fibulaens bukler med glaskuplerne over de elektriske pæver. Lysekronen er ophængt i S-formede led med bronzealderornamentik i form af løbende spiralborter. Lysekronen ses kun i det ovennævnte katalog.

dekoration og så ad denne vej se, om det er muligt at indkredse den arkæologiske litteratur, hvor fundene har været gengivet.

Man skal næppe tage i betragtning, at fabrikken kunne have sendt en kunstner til Oldnordisk Museum i København for at aftegne oldsagerne. Ikke engang de københavnske sølv- og guldsmede,

der dog havde museet tæt på, opsøgte samlingerne for at se på de udstillede oldsager. De brugte i stedet J. J. A. Worsaae's Nordiske Oldsager i Det Kongelige Museum i København (2. udg. 1857) som forlæg, hvorved de kom til at kopiere de ganske få unøjagtigheder, der kan ses på tegningerne.

På nær et par elektriske lamper er

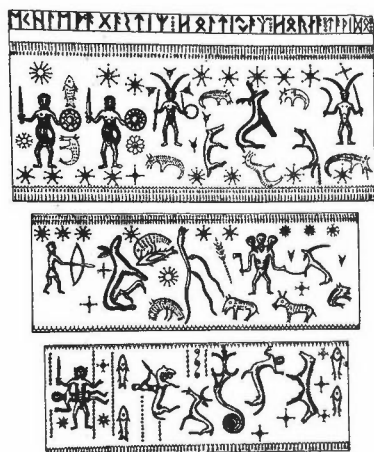

Fig. 3.

Ovnforsætter, nr. 4720, Voss generelle katalog 1908. Centralt er anbragt en kopi af en jernalderfibula, Müller fig. 360. Den flankeres af dyreornamentik i tillemptet Jellingestil. På fløjene udgøres decorationen af figurer fra guldhornene, Müller fig. 351. Ovnforsætteren ses kun i kataloget fra 1908, hvor den sandsynligvis er sat i produktion, da den ikke har noget gammelt produktionsnummer.

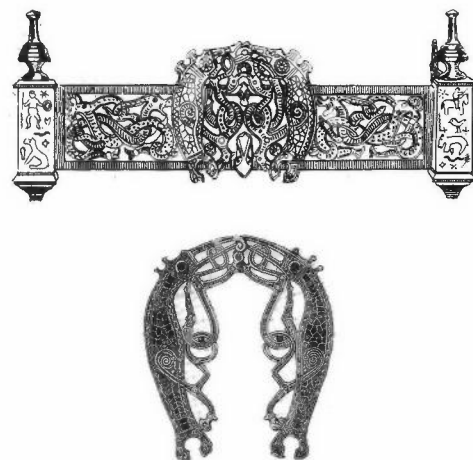
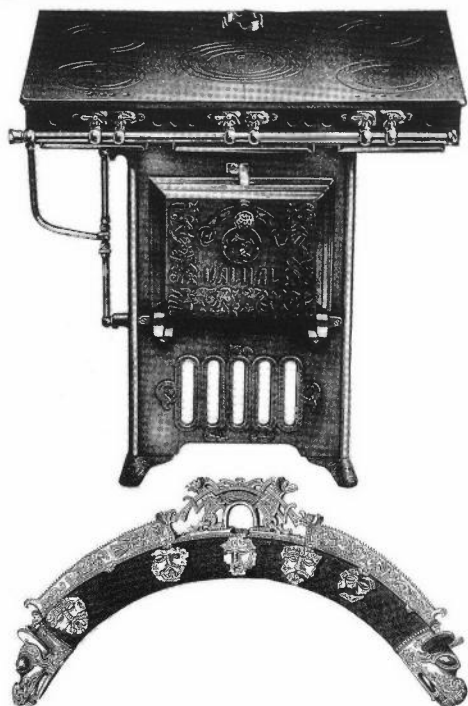

Fig. 4.

Gaskomfur, nummer 7140, ses kun i kataloget Gasartikler 1915. Komfuret angives at være fremstillet til større husholdninger og restaurationer. Under indskriften - Valhal med tillempede runer - er komfuret dekoreret med dyreornamentik, hvor flere detaljer er hentet fra vikingemankestolene fra Sollested, Müller fig. 408.

samtlige oldnordiske genstande fra Voss dekoreret med et bugtende, slangelig-nende dyr med en karakteristisk lok bag øret, der er kendetegnet for den dyreornamentik, der går under navnet Jellingestilen efter decorationen på et lille sølvbæger fra Jellingehøjene, fig. 1. Dyreslyngnet er af fabrikken oftest brugt som gennembrudt arbejde i for eksempel kæder til op-hængning af lamper, i bordplader på etagerer og i skrivetøjer. I skrivetøjerne optræder det dels alene som vilttert slyng, dels omkring gengivelser af en hestefigur fra jernalderen, fig. 1 og fig. 5.

Skrivetøj.
Støbejern.Schreibzeuge.
Gusseisen.Encriers.
Fer de fonte.Writing-stands.
Cast-iron.

1:3

Gl. Nr.
2387Nr. 6387
galv. 3,00
Antik 2,00Gl. Nr.
2376Nr. 6376
galv. 6,00
Antik 3,00Gl. Nr.
2361Nr. 6361
galv. 2,50
Antik 1,50Oldnordisk.
Altnordisch.Vieux-nord.
Old-north.Gl. Nr.
2348Nr. 6348 galv. 3,00
Nr. 6348 A Antik 1,75Gl. Nr.
2381Nr. 6381
galv. 4,50
Antik 2,50Gl. Nr.
2380Nr. 6380
galv. 4,00
Antik 2,50Gl. Nr.
2388Nr. 6388
galv. 4,00
Antik 2,50Gl. Nr.
2307Nr. 6707
galv. 3,00
Antik 1,75Gl. Nr.
2389Nr. 6389
galv. 5,00
Antik 2,75

Fig. 5.

Skrivetojer i oldnordisk stil, Voss' katalog fra 1908. Skrivetojerne i de to øverste rækker er dekoreret med drager og papegøjelignende fugle, der er omslynget af dyreornamentik, der minder om Jellingestilen. I nederste række har man i nr. 6388 og 6389 indsat en ret nøjagtig kopi af Væggerslevhesten, en lille jernalderfigur fundet 1891 på Djursland, Müller fig. 377 (fig. 1). Nr. 6707 er fremstillet som en tillempet kopi af en jernalderfibula fra Vestrup på Sjælland, Müller fig. 384, samt guldstykket, Müller fig. 385 (se A og B på fig. 5).

Skrivetojerne gled langsomt ud af fabrikkens produktion. Nr. 6387, 6376 og 6707 nævnes ikke i fabrikkens prisliste fra 1917, de øvrige er alle afbildet i fabrikkens katalog fra 1919. I 1922 gengives kun nr. 6361, 6348, 6380 og 6381. Antagelig havde de på grund af deres runeindskrifter, Ernst Voss Freterits eller blot Freterits, god afsætning som souvenir. I kataloget fra 1930 ses kun nr. 6348. Alle de afbildede skrivetojer er forsynet med både gamle og nye numre og således senest sat i produktion 1907.

A

B

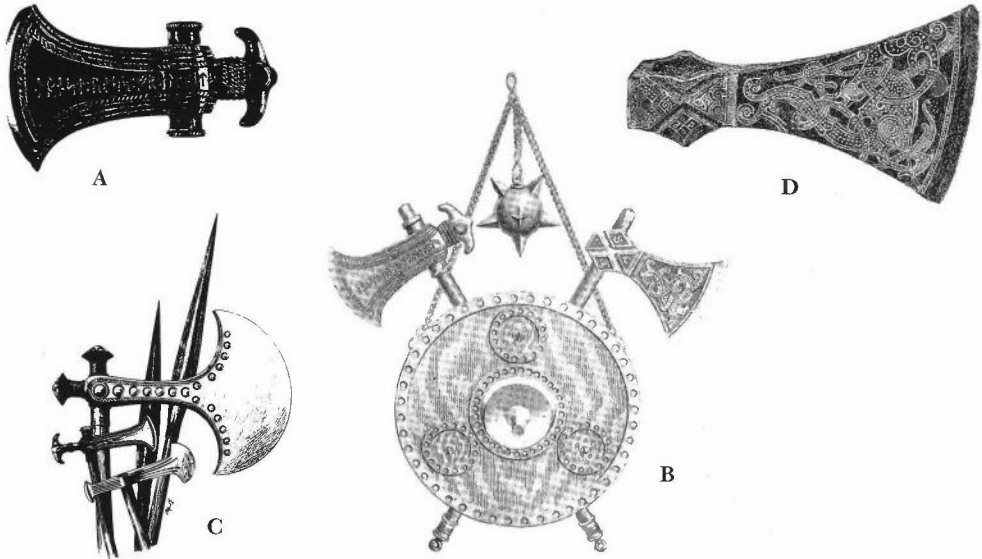

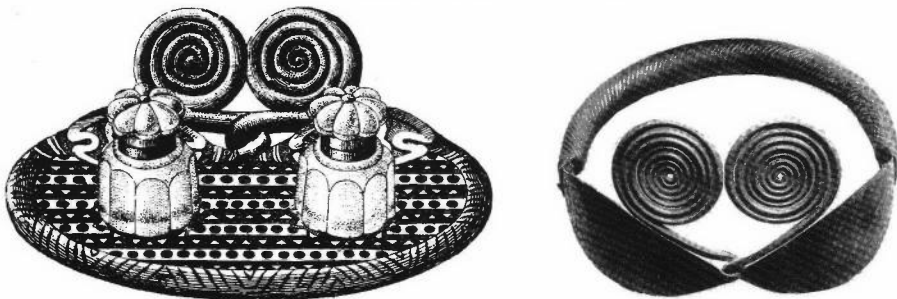
Fig. 6.

Museet på Koldinghus har i sine samlinger et eksempel på Voss' brug af en bronzealdergenstand. Det drejer sig om en økse med runeindskriften: Ernst Voss Freterits, mus. nr. 20679. Her gengivet som A på fig. 6. Den har oprindeligt været venstre økse i en vægdekoration, der kun ses i Voss' generelle katalog fra 1908 med katalognummer 6392 (B på fig. 6). Voss' inspiration har været den midterste økse på C fig. 6, der stammer fra Müller fig. 175. Øksen til højre på vægdekorationen er en tillempet kopi af den berømte sølvindlagte vikingeøkse fra Mammengrave, Müller fig. 406 (D på fig. 6).

Med hensyn til skjoldet kan der ikke peges på et bestemt forlæg. Morgenstjernen i midten af vægdekorationen kendes først fra middelalderen. Voss har således spændt ganske vidt i sine oldnordiske kompositioner.

Fig. 7.

Skrivetøj, nr. 6708, efter bronzealderhalsring, gengivet på foto hos Müller p. 346.

Også den store Jellingesten har haft fabrikkens interesse. Man har mellem 1908 og 1930 fremstillet sten i tre størrelser som tillempede kopier, idet man har taget de to sider med dyre- og båndsløng og brugt som forside, fig. 1. Den tredje side med Kristusfiguren omgivet af båndsløng har åbenbart ikke levet op til fabrikkens forestillinger om oldnordisk stil.

Man har klart foretrukket oldsager med dyreornamentik hos Ernst Voss og har følgelig brugt genstande fra jernalder og vikingetid som forbilleder. Der kan kun påvises to eksempler på, at man har brugt bronzealdergenstande som forbilleder, fig. 6, fig. 7.

Stenaldergenstande har ikke været anvendt som forlæg af noget dansk firma, antagelig har man anset både former og dekoration som for primitive.

De oldnordiske varer hos Voss er også blevet eksporteret, omend det er umuligt at sige noget om omfanget af eksporten på grund af arkivaliernes brand. Mange af de bevarede kataloger er forsynet med salgsbetingelser og billedtekster på flere sprog, oftest dansk, tysk og engelsk.

Det ældste, bevarede katalog, et lampe-katalog fra 1907, har således tekster på dansk, engelsk, tysk og fransk. Flere af katalogerne har på nogle af siderne til-lige billedtekster på russisk, spansk og fransk, antagelig drejer det sig om genstande, som firmaet erfaringsmæssigt vidste faldt i de pågældende befolkningers smag.

Russisk tekst i forbindelse med oldnordiske produkter optræder første gang

i 1912 og sidste gang i 1916, begge gange på en hel side petroleumslamper i oldnordisk stil. På fabrikken har man oplyst, at eksporten til Rusland stilnede af efter revolutionen på grund af betalingsproblemer – sidste gang russisk tekst og salgsbetingelser optræder i et Voss-katalog er i 1929.

Spansk tekst til de oldnordiske produkter ses første gang i et katalog over elektriske artikler fra 1914 og sidst i galanterikataloget fra 1922.

De franske tekster træffes første gang i et petroleumslampe-katalog fra 1907 og optræder derefter hyppigt i fabrikkens kataloger til og med galanterivare-kataloget fra 1922.

Med henblik på en nærmere klarlægning af, hvornår Voss begyndte produktionen af de oldnordiske genstande, må man dels se på, hvornår eventuelle forlæg er fundet, publiceret og afbildet i øvrigt, dels undersøge, om det er muligt ud fra bevarede kataloger og produktionsnumrene at danne sig et indtryk af, hvornår produktionen er påbegyndt.

Fabrikkens oldnordiske produktion blev påbegyndt senest 1907, da der i det ældst bevarede katalog, Petroleumslampe-kataloget fra 1907, ses adskillige oldnordiske lamper.

I det generelle katalog fra 1908, der gengiver adskillige lamper og galanterivarer i oldnordisk stil, opgives både gamle og nye numre. Flere genstande i oldnordisk stil er først lanceret 1908, da de kun har nye numre. Katalogerne efter 1908 nævner kun de nye numre.

Med hensyn til at finde frem til de for-

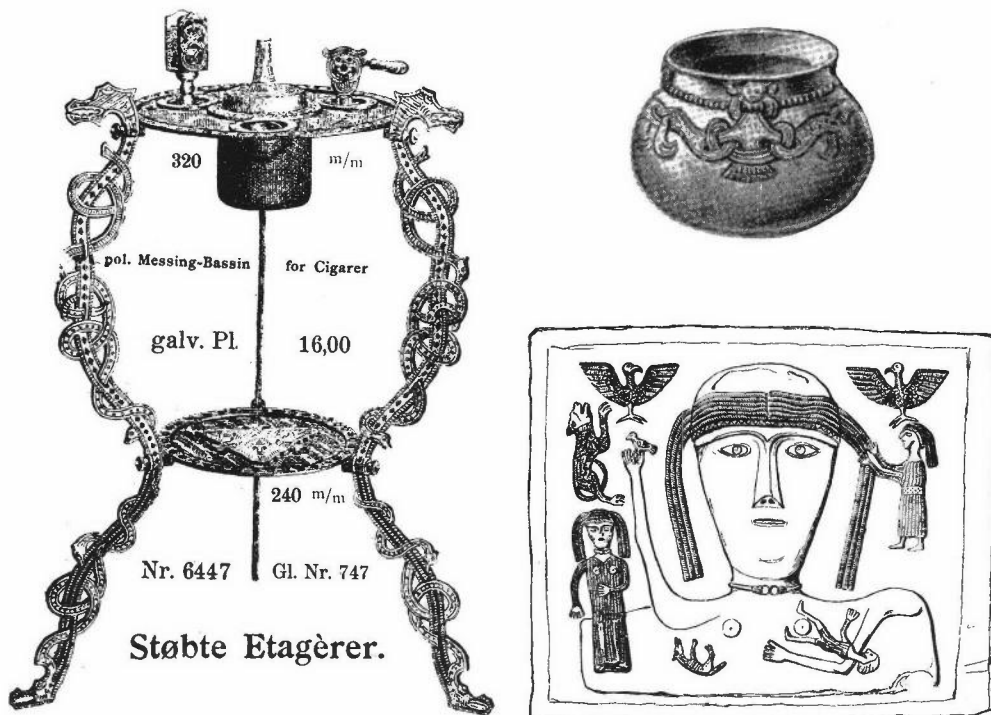

Fig. 10.

Rygebord, nummer 6447, med nedfældet cigarbæger af messing, askebæger samt tændstikholder og cigarklipper. Bordets ben og tændstikæskeholderens dekorationer er fri fantasi, cigarklipperens ansigt derimod en kopi af dekorationen på et 900-tals sølbæger, der er fundet i Lejre, Steenstrup fig. 131. På den underste bordplade er der i trekantens spidser anbragt kopier af et ansigt fra Gundestrupkarret, Müller fig. 354.

læg, fabrikken har anvendt i produktionen, må man se på den arkæologiske litteratur, der var tilgængelig før 1907.

Gennemgår man de arkæologiske publikationer fra århundredskiftet, finder man, at der er meget stor overensstemmelse mellem de forlæg, fabrikken har brugt, og de afbildninger Sophus Müller bragte i *Vor Oldtid* (1897). Fire forlæg falder dog udenfor. Det drejer sig om teltbukkene fra Gokstadskibet, fig. 8, en kæde samt et spænde fra jernalde-

ren, fig. 9, samt et 900-tals sølbæger, fig. 10. De ses alle i *Danmarks Riges Historie I* (Johs. Steenstrup, red.), der udkom 1897. Muligvis har disse rigt illustrerede værker, der blev vældigt populære, ligefrem skabt et ønske hos publikum om at eje en af de mange afbildede oldsager, og derved givet grundlag for Voss' oldnordiske produktion.

Indtil andet materiale foreligger, må man foreløbig antage, at fabrikkens produktion af de oldnordiske genstande er

påbegyndt mellem 1897 og 1907. Man må endvidere konstatere, at Voss, i modsætning til guld- og sølvsmedene, faktisk anvendte den allernyeste litteratur inden for området.

Sammenlignet med de andre industrivirksomheder, der også anvendte den oldnordiske stil, påbegyndte Voss forbløffende nok først sin produktion af oldnordiske genstande, da de fleste af de øvrige firmaer nærmest havde opgivet stilen. Man vedblev tilmed at producere de oldnordiske genstande frem til 1930, idet der dog gennem de bevarede kataloger kan spores en stærkt faldende produktion i løbet af 1920'erne. En enkelt petroleumslampe forhandles så sent som 1943. Der kan dog være tale om et restoplæg, der pludselig fandt afsætning under varemanglen under sidste verdenskrig, fig. 11.

Inden for smykkeproduktionen, hvor den oldnordiske stil havde gjort sig bedst gældende og først ophørte, var man stort set holdt op med at producere oldnordiske smykker omkring århundredskiftet, hvor skønvirkestilen vandt hastigt frem. Det samme gjorde sig gældende inden for corpus- og bestikvarer, idet det dog bør nævnes, at Cohrs Sølvvarefabrik i Fredericia fremstillede både bestik og corpusvarer i perioden fra 1906 til 1915, hvor stilen for sidste gang træffes i fabrikkens katalog over corpusvarer i en noget jugend-præget udgave.

Den oldnordiske stil havde ikke indfriet forventningerne om at få udviklet en omsiggribende national stil, den blev temmelig stereotyp og kopierede

Fig. 11.
Petroleumslampe, nr. 446, støbejern, med kontravægt, petroleumsbeholder og lamperanden i kobber. Drageslyngtet er fri fantasi. Denne lampe har holdt sig længst i produktion, idet den er blevet forhandlet fra 1907 til 1943, hvor den ses sidste gang i en håndskrevet prislise på fabrikken.

mere sine forbilleder end udviklede dem. Yderligere var den blevet genstand for en sønderlemmende kritik af blandt andet Nationalmuseets direktør, Sophus Müller. Han påpegede allerede i sin doktordisputats fra 1880, at den nordiske dyrestil ikke var specielt nordisk, men fællesgermansk i sin grundform. Med hensyn til stilen som sådan mente han, at:

»Om hensigten har været at frembringe et uforstaaeligt Virvar, saa maa man sige, at det er lykkedes godt, men at udgive dette for oldnordisk Stil er virkelig Uret, og at anse det for smukt er en iøjnefaldende Fejltagelse«¹⁰.

Tilmed stillede han sig temmelig undrende over for tanken om, at nogen ønskede at:

»... søge sine Forudsætninger i den dunkle Kunstfølelse hos et Folk, der var i sin første Dannelsen... hvis høieste Kunst bestod i en indviklet og overlæsset Fladeudfyldning...«¹¹.

Som stilart, endsige en ny national stil, slog den oldnordiske stil ikke virkeligt an, når der ses bort fra smykkeproduktionen. Stilen har ikke på noget tidspunkt domineret over de andre af 1800-tallets mange stilarter. Der er flere årsager til, at stilen ikke fik den samme udbredelse som i Norge, hvor lignende stilistiske tendenser gjorde sig gældende. I Norge blev den oldnordiske stil brugt i kampen om Norges selvstændig-

hed - i Danmark var vi en selvstændig nation, og selv ikke tabet af Sønderjylland kunne give os samme behov for at markere os. Dertil kom, at man i Norge var enige om at fremelske en oldnordisk stil, hvorimod man her i landet vaklede mellem en oldnordisk stil og renaissance eller Christian IV-stilen, som den også kaldtes i sidste århundrede. Denne periode stod i befolkningens bevidsthed ligeså glørværdig og lykkelig som de forhistoriske epoker.

Desuden havde producenterne ikke lyttet til, hvad det var, historikere, kunsthistorikere og kunstkritikere havde sagt, og som det allerede i 1840'erne klart blev udtrykt af både Høyen og historikeren N. M. Petersen, da diskussionen om muligheden for en national kunst på baggrund af den nordiske oldtids var på tale:

»Man glemmer her, som saa ofte, at det er ikke Nutidens Opgave at tage Oldtiden, som den er, for at genoptage den (da maatte den været givet i en rig Fylde), men det er Nutidens Opgave, af Oldtiden Elementer at skabe en ny og rigere Tid«¹².

Man fik en ny, national stil, hvormed vi kom til at markere os i udlandet, men den var baseret på naturalistiske elementer og ikke på de forhistoriske stilarter.

Baggrunden for at omtale Ernst Voss' produktion af oldnordiske genstande er, at Fredericia Museum ønsker at få grundigt kendskab til fabrikkens produktion af de pågældende genstande og derfor

ønsker at foretage en indsamling af ting, der vedrørte produktionen, det være sig kataloger, genstande, forlæg, tegninger og lignende.

Museet vil derfor gerne i kontakt med personer, der er villige til at ville lade foretage en fotografering og registrering af genstande, man måtte have i sin besiddelse.

Noter:

1. Marianne Ritzau, *cand.mag. i kunsthistorie og middelalderarkæologi. Ansat som museumsinspektør i Købstadmuseet »Den gamle By« fra 1. marts 1987.*
2. *Nutiden*, 12. Aarg. 1887-1888, p. 337.
3. *Ved Jubilæumsfesten for Ernst Voss' Fabrik i Fredericia den 29. oktober 1904, tale på vers i Fredericia lokalhistoriske arkiv, læg Ernst Voss.*
4. *Torben Krogh: Danske Teaterbilleder (København 1932), p. 251.*
5. *Niels Laurits Høyens skrifter ved J. L. Ussing (København 1871), p. 361ff.*
6. *B. Kjær: Gamle Thomsens børnebørn, Fortid og Nutid XXVIII, p. 362-64.*
7. *J. J. A. Worsaae: Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje (København 1843), p. 116.*
8. *L. Lund: National Kunstindustri, Morgenbladet 12. november 1886, upagn.*
9. *V. Klein: National Kunstindustri, Tidsskrift for Kunstindustri 1890, p. 156.*
10. *S-s M-r, pseudonym for Sophus Müller: Om »oldnordisk Stil« i »Udstillingen af kunstindustrielle Frembringelser«, Ude og Hjemme nr. 158, p. 22 (1880).*
11. *Sophus Müller: Dyrornamentikken i Norden, dens Oprindelse, Udvikling og Forhold til samtlige Stilarter (København 1880).*
12. *N. M. Petersen: Den nordiske Oldtids Betydning for Nutiden, Annaler for Nordisk Oldkyndighed 1844-1845, p. 57.*

Den uforglemmelige danske mand Hans de Hoffman 1713 – 1793

Af Kamma Varming¹⁾

*Et stik af I. M. Haas, der forestiller Hans de Hoffman.
Det må være fra efter 1773, da han nævnes som amtmænd
over Koldinghus amt.*

Når man beskæftiger sig med et lokalområdes historie, er der navne, der dukker op igen og igen. For Fredericias, ja for hele Vejle – tidligere Koldinghus amts vedkommende er Hans de Hoffman²⁾ et sådant navn.

Gennem årene har hans virke afspejlet sig i mange artikler i Vejle amts Årbøger³⁾. Det gælder både hans tid som Fredericias sidste præsident 1760 – 1773 og hans tid som amtmænd over Koldinghus amt 1773 – 1793.

Disse artikler bygger på de utallige indberetninger, artikler og breve, der foreligger fra Hans de Hoffmans hånd. Fra perioden foreligger imidlertid kun to taler. Den ene er Hans de Hoffmans egen tale på Fredericias gamle rådhus den 6. marts 1760, da han tiltrådte embedet. Den er tidligere bragt af Hugo Matthiessen her i årbogen.

Den anden tale er den ligprædiken, som provst Lauritz Hasse⁴⁾ holdt i Mi-

samme. Hans hele liv var opofret staten, og var yderst virksomt; og med sin virksomhed forenede han det bedste, ædlest, menneskekærligste hjerte og den oprigtigste kristendom.

Denne ædle mand var en søn af salig hr. justitsråd Søren de Hoffman til Skjerrildgård her i Jylland, hvor han blev født den 10. juli 1713. Han blev siden opdraget og studerede i København, indtil han i 1731 blev student. Efter at have i nogle år fortsat sine studier og taget offentlige eksaminer, rejste han i tre år udenlands, for ved universiteterne i Leipzig og Leiden at forøge sine indsigter. År 1737 kom han igen hjem til København, hvor han året efter begyndte sin ærefulde bane i statens tjeneste som sekretær i General-, land-, økonomi- og kommercekollegiet. 1743 blev han benådet med kancellirådstitlen og indtrådte samme år i ægteskab med sin første frue Bodil Bering, hvilket ægteskab blev velsignet med en søn, som dog døde i sin ungdom. 1745 blev han udvalgt til medlem af Det kongelige danske videnskabernes Selskab i København. 1756 blev han ophøjet til justitsråd, og næste år fik han tilligemed flere kongelige befaling til at efterse de store, øde og med lyng begroede strækninger her i Jylland, Alheden og Randbøl hede, og udkaste en plan til deres dyrkning og bebyggelse. 1759 blev han atter tilligemed flere befalet at modtage 300 familier tyske kolonister, og besørge samme fordelt og bosat på de nævnte heder. Dette med megen møjsommelighed og mange fortrædeligheder forbundne ar-

bejde, forrettede han i syv år med største omhyggelighed uden nogen særskilt belønning, og fuldførte det omsider med ære til Kongens fornøjelse og landets gavn. Samme år 1759 blev han også allernådigst beskikket til præsidet her i Fredericia, hvor de betydelige jorder, han skaffede denne stad⁷⁾, dette guds- hus' istandsættelse⁸⁾, rådhusets opbygning⁹⁾ og mange andre ypperlige indretninger bliver stedsevarende mindesmærker om denne salige herres store embedsiver og utrættelige omhu for det almene vel. 1766 benådede Kongen ham med etatsrådstitlen, og 1769 blev han beskikket til landkommissær i Koldinghus amt, hvor han ved sine utrættelige bestræbelser for at fremme fællesskabets ophævelse og jordernes udskiftning lagde grunden til dette amts nuværende blomstrende velstand og gjorde sit navn uforglemmeligt. I samme år mødte ham den store sorg, at hans inderligt elskede hustru blev ved døden bortkaldet. Men den Gud, der havde bedrøvet ham, glædede ham igen året efter, da han indtrådte i nyt ægteskab med hans nu efterlevende, højstbedrøvede enkefrue, fru Maria Elisabeth de Beenfeldt, en datter af salig hr. generallojtnant von Beenfeldt. Dette ægteskab blev også velsignet med en datter, som efter få års ægteskab med hr. kammerherre von Heinen til Hollufgård på Fyn, og efter at være blevet moder til en søn og en datter, er allerede før hendes fader gået ind i evigheden. 1773 blev han beskikket til amtmand over Koldinghus amt, hvilket embede han, dels ved mange andre nyt-

tige indretninger, dels og især ved at forebygge processer og se alle imellem bønderne opkommende tvistigheder, såvidt det stod i hans magt, mindeligt bilagte. Han har givet de tydeligste prøver på sin uegennyttighed og omhu for landmandens velstand. Disse hans mange og store fortjenester for det almene vel tilvebragte ham Kongens særlige nåde, så han 1774 blev ophøjet til konferensråd og otte år derefter blev benådet med dannebrogso ordenen, ligesom han også samme år fik ringen Pro Merito, som er et kongeligt udmærkelsestegn. I året 1784 blev han udnævnt til medlem af Det kongelige genealogiske og heraldiske Selskab i København.

Så utrættelig, som denne salige herre var, når man betragter ham som embedsmand, ligeså virksom og for det almene vel nyttig var han også som skribent. Efter kongelig befaling forfærdigede han med utroligt arbejde det vigtige værk over alle foundationer (fundatser) og gavebreve i Danmark, som udgør 11 kvartbind. Et for det almene meget betydeligt værk, der i fremtiden vil sikre mangan en stiftelse fra undergang. Ligeledes udarbejdede han også de fire sidste dele af Danske Atlas, og således fuldførte han det smukke værk, som hans salige svoger, hr. prokansler Erik Pontoppidan, havde begyndt, og hvori vi finder en langt fuldstændigere underretning om vort fædreland, end vi før ejede. Dette arbejde sysselsatte ham i 12 år fra 1766 til 1778.

Så stor var denne fortræffelige mand i virksomhed både i sit offentlige og hus-

lige liv, så længe hans kræfter tillod det. Men endog under sygdomme og lidelser var han lige så stor. Her viste religionen sin kraft, her var han stor som kristen. Skønt i mange år hjemsøgt af idelige og meget heftige stemsmerter, og nu til sidst med nogle måneders vedholdende sygdom, så man ham aldrig utålmodig eller misfornøjet. Han var stedse tilfreds med Guds vilje, og villig til at tage såvel den bitre som den behagelige kalk af sin himmelske Faders hånd. Således udholdt denne salige i tro og tålmodighed, indtil det behagede Gud den 3. februar ved en stille død at gøre ende på hans lidelser. Han fuldendte da sin ærefulde bane i sin alders firsindstyvende år, efter at have tjent Kongen og staten i 55 år.

Hvilket herligt liv, mine højstærede! Således at leve for sine medmennesker! Hvor herlig en løn, et sådant liv medfører! Hvad løn høste ikke slige mænd allerede i deres levetid i deres egen samvittigheds vidnesbyrd, i glæden over det meget og vigtige gode, de har stiftet. Hvilken glæde må det have været for denne salige herre at se ufrugtbare heder ved hans bestræbelser forvandlede til frugtbare kornmarker, at se denne stad og det amt, som han trolig arbejdede for, årlig tiltage i velstand! Hvad kunne være sødere belønning for hans menneskekærlige hjerte, end at se disse frugter af sit arbejde! Hvilken salighed ved dødens komme, når så mange ønsker sig den anvendte tid tilbage, da at kunne med indvortes tilfredshed overskue dit velførte, nyttige liv, og sige med Frelseren: Fader,

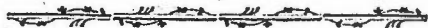
Ligtale
 over
 den uforglemmelige
Danske Mand,
Hr. Hans de Hoffmann,

Ridder af Dannebroge, Konferents-
 Raad og Amtmand over
 Koldinghus-Amt,

som døde
 den 3die Februarii 1793,

holde
 ved Hans Bisættelse
 den 19de Februarii

af
 Lauritz Hasse,
 Mag. Phil. Provst og Sognepræs-
 ved Michaelis Kirke i Fridericia.

Fridericia 1793,
 trykt i det Kongelige privilegerede Adresse-Contoirs
 Bogtrykkerie.

Titelbladet til den trykte udgave af ligttalen over Hans de Hoffmann ved bisættelsen i Michaelis Kirke den 19. februar 1793.

jeg har fuldkommet den gerning, som du gav mig, at jeg skulle gøre.

Hvor stor den løn slige retskafne mænd høster her i Verden efter deres død! Når mangt et navn, der var hugget i marmor for at foreviges, er glemt. Når mangan stolt erobrer, der har efterladt sig blodige mindesmærker, huskes med

gysen og afsky, så lever sådanne mænd i deres gerninger, deres navne bliver til velsignelse og evig ihukommelse. De erindres stedse med glæde. Således skal denne salige herres navn blive her iblandt os indtil de sidste tider. Denne stads indvåneres børn og børnebørn skal velsigne hans minde, så ofte de besøger dette gudshus, som han har prydet. Så ofte de dyrker de marker, hans omhu skaffede dem. Vor stads fattige skal velsigne hans minde, fordi han så rigelig bidrog til deres underhold¹⁾, og desuden underhånden understøttede så mange andre.

Hedeboeren skal med taknemmelighed erindre hans navn, så ofte han høster sin rug der, hvor forhen den ufrugtbare lyng herskede. Slægt efter slægt skal i Koldinghus amt hædre hans ihukommelse, som den, der lagde grunden til deres fædres velstand. Således skal de retfærdiges ihukommelse være til velsignelse, når de ugudeliges navne rådne.

Dog så sødt, så ønskeligt et sådant eftermæle er, så stor en løn det er for den retskafne, er det dog intet mod den løn, der venter ham i evigheden. Derhen skal hans gerninger følge ham. Der skal de først fuldkomne belønnes. En sådan mand, som vor salige, der har været sit kald tro, kan gå over i evigheden med den glade fortrøstning, at han på den store dag skal høre denne dom: Vel du fromme og tro tjener, du har været tro over lidet. Jeg vil sætte dig over mere. Gå ind til din Herres glæde!

O, hvilken salighed at have levet således! Hvilken opmuntring, mine højst-

ærede! For os alle at ønske os det samme, og stræbe efter at opnå denne lyksalighed. Men ønsker vi det, så må vi også lade os erindre af denne salige herres eksempel om at følge den vej, der fører til dette mål. Aldrig må vi indbilde os, at rigdom, høj stand, æretegn eller andre lykkens gaver kan skaffe os sand agtelse og varig hæder, når det ikke er samlet med sande fortjenester. Besidder vi endog de største sjæleevner, de mest glimrende gaver, og kan vi derved for en tid vække opsigt, så vil det dog aldrig gøre os ære efter døden, endnu mindre bane os vej til løn i evigheden, hvis de ikke anvendes vel. Der vil på hin dag ikke blive spurgt om, hvor store vores evner og gaver har været, men hvorledes vi har anvendt dem til Guds ære. Hvorledes vi som husholdere over Guds forskellige nåde har tjent vore medbrødre dermed. Vil vi vente ære, hæder og uforkrænkelighed, må det søges ved gode gerningers tålmodighed. Følger vi denne vej, tør vi også vente, at den Gud, der så kendelig velsignede denne salige herre, også skal krone vore bestræbelser og give os lykke til her at befordre hans ære og stifte nytte, og hisset lade os høste frugten deraf i en salig evighed.

Du, o alle barmhjertighedens Fader, som stedse var med denne vor salige. Vær også stedse nær hos hans efterlevende! Giv du selv hans dybtsørgende enkefrue styrke og kraft til at bære hendes store sorg. Gengæld med din rige velsignelse al den ømme og utrættelige omhu, hun både nat og dag viste for sin salige gemal under hans langvarige syg-

dom. Vederkvæg hendes hjerte med den salige trøst, at hun er vis på at finde ham igen hos dig i evigheden, hvor intet siden skal adskille dem.

Din ånd ledsage den salige herres forevige datters efterladte børn. Deres prisværdige morfaders gudsfrygt, dyd og retskaffenhed blive dem stedse uforglemmelig. Giv dem nåde til således at danne sig efter dette store mønster, at de må fuldkomme deres løb med ære og nå det mål, han nu har nået.

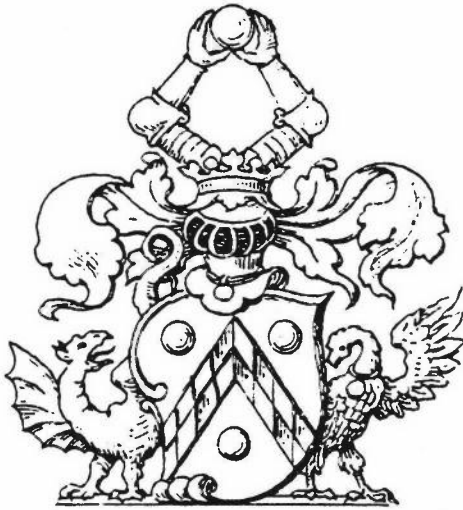
Styrk os alle til at vandre således, som denne salige herre vandrede. Og når vi da i gudsfrygt, dyd og retskaffenhed har fuldendt vores bane her, da bliver det vores sidste ønske: Vor sjæl må dø denne retfærdiges død og vort endeligt blive som hans.

Da højtideligheden i Michaelis kirke var forbi, bar magistratens medlemmer hans bære til Prinsens port, ligesom de havde båret den fra huset på hjørnet af Vendersgade og Sjællandsgade. Borgervæbningen i uniform paraderede langs ruten, og byen var fyldt med borgere og mængder af bønder fra omegnen, som ville vise deres præsidet og amtmand den sidste ære.

Uden for Prinsens port blev båret sat på en vogn og kørt ad de samme veje, som han så ofte havde kørt, når han skulle på de mange og lange embedsrejser bl.a. til hederne. Denne gang skulle vognen til Nebsager kirke i Bjerre herred, der hørte til Skjerrildgård, hvor Hans de Hoffman var født, og som han havde ejet fra 1743 - 1760. I kirken ses et

epitafium over Tycho de Hoffman, den bror, der begyndte på Hoffmans Fundationer i 11 bind, som Hans fuldførte. Der er også en mindeplade for Hans de Hoffman, som fortæller, at han her fandt sit sidste hvilested.

Slægten de Hoffmans våbenskjold, som det blev ved adlingen i 1749. Det er i farverne: Blå bund med rød-hvid skakternede barrer og guldugler. En sort ørn og en gul grif holder skjoldet.

Noter:

1. *Kamma Varming, se under artiklen om ålegårde.*
2. *Hans de Hoffman staver sit navn: Hofman, Hoffmann og Hoffman. Vi har i Fredericia valgt den sidste form, fordi den står på det officielle maleri, som tidligere havde sin plads i rådhuset, nu på Fredericia museum.*
3. *Vejle amts Årbog 1911: Hugo Mathiessen: En tale af Hans de Hoffman.*
Vejle amts Årbog 1940: H. Zachariassen: Hans de Hoffman og hans virksomhed i Fredericias 3. rådhus.
Vejle amts Årbog 1946: Johan Hvidtfeldt: Brev

fra Hans de Hoffman om hans virksomhed i Fredericia og Koldinghus amt.

Vejle amts Årbog 1989: Ulla Qvortrup: Hans de Hoffmans byggeri i Fredericia.

4. *Provst Lauritz Hasse: Født 20. februar 1737 i Skive, hvor hans far var præst. Student fra Viborg 1760. Præst i Grinderslev - Grønning. Provst i 1781. 1787 blev han ansat ved Michaelis kirke i Fredericia. Han var også lærer ved latinskolen. I 1778 købte han Erritsø kirke for 5500 Rdl. Han døde i 1821.*
5. *Se Bent Pedersens artikel om Sporon i Vejle amts Årbog 1992.*
6. *Latinlærerne ved Fredericia gymnasium takkes for følgende oversættelse:*

Han var intetsteds mindre blandt mange, selvom han hverken havde rigdom eller forfædres berømte navn, men hæderlighed og dygtighed gør mennesker store.

Provst Hasses noter til ligprædikenen:

7. *De store og meget betydelige kobler, som Kongen forhen havde købt af staden og ladet indhegne til rytterhestenes græsning, skaffede stadens afdøde velgører den igen til købs til stor fordel for indvånerne.*
8. *På Michaelis kirke foranstaltede han 1761 den nordre side opbygget af grundmur og 16 lukkede stole indrettet, som både pynter og skaffer denne fattige kirke en anseelig indkomst. Selv har han på egen bekostning foræret et ur og andre ting til kirken.*
9. *Det ny og smukke rådhus har staden også hans omhu at takke for, da han til dets opbygning erhvervede en gave fra Kongen, forstaltede det opført og selv gav et slagor og en klokke.*
10. *Den salige herre havde gjort den indretning, at en vis dag var fastsat hver uge, på hvilken alle selvejere fra hans amt, som havde twistigheder, skulle møde i hans hus. Parterne forklarede der selv deres sag uden nogen prokurator, og han, som altid var nærværende, så længe kræfterne tillod det, søgte at forlige dem. Det lykkedes med de fleste.*
11. *Da betaleriet her for nogle år siden blev afskaffet, og ligning foretaget til de fattiges underhold, tilbød den salige konferensråd årlig at give til dette brug 50 rdl. Dem betalte han lige til sin død, og han lukkede derfor ikke siden sit hjerte for andre trængende.*

Da bødlen gæstede Vejle

To beretninger fra 1700-årenes Vejle

Af Gert Hviid¹⁾

Indledning

I efteråret 1990 gik jeg i gang med at transskribere Vejle Købstads ældst eksisterende kirkebog²⁾, der begynder sine noteringer med året 1714. Et vældig interessant arbejde samt et arbejde af stor betydning, ikke mindst for personalhistorikeren.

Undervejs stødte jeg på to henrettelser, en i 1743 og en i 1758, de eneste i tidsrummet 1714 og frem til 1839, da vi i byen har en tredje henrettelse. Sidstnævnte er behandlet bl.a. i Vejle Amts Årbog 1920. De to førstnævnte er derimod aldrig blevet behandlet i den lokalhistoriske litteratur. På en måde er de identiske derved, at begge de henrettede havde myrdet et af deres egne børn. Begivenhederne er af en sådan art, at der måske nok i og for sig ikke er megen grund til at opfriske mindet om dem. Men på den anden side giver de et bidrag til byens historie, bl.a. hvor hjælpløst man dengang stod over for sådanne alvorlige og triste forhold.

I tiderne før enevældens gennembrud i det 17. århundredes midte havde hver købstad haft sin bøddel, ligesom den langt senere vedblev at have sin galge i behold. Men fra 1660 ophørte efterhånden den enkelte bys ret til at ansætte en mestermand. Købstad lagdes til købstad, herred til herred, senere endog amt til amt. Samtidig hermed forsvandt også den gamle bøddeltype, der måtte vige pladsen for indforskrevne tyskfødte skarprettere. Bøddelembudet blev indført i de danske købstæder i sidste halvdel af 1400-årene. På dette tidspunkt er det ikke usandsynligt, at byens torv er blevet brugt til rettersted, noget man kender til i andre danske købstæder. Dog har man i dette tilfælde på et ret tidligt tidspunkt flyttet retterstedet ud af byen og op på bakken i nærheden af det sted, hvor nu Vejles vartegn, »Den hvide Mølle« mejestætisk skuer ud over vor gamle købstad. Her stod nemlig i fordums dage Vejle bys galge. På Resens kort over Vejle fra 1677 ses

Fig. 1. Vejle set fra syd i 1700-tallet. Til venstre det gamle rådhus (m. tårn). Det var her, byens arrest havde til huse. Rådhuset, byens andet, blev nedrevet o. 1780; det var indrettet i en fløj af det opr. munkekloster fra 1300-tallet.

galgen, der var trebenet, tydeligt i forgrunden.

Dyster har den her stået og formanet byens borgere om lov og ret. Var den i brug, eller var en morder blevet halshugget for derefter at blive lagt på »hjul og stejle«, var den henrettedes legeme overgivet til ravnene og har sikkert ligget/hængt længe til de omkringboendes og vejfarendes skræk og uhygge.

Så sent som i begyndelsen af dette århundrede kunne ældre folk berette om fund af menneskeben på stedet³). Den sidste henrettelse her, jeg har kendskab

til, var i 1758. Herefter ses stedet ikke mere brugt som rettersted.

På dette dengang så øde sted blev en kold novemberdag i året 1743 Maren Nielsdatter henrettet.

Hun blev halshugget med sværd. Det var skarpretteren, mester Vitus Wagner, en from og andægtig mand fra Fredericia, der forestod eksekutionen. Hans regning, der er dateret samme dag, lyder på 15 rigsdaler. Til stede var også byens øvrighed, både den gejstlige og den verdslige. Her foruden folk både fra byen, men også fra omegnen. Blandt til-

skuerne var også en, der samme sted knap 15 år senere skulle komme til at lide en »endnu værre skæbne«, men først skal vi høre *Maren Nielsdatters* historie.

Maren Nielsdatter blev halshugget, fordi hun havde skåret struben ud på sin lille 3-årige datter, *Mette*. Men inden vi fordyber os i denne skrækkelige handling, vil vi lige kaste et blik på Maren Nielsdatters liv.

Hun så dagens lys i det herrens år 1697. Født i Vinding by her udenfor Vejle af de kristlige forældre Niels Bendixsen og Kiersten Nielsdatter.

Faderen Niels Bendixsen var gårdmand i Vinding. Gården, der var hans fødehjem, var ejet af præsteembedet i Vejle. Gårdene i Vinding lå dengang tæt sammen i byen med gadekær og oppe på bakken sognets kirke, omkranset af dets kirkegård.

Her i det skønne og idylliske Vinding voksede Maren Nielsdatter op. Tiden er Holbergs, »oplysningstiden«, som vi kalder den. I 1726 blev Maren Nielsdatter trolovet med Claus Jensen *Fisker* i Vejle, og året efter, den 1ste søndag i Trinitatis, stod parrets vielse i den gamle Vinding kirke.

Claus Jensen havde en lille ejendom uden for Sønderport; han drev lidt »Husnæring«, solgte øl og brændevin og sad nogenlunde i det »uden Giæld, saa vidt vides«⁴). Her fødte Maren Nielsdatter parrets børn: 1) Niels * 1728, død året efter. 2) Claus * 1729, død året efter. 3) Maren * 1735, død 1748. 4) Kirsten * 1737, død 1739. 5) Mette * 1740, død 1743.

Mens Maren Nielsdatter venter parrets 5. og sidste barn, bliver Claus Jensen Fisker pludselig syg og dør i april måned 1740; (begravet 29. april). Senere på året nedkommer Maren med en lille pige, der den 14. oktober døbes med navnet *Mette*.

Maren Nielsdatter sad nu tilbage med to små piger, og skønt hun giftede sig igen, kom hun sig aldrig rigtig over tabet af Claus.

Hendes nye mand, Mads Lauritsen, der ejede en ejendom på Vejles Torvegade (nuværende nr. 18) giver indtryk af at have været hende en god mand samt hendes to små piger en god stedfader.

Vi er nu fremme ved det *skæbnesvangre år 1743*. Den 20. juli, en dejlig varm lørdag, kommer lille Mette løbende ind i køkkenet til moderen for at få lidt at spise. Moderen sætter Mette op på bordet, hvorefter hun rækker barnet et stykke smørrebrød. Mens Mette sidder her, tager moderen en kniv og skærer »struben ud på hende«, som vi får oplyst i kirkebogen. Den lille Mette falder død ned på gulvet, mens blodet pulser ud af hendes lille hals.

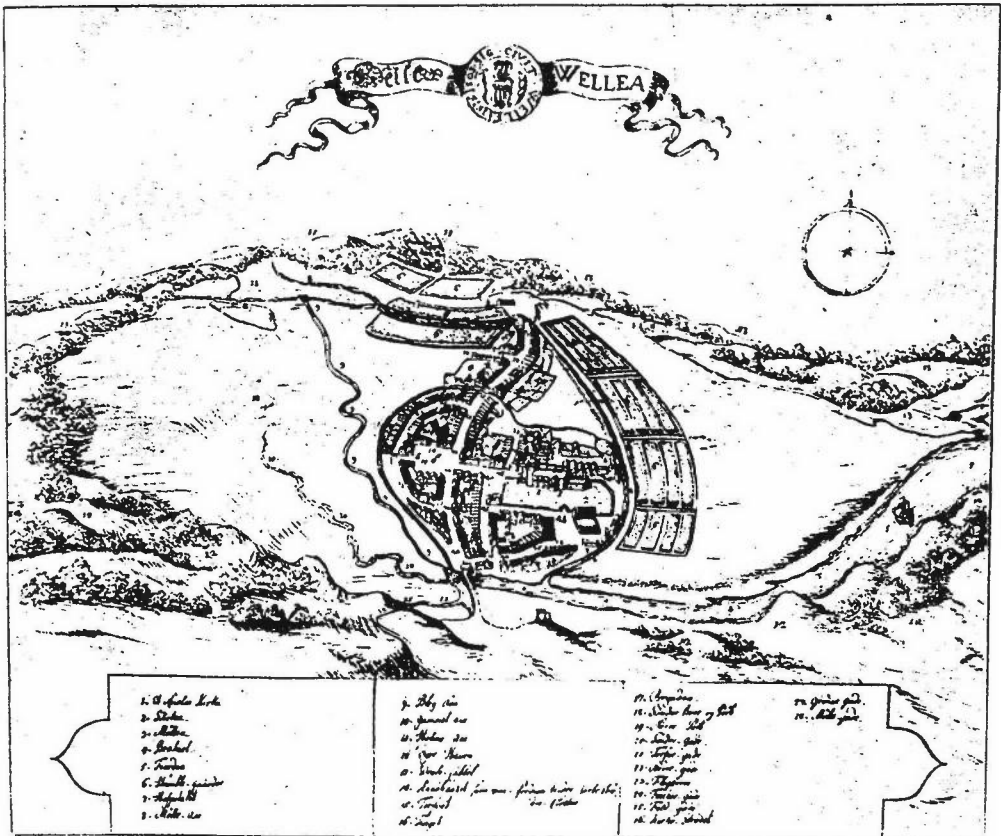
Hidkaldt af larmen kommer Mads Lauritsen til. Et skrækkeligt syn møder ham. Opløst i gråd og indsmurt i blod sidder Maren på gulvet med sin lille datters livløse legeme i favnen.

Mads Lauritsen får taget sig så meget sammen, at han kan alarmere byens øvrighed. Maren Nielsdatter bliver taget i forvaring, og den lille dræbte Mette bliver lagt oven på sin seng. Kort efter

samme dag tages boet under skifterettens behandling. Den gamle protokol⁵⁾ oplyser os om, at Mette ligger på en »blaa og hvid Tauflet pude, 1 lagen og 2 smaae trøket børne puder«. Hendes klæder, der ingen værdi har, bliver overladt hendes »levende Søster til at forbedre hendes klæder med«. I stuen mod gaden står et egetræsbord, et fyrslagbord med en bænk for den ene ende, to gamle stole med forgyldt læder, to andre gamle

stole, en gammel spindstol, en skammel, en jernvindovn, et brunanstrøgen ege- og fyrskab med tre rum, derover et hængeskab. Der er tre små æsker, et par små sølvknapper, fem stk. salme- og bønnebøger. Endvidere et kram lærredsforklæde, der blev udlagt til »det døde barns jordefærd«, osv. Det er by- og herredsskriver Søren Rasmussen Egtved, der med sin sirlige hånd opnoterer boets værdier.

Fig. 2. Resens kort over Vejle, 1677. Byen er set fra Sondermarken med galgen i forgrunden. På galgebakken har vi i dag Vejle Vindmølle.

Om mandagen den 22. juli begraves den lille Mette; hun blev kun tre år gammel.

Mens sagen går sin gang, sidder Maren Nielsdatter lænket i byens arresthus, der i denne anledning er blevet forbedret med nye låse m.m. for 4 rigsdaler. Som defensor i sagen blev beskikket Jørgen Friederichsen (Mindstrup). Aktor var Henrich Suhr, begge borgere i Vejle. Førstnævnte var endvidere halvbroder til by- og herredsskriver Søren Rasmussen Egtved.

Den 8. august falder dommen, hvis ordlyd desværre ikke kendes, da by- og herreds retsprotokollen ikke er bevaret. Den selvfølgelige straf for en morder på den tid var henrettelse efter et forargeligt barbarisk forspil.

Det må tages for givet, at Maren Nielsdatter er blevet dømt til henrettelse (halshugning); denne dom blev appelleret til landstinget. Maren Nielsdatter blev altså transporteret til Viborg; dette skete pr. vogn. I landsretten var Mathias Bruun aktor, mens defensor var prokurator Hans Severin Rafn. Af sagens akter⁶⁾ fremgår det: »1) at Delinqventinden stedse haver ført et Christelig og forligelig Lefnet med hendis Mand, børn og naboer. 2) at hun i tvende aar siden hendis første Mands død med Sorig og gruelse har været plaget, saa hun af Vidnerne ere blefne Anseet for med En inderlig Sorig og høi Grad af Melancolie at være plaget«. Selv siger hun, »at hun var kommen i dend Sorig og Melancolie siden hendes forrige Mands død, saa hun iche vidste noget middel til deraf at

udkomme eller samme at overvinde, mens dend forseelse og drab hun gjorde på hendis barn skeede i samme Sorig og Melancolie, da hun var Ene«. Rafn spurgte hende da, »om hun nogen tiid tilforen hafde i tancke, at ombringe Endten hindes Barn, sig self eller Andre føren just i det samme Moment, da gierningen var skeed«, hvortil hun svarede, »hun hafde iche haft saadanne tancker før, thi hun hafde icke de tancker eller forseet sig mod hindes barn, da hun gaf dend(barnet) kort føren drabet skeede Et Smørrebrød at spise«.

Dommen blev nu afsagt; den lyder: »Siden Delinqventinden Maren Nielsdatter saa vel ved hiemtinget, som her for Landstinget frivillig har tilstaaet at hun dend 20. juli sidst med een kniv skal have udskaaren struben på sit uskyldige Pige barn som var i 3de aar saa det strax døde med Syns og andre vidner ydermeere er Stad fæstet: Saa kiendes for Ræt, at hendes Lif, hoved lod og jord bør være forbrudt, hovedet fra Kroppen med et Svær at skilles, og kroppen der efter i Kirckegaarden uden Cermonie at begraves efter hans Kongl: Majts Aller-naadigste forordning af 9de Aug: 1737«.

Denne hårde dom blev appelleret til højesteret, der den 2. november s.a. konfirmerede Landstingets dom.

Maren Nielsdatter fik dommen sammen med datoen for hendes henrettelse oplæst i Vejle Arrest; datoen var fastsat til den 19. november om morgenen.

Ulykkelig og skræmt over hvad der snart skulle ske med hende, har hun lænket henlevet de sidste dage af sit liv i stor

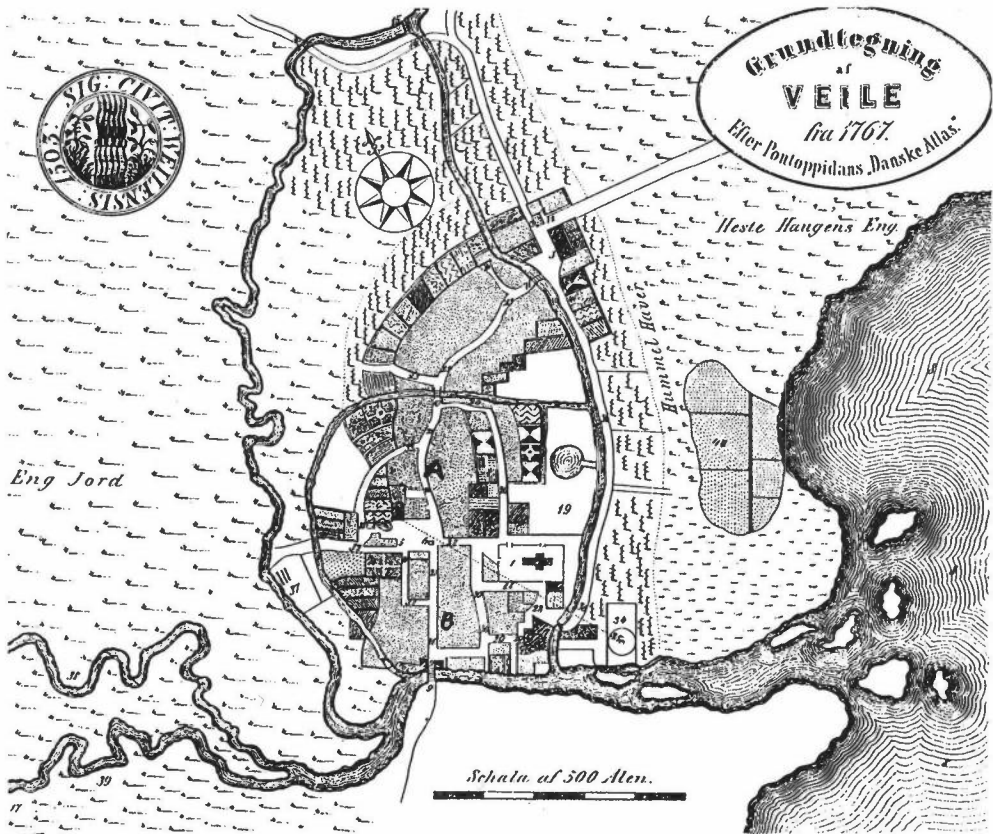
uro. To dage før henrettelsen fik hun af byfoged Egtved en liter rødvin til at dulme nerverne med.

Tidlig om morgenen den 19. november blev hun ført ud af byen og op til retterstedet. Sortklædt med en sort hue på hovedet samt hvide strømper på fødderne ankom hun. Byfoged Grundahl oplæste dommen, hvorefter Maren Nielsdatter, mens præsten bad en bøn for hende, knælede ned og lagde hovedet

på blokken. I et hug skilte mester Vitus Wagner hendes hoved fra kroppen. Maren Nielsdatters pinsler var forbi. Senere samme dag blev hun i stilhed jordet på kirkegården, der dengang lå omkring Sct. Nicolai kirke.

Samme dag som mordet på den lille Mette fandt sted blev hendes søster, den 8-årige Maren Clausdatter, sat i pleje hos sin moster Johanne Nielsdatter og

Fig. 3. Vejle 1767. A angiver Torvegade 18, hvor Maren Nielsdatter boede. B angiver Søndergade 15, Jacob Mortensens hus.

dennes mand Jørgen Rans i Højen. Her døde Maren Clausdatter i 1748, kun 13 år gammel.

Allerede fredagen efter mordet blev der afholdt auktion over boets ejendom. Huset i Torvegade blev solgt til murermester Lauridtz Klingenberg; borgmester Linnemann købte en jordlod, osv. Denne store tragedie, som fandt sted lørdag den 20. juli 1743, ødelagde fuldstændig den lille familie. Mads Lauritsen måtte gå fra hus og hjem; om han nogen sinde kom på fode igen, er ikke undersøgt. Flere år senere, nemlig i 1749, den 1. juli blev han i Sct. Nicolai kirke viet til en Kirsten Mortensdatter. Formentlig er hun identisk med den Kirsten, der den 26. juli 1724 blev døbt i Vejle, som datter af Morten Michel-sen.

Mads Lauritsen døde højtbedaget i 1772, begravet den 17. april, 90 år gammel i Vejle.

Man må konkludere, at havde Mads Lauritsen i 1742, da han ægtede Maren Nielsdatter, anet hvilke menneskelige samt økonomiske omkostninger, der ville komme, havde han nok ikke ægtet hende. Hvordan det så var gået Maren Nielsdatter og hendes to små piger, kan man jo af gode grunde kun gisne om.

Næste gang, skarpretteren gæstede Vejle, var i 1758. Det var den agtede borger, Jacob Mortensen Felbereder (felbereder = garver), hvis endeligt var endnu mere grufuldt end Maren Nielsdatters.

Jacob Mortensen blev født i Vejle i 1711. Hans forældre var felbereder Mor-

ten Jensen og hustru Barbara Jacobsdatter i Søndergade 15.

Det var en urolig tid, Jacob voksede op i. Omkring fire år gammel har han i 1713 set de svenske krigsfanger, der ankom til byen⁷⁾. »Store Nordiske Krig« havde da varet i 13 år.

8 år gammel måtte han følge sin moder⁸⁾ til graven. Faderen giftede sig imidlertid hurtigt igen. 4 måneder efter hustruens død ægtede han den 17. januar 1720 Karen Jensdatter Krage (el: Krag), en datter af velfornemme felbereder Jens Rasmussen Krage i Vejle.

Flere af sine små søskende måtte Jacob også se blive lagt i graven. Børnedødeligheden var stor i de tider; herom taler kirkebogens mange dødsindførsler deres tavse sprog.

Da Jacob var omkring 14 år gammel, kom han i felberederlære hos faderen. Her arbejdede han også senere som svend.

I 1734 dør faderen Morten Jensen, der den 5. februar bliver nedsat i familiens gamle gravsted på Vejle kirkegård.

Ved hjælp af stedsønnen Jacob samt en svend ved navn Niels Nielsen videreførte enken garveriet. Men tiderne var ikke gunstige, hverken for rig eller fattig. I en optegnelse fra 1735 over »Weile Byes Borgere og Indvaanere«⁹⁾ får vi oplyst, at »Felbereder Morten Jensens Enke mestendel er fattig med mange smaa Børn«. Familien har altså siddet småt i det; men det var der som sagt mange, der gjorde i de år.

Nogle år senere overtog Jacob Mor-

tensen garveriet i Søndergade 15, som han drev frem til den 31. august 1757.

Den 23. februar 1742 blev han trolovet med en ung pige ved navn Karen Iversdatter. Hun var født her i byen 1715 som datter af Iver Christensen Hanskemager. Senere samme år, den 4. maj, blev parret viet i Sct. Nicolai kirke. Jacobs og Karens første barn, datteren Margrethe, kom til verden året efter, døbt 5. juli. I 1745 kom sønnen Morten, døbt 31. marts (død 1748, begravet 15. marts). Nummer tre, Barbara, blev født 1747, døbt 20. januar, hun blev 10 år gammel (død 1757, begravet 14. marts). Nr. fire, Ellen Jacobsdatter, blev født 1749, døbt 26. januar. I 1751 nedkom Karen Iversdatter med tvillinger, hvoraf den ene var dødfødt. Dette barn blev begravet den 4. april, samme dag som sin tvilling søster, Karen blev døbt.

Skønt de svære tider ser det ud til, at familien har haft det jævnt godt. Jacob Mortensen, der var en dygtig håndværker, var en agtet mand i sin by. Man kan se ham nævnt som »Velagtede borger« etc. Blandt hans omgangskreds var bl.a. min ane, Johan Jochimsen i Fiskergade, hvis datter Bodil Jacob Mortensen stod fadder til.

På en sensommerdag skete der en uhyggelig begivenhed, der længe skulle blive husket i byen.

Det var onsdag den 31. august, 1757. Jacob Mortensen havde været ved at udskifte nogle stolper i sit hegn. Klokken var 6; det var spisetid. Datteren Karen på 7 år, der hele eftermiddagen havde

Fig. 4. Henrettelsesscene 1716. Fra skillingstryk. Bølden står klar med øksen til i ét hug at skille hovedet fra kroppen. Bemærk at »misdæderen« har fået sin højre hånd hugget af, samt at bodelknægten holder hovedet fast med et par tænger. Til venstre ses en hånd samt et hoved »spiret« fast til »hjul og stage«.

leget ude på gaden, reagerede ikke på faderens kalden, at nu skulle hun komme ind og spise. Jacob, der i løbet af dagen havde fået et par dramme, var efterhånden blevet godt gal i hovedet, og da Karen endelig kommer løbende ind gennem porten, hvor faderen står, langer han ud efter hende. Han har bare glemmt, at han stadig har sin økse i hånden. Jacob rammer sin lille datter i hovedet med øksen. Med blodet stærkt løbende fra såret i hovedet falder Karen om lige inden for porten. Moderen, Karen Iversdatter kommer til, og Ursin¹⁰⁾, byens stadskirurg, bliver alarmeret. Ursin forbinder den lille Karen. Men hun kommer ikke til bevidsthed og dør næste dag klokken 13. Lille Karen Jacobsdatter begravnes den 4. september. Faderen, Jacob Mortensen, var da taget i forvaring af byens øvrighed og sad lænket i arresten. Han havde straks bekendt sin skrækelige handling.

Ursin havde den 3. september foretaget en obduktion af Karen, hvorved han havde konstateret, at hendes død skyldtes øksehugget i hendes hoved. Dagen i forvejen, den 2. september, havde byens øvrighed foretaget en registrerings- og vurderingsforretning over Jacob Mortensens aktiver.

Samme dag, den 2. september 1757, blev retten sat under forsæde af byfoged Hans Larsen Gaarmann¹¹). Den før så »Velagtede Borger« var på et øjeblik blevet en grov morder, en »Misdæder«, som pastor Winther skriver i sin kirkebog.

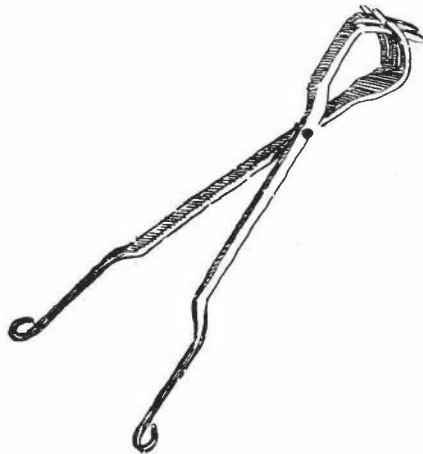
Bytingsdommen¹²), der har lydt på dødsstraf, blev afsagt den 18. oktober 1757.

Denne dom blev appelleret til landstinget, hvor aktor var prokurator Hans Severin Rafn. Defensor var prokurator Mathias Bruun. Af sagens akter fremgår det, at Jacob Mortensen 3 uger før mordet på datteren, »ej allene har været tungsindes og bekymret, men end og stundum fra sin samling og forvildels og hvilchen passion han har haft saa hastig, at han stundum deraf har været senge- liggende«. Endvidere at han »stedse have ført Eet Gudfrygtig, stille og fredelig levnet, samt at han inderlig haver elsket dette hans dræbte og andre hans børn«. Det fremgår endvidere, »at han ingen udstand den dag hafde haft med noget menneske! - Da »gierningen er skeed med et eeniste slag, saa findes deraf klarlig beviist og oplyst, at han, arrestanten, haver forøvet denne gierning udi vildelse«. Bruun mener derfor, at den af Vejle Byting afsagte dødsdom bør

fracfaldest, og i stedet »deels til sikkerhed for sig selv og andre i fremtiden, bør hendømmes til Viborg Tugt og Manufaktur Huus, der sin livstiid at forblive, siden han nu findes restitueret paa hans helbred og med allerstørste værmoedighed fortryde hans begangne synd«. Rafn mener derimod, at dødsdommen skal stå ved magt, da gerningen er sket som »et forsættelig Mord, paa et uskyldig værgeløs barn, og Kgl. allernaadigste forordning af 7 Febr: 1749 tilholder, at uskyldig Blod, som saa u-Christelig udgydes, skal uden ald naade, rætfærdig forsohnes«.

Den 18. januar 1758 afsiger landstinget sin dom. Jacob Mortensen dømmes

Fig. 5. Tegnning af bøddeltang. Denne, der er fra Kolding, opbevares nu på Nationalmuseet. Det var med en lignende tang, der af bødlen var gjort gloende, Jacob Mortensen Følbereder tre gange blev kneben. Bødlen satte den gloende tangs kløer i misdæderens arm. Det må have været frygtelig smertefuldt.

»sig selv til Velfortient Straf og Andre ligesindede til Skræck og Afskye Af Skarpretteren at Kniibes med Gloende tænger, først uden for det Stæd, hvor mordet er Begaæet, siden paa Weile Byes Torf, og Aller sidst paa Rætterstædet. Dernæst hands højre Haand Levende Afhugges med een Økse, og siden Hovedet I ligemaade med en Økse. Hvorpaa Legemet af Natmandens folck skal henføres og lægges på Steile og Hovedet tilligemed Hånden fæstes paa een Stage oven over Legemet. Han udføres fra Fængslet til Rætterstædet paa Natmandens Sluffe, uden nogen Ceremonie, og udi de i Fængelet Brugte Daglige klæder, uden Hat eller Hue, med blottet Hoved, Stricke om Halsen, og sammenbunden Hænder. Viidere Bør Delinquenten have sit Hoved Lod forbrudt«. Dommen er underskrevet af Peder Marsvin og A. C. Dyssel. Efter at den var blevet oplæst for Jacob Mortensen, blev han af »Retten tilspurgt, om han med den afsagte Dom var tilfreds, eller begierede den til Allernaad: Højeste Rett appellered. Jacob Mortensen svarede, at han begierede Dommer til Allernaad: Højeste Rett Indstevned I haab om allernaad: formildelse om icke Høje Øvrighed Gunstigst skulde behage paa saadan maaden for Deres Kgl: Maist: at giøre Allerunderd: forestilling«.

Stakkels mand, han havde begået en skrækkelig handling. Dræbt sit eget barn med en økse. Men at idømme ham en så hård straf, virker ret så bestialsk.

Tilbage i Vejle sad Jacob Mortensen nu i arresten, godt lænket, og ventede på

Fig. 6. Dette kunne godt være Jacob Mortensen Felbereders hoved, der med et ca. 40 cm langt »spir« på lignende måde blev naglet fast til en stage. Hovedet her stammer fra en gårdmand i Brovst, der blev halshugget i 1822.

sin dom. Langt om længe kom afgørelsen, en konfirmation af landstingsdommen. Alt håb var ude for ham. Han kunne nu se frem til en nedværdigende og smertefuld afslutning på sit liv.

På 1 års dagen for mordet på sin lille datter, den 31. august 1758, blev han på natmandens »sluffe« ført ud af byen, op til retterstedet, hvor han først fik den højre hånd hugget af, derefter hovedet. »For denne exekution at forrette, fik skarpretteren¹³⁾ 29 rigsdaler«, der skulle udredes af boet.

Overgivet til ravne og krager har Jacob Mortensens jordiske rester længe været at beskue på pladsen. I kirkebogen har klokkeren under den 31. august 1758 lakonisk nedfældet: »NB: decollatus¹⁴⁾ Jacob Mortensen«. Under samme dato har pastor Winther¹⁵⁾ i sin kirkebog noteret: »blef Misdæderen Jacob Mortensen Felbereder Henrettet«.

Enken Karen Iversdatter giftede sig i 1759, den 16. august, med felbereder-svend Jørgen Hansen, der samme år, den 20. december, fik borgerskab som felbereder. Han overtog ved sit giftermål

ejendommen i Søndergade, som han også ejede i 1781. Karen Iversdatter døde allerede i november 1762 (begravet 23/11). Året efter blev hendes og Jacobs datter Ellen konfirmeret.

Noter:

1. *Gert Hviid, f. 09.11.1947 i Vejle. Assistent ved Vejle Kommune og personalhistoriker.*
2. *Transskriberet udgave af Vejle Købstads kirkebog 1714-24 på Vejle Byhistoriske Arkiv, Landsarkivet for Nørrejylland, samt hos forfatteren, der endvidere har kirkebogen på diskette fra 1714 til 1768.*
3. *Vejle Bys Historie, C. V. Petersen, Vejle 1927, s. 45.*
4. *Vejle Amts Årbog 1921, s. 204.*
- 5) *D 32. Skifteprotokol for Vejle købstad 1626-. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Filmkopi hæves på Vejle Byhistoriske Arkiv.*
6. *Viborg landstings justits- og domprotokol 1743, fol: 448b, 449a, 623b - 624a. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.*
7. *Se min artikel »Svenske krigsfanger i Vejle«, Ugeavisen/Vejle Posten 03.01.1991.*
8. *Barbara Jacobsdatter døde 12.09.1719. Skiftet efter hende blev afholdt 16.10.1719. Foruden enkemanden Morten Jensen efterlod hun sig børnene Jacob Mortensen på 8 år, og Anna Mortensdatter på 3 år.*
9. *Se Vejle Amts Årbog 1921, s. 197.*
10. *Nicolai Henrich Ursin blev stadskirurg i Vejle 1754. Han var den første privilegerede kirurg i byen, men forlod i 1764 stillingen, for at blive regimentskirurg.*
11. *Se min artikel »Slægten Gaarmann i Vejle«, Ugeavisen/Vejle Posten 29.03 og 12.04 1989.*
12. *Bytingsdommen er ikke bevaret. Men udfaldet kendes fra landstingets akter i sagen. Viborg landstings justits- og domprotokol 1758, fol: 41b - 42a, 409a - 409b - 410a - 410b. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.*
13. *Den gamle skarpretter Vitus Wagner var død i 1746. Embedet arvedes af enken Kirstine Wagner, f. Liebeknecht, der lod forretningerne besøge af sønnen Jochum Wagner, der var oplært i det fædrene håndværk.*
14. *decollatus = halshugget.*
15. *Christian Henrich Pedersen Winther (1696-1772), sognepræst i Vejle fra 19.06.1750, førte sin egen kirkebog. Original på Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Kopi på Vejle Byhistoriske Arkiv.*

Fra hoveri til daglejersystem. Arbejdskraftsystemer på Palsgård ca. 1750-1840

Af Bjarne Harboe¹⁾

Igennem århundreder har hoveriet spillet en central rolle for de danske hovedgårdes drift. Hovedgårdene var afhængige af, at deres fæstegårde ydede hoveri, for at få de store hovedgårdsmarker dyrket. Det var et system, som både godsejere og bønder havde vænnet sig til, og bønderne bestred ikke, at de var hoveripligtige til deres hovedgård.

Der er ingen tvivl om, at hoveriet øgedes op igennem 1700-tallet frem til landboreformerne som følge af den mere intensive udnyttelse af landbrugsjorden, som igen var en følge af de gunstigere landbrugskonjunkturer fra o. 1750. Ny jord blev taget under plov, og nye driftsformer blev indført. Det var hele denne aktivitet, der bevirkede, at hovedgårdene fik brug for mere arbejdskraft, og det var hoveribønderne, der med en udvidelse af deres hoveri måtte indfri godsernes større arbejdskraftsbehov.

Hoveriet havde således fået større og større betydning for hovedgårdsdriften, men samtidig med dette udviklede der sig en erkendelse af, at hoveriet måske

ikke var en særlig hensigtsmæssig afløsningsform. Regeringen tøvede dog med at gribe ind i det, den opfattede som et privatretligt forhold mellem godsejer og fæstebønder. Den opfordrede i stedet parterne til at indgå frivillige overenskomster om enten en afløsning eller – hvis dette ikke var muligt – en nærmere bestemmelse af hoveriet.²⁾

Dette resulterede i, at der blev indgået en række overenskomster om hoveriet mellem godsejere og fæstebønder. På mange godser enedes parterne selv om en hoveriforening, andre steder måtte de have hjælp af en af regeringen nedsat hoverikommission, som kunne etablere enighed mellem parterne, og atter andre steder (de færreste) var situationen så fastlåst, at hoverikommissionen måtte fastsætte hoveriet ved dom. Først i 1799 kunne den endelige forordning vedrørende hoveriet udstedes, og forordningen af 12. august 1773, som hele perioden igennem havde været det lovgivningsmæssige grundlag for hoveriet, kunne ophæves.

Den kamp om hoveriet, der i 1790'erne foregik mellem godsejere og fæstebønder, resulterede således i den sidste ende i oprettelsen af hoveriforeninger på alle danske godser. Hoveriforeningen var en overenskomst mellem en godsejer og hans bønder, hvori hoveriet fastsattes til en vis nærmere bestemt størrelse, som ikke måtte overskrides. Hovedgårdene kunne altså ikke længere pålægge hoveribønderne øget hoveri eller inddrage nye arbejdsopgaver under hoveriet, og bønderne vidste nu, hvad de var pligtige til at yde.

På nogle godser opgav man dog helt hoveriet, som i stedet blev afløst med en pengeafgift, ligesom hoveriet naturligvis

faldt væk i de tilfælde, hvor bønderne købte deres gårde og blev selvejere. Her måtte hovedgårdene se sig om efter anden arbejdskraft.

Det er i denne sammenhæng, man har talt om, at hoveriet bliver væltet over på husmændene, så vi får et egentlig husmandshoveri til erstatning af gårdmandshoveriet. Forordningen af 30. januar 1807³⁾ blev udstedt, efter at den første store hoveriafløsningsbølge var ebbet ud, og dens formål var helt klart at gøre det lettere for hovedgårdene at få den tilstrækkelige arbejdskraft. Der er nok heller ingen tvivl om, at gårdmandshoveriets afløsning nogle steder som konsekvens havde, at husmændene

Palsgaard Hovedbygning o. 1950. (Postkort).

blev pålagt en større arbejdsbyrde. Det er dog vanskeligt at sige noget præcist om denne »overvæltningsteori«, fordi der i høj grad mangler konkrete enkeltundersøgelser til belysning af fænomenet. Et egentligt husmandshoveri vil dog vist forudsætte oprettelse af et antal lejehuse, fordi fæstehusene var omfattet af livsfæstet, hvilket bevirkede, at husmændenes fæstekontrakter ikke kunne forandres fra den ene dag til den anden, men kun ved fæsterskifte. Det ville altså være en langvarig proces at vælte hoveriet over på fæstehusmændene.

Det er indlysende, at hovedgårdene måtte skaffe sig ny arbejdskraft, når gårdmandshoveriet, som man hidtil havde baseret driften på, blev afløst. Det er da også nærliggende, at det på en eller anden måde måtte blive de omkringboende større og vel især mindre husmænd, der måtte få rollen som erstatningsarbejdskraft for hoveribønderne. Det er blot vigtigt her at skelne mellem hovgørende husmænd og daglejerhusmænd. En egentlig overvæltning af hoveriet på husmændene kan man efter min mening kun med rette tale om i de tilfælde, hvor der oprettedes lejehuse med arbejdspligt som modydelse for et hus eventuelt til en fast lav dagleje. I de tilfælde, hvor de omkringboende husmænd arbejdede på hovedgårdsmarkerne til almindelig dagleje, og på den måde erstattede gårdmandshoveriet, er der jo ikke tale om hoveri, men om ganske almindelig lønarbejde.

Selv om det i begge tilfælde er husmænd, der arbejder på hovedgårdsmar-

kerne, er det to forskellige arbejdskraftsystemer, der er repræsenteret.

I det følgende vil jeg se på arbejdskraftsystemets udvikling på Palsgård især med henblik på husmændenes rolle. Hvilken funktion havde de i den periode, bønderne gjorde hoveri? Hvorledes påvirkede gårdmandshoveriets bestemmelse husmændene? Hvilke konsekvenser havde hoveriafløsningen, som på Palsgård fandt sted i 1839? I sammenhæng hermed vil etableringen af det arbejdskraftsystem, der afløste gårdmandshoveriet blive behandlet.

Palsgård

Hovedgården Palsgård ligger på halvøen mellem Horsens og Vejle fjorde i Assogn, Bjerre herred. Den kan som borg spores et godt stykke tilbage i middelalderen, men vi vil her nøjes med at gå tilbage til 1665, hvor kansleren Peder Reedtz som hovedkreditor overtog gården, som på dette tidspunkt var temmelig forarmet som følge af svenskekrigene. Palsgård forblev i de næste godt og vel 200 år i slægten Reedtz' eje.

Hovedgårdens hartkorn var i 1682 på 83,26 tdr. og det dyrkede areal på 310,6 tdr. land.⁴⁾ Man genfinder på Palsgård det sædvanlige mønster med udvidelse af hovedgårdstaksten på bondejordens bekostning og bestræbelserne på at samle så meget af bøndergodset som muligt i nærheden af hovedgården. Det lykkedes ganske godt for Palsgård, idet langt den største del af godsmassen lå indenfor 1 mils afstand fra hovedgården.

I 1765 foreligger der en jordebog på

grundlag af hvilken, godsstrukturen kan skitseres.⁵⁾ Den samlede hovedgårdstakst var da på 87½ tdr. hartkorn. Til gården lå desuden 32 tdr. 6 skp. tiendehartkorn. Det samlede underliggende bøndergodshartkorn var på 527 tdr., som var placeret i sognene: As, Klakring, Vrigsted, Nebsager, Glud, Rårup, Bjerre, Skjold, Stenderup og Ølsted. Palsgård var enlodsejer i As sogn og største lodsejer i Klakring sogn, desuden havde gården en del bøndergods i Glud og Rårup sogne, hvor Palsgård var største lodsejer i landsbyen Åstrup. I de øvrige sogne, som lå længere væk fra hovedgården, havde Palsgård kun 2 gårde og i Skjold og Bjerre sogne kun henholdsvis 3 gårde og 1 hus. Af Palsgårds knap 100 gårde i 1765 lå således kun de 11 gårde mere spredt udenfor godsets kerneområde.

Forudsætningerne for at drive hovedgården ved hjælp af hoverigørende bønder var således tilstede på grund af bøndergodsets forholdsvis fordelagtige placering tæt ved hovedgården.

Palsgård må med sin 87 tdr. htk. hovedgårdstakst og med sit 527 tdr. htk. bøndergods karakteriseres som en - i hvert fald efter jyske forhold - stor gård beliggende i en af Jyllands frugtbareste egne.

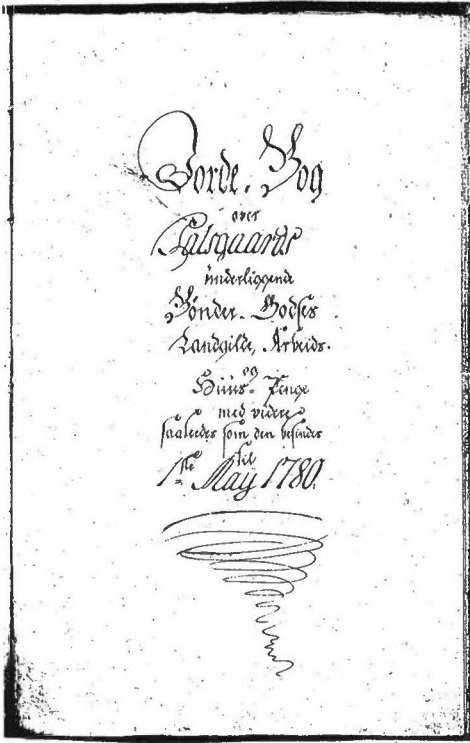
Hoveriet

Indtil 1839, hvor hoveriafløsningen fandt sted, blev Palsgård drevet ved hjælp af gårdmandshoveri. Den forøgelse af hoveriet, der i 1700-tallet foregik på landsplan, kan også konstateres på Pals-

gård. Man kan her pege på en stigning i antallet af hovninge på Palsgård fra 42½ i 1752 til 57½ hovninge, da hoveriforeningen indgås i 1796.⁶⁾ Det er en stigning på næsten 30%, og der kan ikke være tvivl om, at dette, sammenholdt med den nyopdyrkning af jord, der fandt sted især i 1770'erne på Palsgård, er udtryk for et stigende arbejdskraftbehov i perioden.⁷⁾

Ved hoveriforeningen i 1796 blev hoveriet gjort bestemt, og samtidig blev det fastfrosset, således at det ikke på et senere tidspunkt kunne udvides. Hoveriforeningen var herefter de næste godt 40 år frem til hoveriafløsningen i 1839 det grundlag, som hovedgården baserede sin drift på. Hvis hovedgården ville forandre driften eller indføre nye afgrøder, så var det herefter hoveribønderne uvedkommende. De kunne ikke kræves til at udføre andet eller mere arbejde, end der var fastsat i hoveriforeningen. Da man f.eks. på Palsgård indførte kartoffelen som en ny afgrøde og begyndte at dyrke den i større stil, var det da også helt uden om hoveribønderne. Det var godsets egne folk og husmændene og deres koner, der som daglejere, måtte klare kartoflerne.

Hoveriforeningen har altså været bøndernes sikkerhed mod at få overladt nye arbejdsbyrder. Den anden konsekvens har været, at den for hovedgårdsdriften har virket konserverende netop på grund af dens mangel på dynamik. Dette forhold har godsejeren måttet kompensere for ved hjælp af de øvrige arbejdskraftfaktorer, der indgik i ar-

I Palsgaards godsarkiv på Landsarkivet i Viborg findes en række jordebøger fra ca. 1740 og frem. Disse giver mange værdifulde oplysninger bl.a. om fæstebøndernes forskellige afsigter til hovedgården.

bejdskraftsystemet på Palsgård. Man kan derfor sige, at den stive hoveristruktur, efterhånden som den følte mere snærende, har bevirket, at godset har måttet vænne sig til, at en større og større del af landbrugsarbejdet måtte foregå uden om hoveriet ved hjælp af daglejere og egne folk. Da hoveriafløsningen kom i 1839, stod man således ikke helt fremmed overfor det nye arbejdskraftsystem, som måtte etableres. Man havde gradvist vænnet sig til at

have en større eller mindre flok af daglejere tilknyttet godset.

Hoveriafløsningen

I marts 1838 udsendte regeringen en opfordring til frivillig afløsning af hoveriet. Det var startskuddet til en ny bølge af hoveriafløsninger. Hoveribønderne på Palsgård reagerede prompte på regeringens udspil. Initiativet kom fra de fjerntboende hoveribønder i Rårup, som var hårdest tyngede af hoveriet – flere af dem boede 1 mil fra hovedgården. De havde allerede i forbindelse med indgåelsen af hoveriforeningen i 1796 netop med begrundelse i deres lange hovvej anmodet om at få deres hoveri afløst, men var dengang blevet afvist af godsejeren. Den lange hovvej er også nu deres begrundelse samtidig med, at de henviser til den nye forordning.

De to brødre Holger og Otto Reedtz, som i fællesskab ejede Palsgård, var positive overfor bøndernes ønske om hoveriafløsning, og der indledtes forhandlinger mellem parterne. Som grundlag for disse forhandlinger foretog godsejeren beregninger over det arbejde, som hoveribønderne udførte på Palsgård.⁸⁾ Hovedresultatet af beregningerne, som blev forevist bønderne, viste, at det ville kræve 1299 spanddage og 2641 gangdage eller ialt 3940 dage om året. Det var det arbejde, som hoveribønderne udførte på hovedgården, og følgelig var det også det, der skulle skaffes erstatningsarbejdskraft til.

I godsejernes oplæg til bønderne foreslåes herefter en glidende afvikling af

hoveriet over 3 år, således at en rode ad gangen blev fritaget for hoveriet.⁹⁾ De forbeholdt sig dog af hver af de 57½ hoverigørende gårde 5 spanddage eller 10 gangdage årlig. Som vederlag for det således ophørende hoveri forlangtes af hver gård, der havde gjort fuldt hoveri, 20 rigsbankdaler i hoveriafløsningspenge.

Godsejerne var dog også villige til, hvis bønderne ønskede det, at afskaffe hoveriet for alle på en gang fra den 1. maj 1839, men i så fald blev det gjort til en betingelse, at hoveripengene betaltes forud for at dække omkostningerne ved det nye systems indretning.

Der er bevaret to breve,¹⁰⁾ der viser bøndernes reaktion på godsejernes udspil. Både Klakring rode og Udtjener rode accepterede de 20 rbdrl. i hoveripenge på betingelse af, at de 5 spand- eller 10 gangdage bortfaldt, og man ønskede, at hoveriet skulle ophøre pr. 1. maj 1839.

De endelige hoveriafløsningskontrakter blev undertegnet i september 1838, og de fremstår som et kompromis mellem parterne.¹¹⁾ Godsejerne fik ikke den glidende afvikling af hoveriet igennem. Hoveriet blev afløst for alle på en gang pr. 1. maj 1839. Ligeledes måtte de give afkald på de 5 spand- eller 10 gangdage. Prisen herfor var, at hoverivederlaget blev forhøjet med 1 rbdrl., således at gårdene i de to roder, der lå længst væk, måtte give 21 rbdrl., og gårdene i de to roder i selve hovedgårdssognet måtte betale 20 rbdrl. i årligt hoverivederlag. Desuden måtte alle hoveribønderne ac-

ceptere 2 årlige rejser til Horsens med korn. Udover selve hoveriafløsningskontrakterne med de 4 roder udstedte godsejerne et revers, i følge hvilket der i løbet af 4 år en gang for alle tilstås alle bønderne en nedsættelse på 6 rbdrl. sølv, som bonden, til hvilken tid han ønskede, indenfor dette tidsrum kunne få afskrevet. Der blev ligeledes indgået en mundtlig aftale,¹²⁾ som forpligtede bønderne til i 4 år, når det forlangtes, at høste og opsætte korn på et hovmål af 7 skæpper land imod hver at få 1 rbdrl. afskrevet. Godsejerne fik således måske alligevel i princippet en glidende afvikling af hoveriet med? Det vides dog ikke, om denne bestemmelse blev benyttet, men muligheden var jo tilstede, og det viser vel godsejernes forsigtighed og måske også den usikkerhed, de trods alt vel har haft med hensyn til indførelsen af det nye system. Også de 5 spand- eller 10 gangdage, som godsejerne først havde betinget sig, viser deres trang til at helgardere sig, men stillet overfor bøndernes afvisende holdning har de måttet opgive dette krav og nøjes med de 2 kornægter til Horsens, som bønderne så har accepteret sandsynligvis så meget desto lettere, som de hoverifri bønder på godset altid havde måttet og stadig måtte gøre 2 lange rejser om året.

Hoveriet på Palsgård havde således set sin afslutning og tilsyneladende også til bøndernes tilfredshed. Derpå tyder i hvert fald et brev fra Klakringbønderne til Holger Reedtz i anledning af, at han overtager Palsgård som enejer i 1845, og hvori de specielt nævner den fordel-

agtige hoveriafløsning som hans fortjeneste.

Husmændenes rolle i arbejdskraftsystemet¹³)

De bestræbelser, der fandt sted i 1790'erne på at løse hoveriproblemet, inddrog ikke husmændene. Det var helt og holdent gårdmandshoveriet, der var reformbestræbelsernes genstand. Den tidligere omtalte forordning af 30. januar 1807 viser, at husmændenes pligtarbejde ikke på samme måde som bøndernes hoveri blev genstand for regulering og bestemmelse fra oven. Husmændene skulle gøre pligtarbejde efter deres fæstebreve, og det vil sige, at gods-ejerne havde frihed til at forlange alt det pligtarbejde af husmanden, som de kunne få ham til at skrive under på. Der var altså ingen lovmæssige begrænsninger på, hvad en godsejer måtte betinge sig af arbejde som vederlag for et hus.

En summarisk oversigt over husmændenes forhold til Palsgård før 1796 viser, at husmændene ikke blot måtte betale huspenge, men at de fleste desuden også måtte deltage ved klapjagt, foretage brevrejser og for nogles vedkommende også tage korn fra i laden i høsttiden. Derudover måtte en del også forrette en ugedag eller – hvad der især var tilfældet for husmænd, der boede forholdsvis langt fra hovedgården – som ækvivalent herfor svare arbejdspenge.

Hoveriforeningen af 1796 havde tilsyneladende dog i hvert fald i én henseende en gunstig afsmittende virkning på husmændenes forhold til Palsgård, idet

fæstebrevene, som er hovedkilden til vores viden om deres afgiftsforhold, nu er blevet mere præcise. Også for husmændene er det nu slut med de ubestemte ydelser. Pligtarbejdets omfang er nu udtrykkelig fastsat i fæstekontrakterne. Der findes ikke længere formuleringer som: »i høstens tid tager han korn fra i laden«, eller »forretter klapjagt og brevrejser«. Nu er der sat antal dage på.

Efter 1796 bliver det almindeligt, at nogle husmænd udover ugedag også kunne forrette nogle ekstra arbejdsdage. Disse arbejdsdage udover ugedagen kendes ikke før 1796, i hvert fald optræder de ikke i fæstebrevene før denne tid. Hegnsarbejdet optræder heller ikke i fæstebrevene før denne tid. Hegnsarbejdet optræder heller ikke i fæstebrevene før 1796, hvorimod det efter dette tidspunkt er undtagelsen, hvis en husmand ikke står for vedligeholdelse af nogle favne hegn. Der er i det hele taget på dette tidspunkt en tendens til, at husmændene bliver mere inddraget i hovedgårdsdriften.

En gennemgang af husmandsfæstebrevene viser, at frem til 1815 forlanges der 3 høstdage af husmændene. Fra 1815 til ca. 1830 forlanges der i fæstebrevene 4 høstdage. Fra 1830 til 1838 forlanges der 6 eller 8 høstdage og fra 1838 og perioden ud udelukkende 8. Der er altså en klart stigende tendens i antallet af de høstdage, som godset betingede sig.

Også antallet af ekstra arbejdsdage var i stigning gennem perioden. Af de 89 bevarede husmandsfæstebreve efter 1796 blev der betinget ekstra arbejds-

Tablel vedr. hele godset

	antal gårde	antal huse	heraf jordløse huse	antal ugedage	antal ugedagsmænd	%-andelen af husmænd der svarer ugedag
1738	97	51	?	1144	17	33,3
1752	99	50	27	988	15	30
1762	98	54	31	780	14	25,9
1769	98	58	37	858	16	27,6
1772	95	65	43	1118	21	32,3
1790	95	70	22	1092	21	30
1796	94	73	24	1274	28	38,4
1801	87	71	10	1378	30	42,3
1813	82	73	11	1456	32	43,8
1821	82	73	14	1404	30	41,1
1830	82	79	18	1456	31	39,2
1834	82	79	18	1456	31	39,2
1840	81	80	20	1638	34	42,5
1842	81	81	15	1780	38	46,9

(Kilde: Diverse jordebøger)

dage i de 36. Det samlede antal ekstra arbejdsdage er i følge periodens jordebøger:

i 1801 48 dage	i 1830 262 dage
i 1813 111 dage	i 1834 297 dage
i 1821 178 dage	i 1840 324 dage

Endnu et indicium på, at husmændenes arbejdskraft blev udnyttet mere, kommer til udtryk ved en protokol over de husmænd i As sogn, der har tilladelse til at opsamle brændsel i skoven. Den største del af husmændene og indsidderne i sognet har hidtil haft tilladelse til hver onsdag og lørdag at samle brændsel i Palsgårds skov. I følge protokollen skal det stadig være dem tilladt, men nu skal de betale for det - nemlig med 6 arbejdsdage om året.¹⁴⁾

En anden måde, der kan bidrage til at

belyse hovedgårdens arbejdskraftbehov og husmændenes integration i arbejdskraftsystemet, er at undersøge tendensen i antallet af husmænd, der som en del af afgiften skulle forrette ugedag.

Ovenstående tabel, der omfatter alt gods under Palsgård, viser bl.a. udviklingen i antallet af ugedage og ugedagsmænd over en 100-årig periode.

Hvis vi kan bruge antallet af ugedage og ugedagsmænd som indikator for husmændenes inddragelse i godsdriften, så fremtræder især tiden efter 1796 og tiden op til 1842 som perioder, hvor husmændene rent arbejdskraftmæssigt knyttes tættere til godset. Der er sikkert ingen tvivl om, at det er en refleks af bøndernes hoverisituation, der her viser sig. Godsejeren har både ved indgåelsen af

hoveriforeningen i 1796 og ved hoveriafløsningen i 1839 reageret på en lidt usikker situation ved at sikre sig flere ugedage. Stigningen i antallet af ugedage op til 1772 kan iøvrigt forklares på samme måde, idet der netop på denne tid indledtes en periode med rydning og opdyrkning af ny jord. Man har altså på Palsgård, i situationer hvor man har været usikker på den arbejdskraftmæssige situation, reageret ved i en periode at inddrage husmændene mere i hovedgårdsdriften. Det viser klart, at husmændene er blevet betragtet som og også har fungeret som en arbejdskraftreserve, der kunne trækkes på, når situationen krævede det.

Palsgård havde bøndergods i 9 sogne,

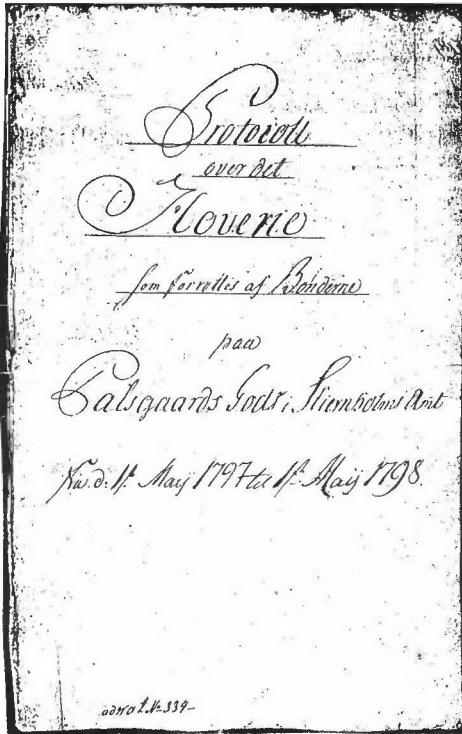
men hovedgårdssognet As, hvor Palsgård var enelodsejer, var det sogn, der havde den største koncentration af husmænd og ugedagsmænd. Som det fremgår af den følgende tabel, som specielt belyser forholdene for hovedgårdssognet, er det – som forventligt – også her, vi finder de tætteste arbejdskraftmæssige forbindelser til hovedgården.

Som det ses, er det husmændene i As sogn, der står for langt de fleste af ugedagene, og det er endvidere her, at de fleste af de jordløse huse befinder sig. Et andet karakteristisk træk er, at husene i hovedgårdssognet generelt har et mindre jordtilliggende end husene i de øvrige sogne, hvori Palsgård har huse. Hvis vi ser på de 33 huse, der findes i As

Tabel vedr. As sogn

	gårde	huse	heraf jordløse huse	antal ugedage	antal ugedagsmænd	% andel af Ashusmændene der svarede ugedag	Ashusmændenes % andel af samtlige godsets ugedage
1738	35	20	?	936	13	65	81,8
1752	35	21	10	832	12	57,1	84,2
1762	35	25	15	468	8	32	60
1769	35	27	17	650	12	44,4	75,8
1772	31	32	21	910	17	53,1	81,4
1790	31	30	18	884	17	56,7	81
1796	31	32	20	910	18	56,3	71,4
1801	31	33	7	1066	21	63,6	77,4
1813	31	35	8	1092	22	62,9	75
1821	31	36	10	1066	21	58,3	75,9
1830	31	39	13	1118	22	56,4	76,8
1834	31	39	13	1118	22	56,4	76,8
1840	31	41	15	1248	24	58,5	76,2
1842	31	43	11	1338	27	62,8	75,2

(Kilde: Diverse jordebøger)

I hoveriprotokollen blev der ført regnskab med bøndernes hoveri. Både godsejeren og hoveribønderne kunne således følge med i, hvor mange hovdage, der var tilbage det pågældende år.

sovn i 1801,¹⁵) så har kun 11 af disse et jordtilliggende på 2 skæpper hartkorn eller derover. Følger man Falbe-Hansens karakteristik af huse med hartkorn,¹⁶) så fremgår det, at de største huse fra 2 skp. op til 1 tfr. htk. kun har mindre betydning for landarbejderforholdene, fordi de fleste af disse huse er så store, at husmændene har den meste tid optaget af arbejdet med egen jord og kun sjældnere kan søge arbejde hos andre. Huse fra 1 fjerdingkar til 2 skp. htk. har

derimod som landbrug kun ringe betydning, og disse husmænd må i reglen have deres hovederhverv ved andet arbejde. Af de 33 huse i As sogn er det altså kun ved de 11, at husmændene ifølge Falbe-Hansens karakteristik kan leve af deres jordlodder. 22 og heriblandt jo især de 7 jordløse måtte enten helt eller delvist ernære sig ved arbejde for andre.

Det er dog usikkert, hvor stor vægt der skal lægges på Falbe-Hansens, som det forekommer, noget vilkårlige skel ved de 2 skp. htk., men at der er en sammenhæng mellem størrelsen af det tillagte hartkorn og stedets mulighed for at ernære en husmandsfamilie, er jo indlysende nok, ligesom det ideelt set naturligvis er rigtigt, at husmænd med kun lidt hartkorn både har bedre tid og større behov for at gå på dagleje.

Der er sikkert ingen tvivl om, at det er nærheden til hovedgården, der har været afgørende for, at husmændene i As sogn har så små jordlodder, som tilfældet er, ligesom det nok heller ikke har været tilfældigt, at væksten i antallet af jordløse huse efter 1801 hovedsageligt falder på As sogn.

Hvis man ser på husmændenes funktion på Palsgård fra ca. 1800 og frem, så fremgår det, at de i arbejdskraftmæssig sammenhæng var tildelt en rolle som hjælpearbejdere og som arbejdskraftreserve. De udgør et supplement til hoveribøndernes arbejdskraft, som stadig er det bærende element i systemet, men de har en vigtig funktion især i landbrugets spidsbelastningsperiode, hvilket klart

fremgår af tendensen til i fæstebrevene i denne periode at betinge sig flere høstdage. Deres funktion som hjælpearbejdere og arbejdskraftreserve bliver dog ikke principielt forandret heller ikke efter hoveriafløsningen.

Det mest slående er vel i og for sig den differentiering af husene, der finder sted i geografisk henseende, således at man i hovedgårdssognet får en husmandsstand, der snarere må regnes som landarbejdere i modsætning til de øvrige sogne, hvor husmændene – i hvert fald efter Falbe-Hansens karakteristik – kunne leve af jordlodderne.

Hvis vi skal opsummere husmændenes funktion på Palsgård, kan man sige, at hovedgården har oparbejdet en for denne gunstig husmandsstruktur med de mange små og helt jordløse huse i selve hovedgårdssognet, og med husmændene her stående med størsteparten af arbejdsforpligtelserne i form af ugedage og ekstra arbejdsdage. Men udover dette pligtarbejde, som er hjemlet i husmændenes fæstebreve som vederlag for hus og eventuelt jord, har hovedgården behov for arbejdskraft til andre opgaver som f.eks. grøftegravning, rejsning af diger, gravning og spredning af mergel på hovedgårdsmarkerne. Til løsning af den slags opgaver var det praktisk at have en forholdsvis stor klasse af husmænd/landarbejdere at trække på, og det er sandsynligvis i denne sammenhæng, det skal ses, at Ashusmændene fik tildelt så små jordlodder – også i forhold til de øvrige husmænd under godset – at de nødvendigvis måtte arbejde for andre

for at kunne klare sig. Husmændene i især As sogn er således helt bevidst og vel også uundgåeligt bl.a. på grund af den stive hoveristruktur blev tildelt en rolle som arbejdskraftreserve – en rolle som hoveriafløsningen i og for sig ikke forandrede.

Folkeholdet

Der findes en folkelønningsbog for Palsgård, som giver mulighed for at undersøge folkeholdet før og efter hoveriafløsningen.¹⁷⁾ Af interesse for det her behandlede spørgsmål er egentlig kun antallet af arbejdskarle, da gårdens hollænderi og schæferi ikke blev drevet ved hoveri. Antallet af schæferkarle, korøgere, svinerøgere, malkepiger o.s.v. er således uden betydning her, hvor det drejer sig om at identificere de faktorer, der indgik i arbejdskraftsystemet på Palsgård henholdsvis under gårdmandshoveriets periode og efter dettes afløsning.

En kort oversigt over antallet af arbejdskarle nogle år før og efter hoveriafløsningen kan vise, i hvilken udstrækning man baserede sig på et øget folkehold som afløsning for hoveribønderne:

Antallet af arbejdskarle- og drenge i perioden 1837-1840

maj 1837	3 karle	1 dreng
nov 1837	3 karle	2 drenge
maj 1838	3 karle	2 drenge
nov 1838	4 karle	1 dreng
maj 1839	4 karle	2 drenge
nov 1839	6 karle	2 drenge

maj 1840 6 karle 2 drenge
 nov 1840 6 karle 2 drenge
 (Kilde: Folkelønningsbog ved Palsgård
 1821-45)

Da lønningerne blev betalt halvårligt bagud, vil det altså sige, at der pr. 1. maj 1839, netop da hoveriet in natura blev ophævet, blev ansat 2 arbejdskarle mere.

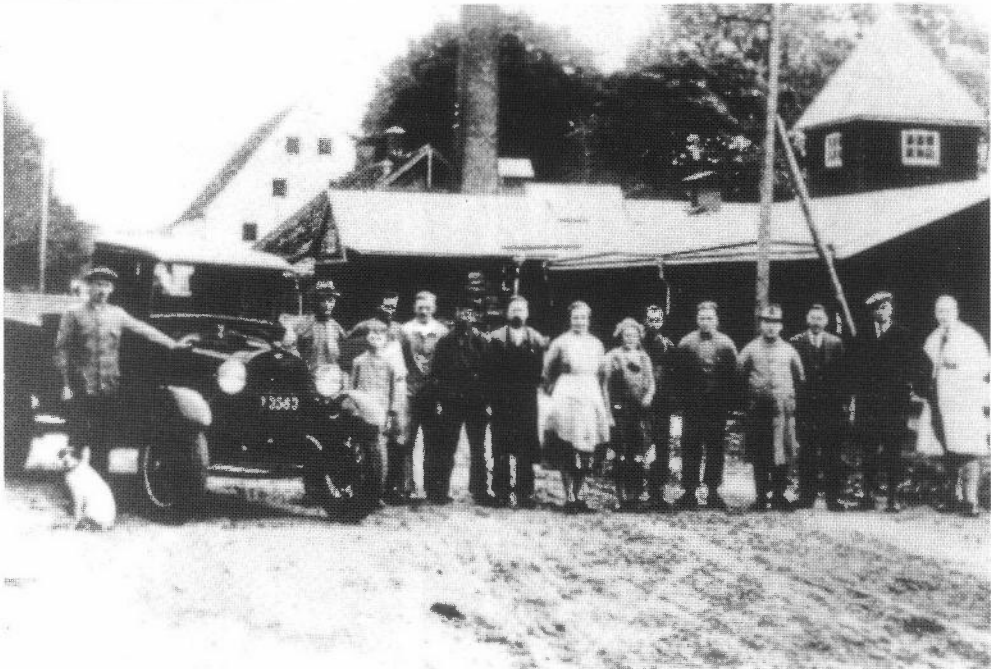
Disse to ekstra karle kunne dog naturligvis ikke alene erstatte hovbøndernes arbejde. Vi så ganske vist for husmændenes vedkommende en svag tendens til, at de i perioden fra 1796 og frem til 1842 måtte yde flere høstdage, og at også

ugedagenes antal blev forøget, men dog ikke så meget at deres funktion som arbejdskraftreserve og hjælpearbejdere i landbrugets spidsbelastningsperioder blev ændret. Hverken folkeholdet eller husmændene kunne altså dække hovedgårdens behov for arbejdskraft efter bøndernes hoveriafløsning.

Daglejere

Der har lejlighedsvis ofte på hovedgårdene været behov for yderligere arbejdskraft end bøndernes hoveri og husmændenes pligtarbejde. På Palsgård har der været daglejere beskæftiget, når større arbejder, som f.eks. digebygning, grav-

Medarbejdere på Palsgaard, 1929.

ning af brakgrøfter, gravning og spredning af mergel og kartoffeloptagning m.v., skulle udføres. Daglejere har således ikke været et ukendt begreb heller ikke før hoveriafløsningen, men det er først i 1830'erne, vi for Palsgårds vedkommende for alvor har mulighed for at se, i hvor stor udstrækning daglejere har været benyttet.

På grundlag af kassebøgerne og de ugentlige daglejerlister, der ligger som bilag til disse,¹⁸⁾ kan der foretages beregninger over forbruget af daglejer-dage samt lønudgifterne til disse.

Den følgende oversigt viser forbruget af daglejerdage i årene omkring hoveriafløsningen:

daglejerdage lønudgifter

maj 1838-		
april 1839	2926,25	626 rigsbankdaler
maj 1839-		
april 1840	5386,25	1150 rigsbankdaler
maj 1840-		
april 1841	5503	1166 rigsbankdaler
maj 1841-		
april 1842	6372,75	1322 rigsbankdaler

(Kilde: Kassebøger og daglejerlister)

Oversigten viser klart, at det arbejdskraftsystem, der pr. 1. maj 1839 afløste hoveriet, var baseret på daglejere, men den viser også, at allerede før hoveriafløsningen anvendtes daglejere i et ikke helt ringe omfang.

Stigningen i antallet af daglejerdage kan anskueliggøres ved at udregne det gennemsnitlige antal daglejere, der dagligt var beskæftiget på Palsgård fra 1838 til 1842. Når

året regnes til 300 arbejdsdage, ses at der dagligt i gennemsnit var beskæftiget 9,8 daglejere i 1838/39, 18 i 1839/40, 18,3 i 1840/41 og 21,2 daglejere i 1841/42.

Etablering af et daglejersystem

Det bærende element i det arbejdskraftsystem, der etableredes på Palsgård i 1839, var altså, som det er fremgået, daglejerne. Man tog hermed afsked med et system, hoveriet, som man i generationer havde været vant til og fortrølig med. Selv om man også tidligere havde anvendt daglejere på Palsgård, så var det dog noget nyt, at disse nu udgjorde grundstammen i hovedgårdens arbejdskraftsystem. Det er uden tvivl også af den grund, godsejerne indgik den tidligere omtalte mundtlige aftale med hoveribønderne, om at disse i 4 år efter hoveriafløsningen, hvis det blev forlangt, skulle stå for indhøstningen af deres tidligere hovlodder. Man ville gardere sig.

Ved hjælp af godsregnskaberne er det muligt i store træk at følge forberedelserne til opbygningen af det arbejdskraftsystem, der skulle afløse hoveriet. Under det gamle system mødte hoveribønderne op med heste, vogne, redskaber m.v., når der skulle gøres hoveri. Nu måtte hovedgården selv klare den side af sagen. Det betød, at der måtte foretages nogle investeringer.

Ved en gennemgang af kassebøgerne lader det sig med rimelig sikkerhed gøre at udskille de større poster, der er en konsekvens af hoveriafløsningen, og så-

Høstarbejde.

ledes få et overblik over omkostningerne til det nye systems etablering.

På kassebogens konto 15, som er konto for arbejdshestene, er anført 572 rigsbankdaler.¹⁹⁾ Denne post dækker indkøb af 8 arbejdsheste på markedet i Horsens. Dette indkøb svarer meget godt til godsejernes egne beregninger over hoveribøndernes arbejde på Palsgård, hvor de kommer frem til, at der til bestridelse af disses spanddagsarbejde vil kræves knap 9 heste.²⁰⁾

På konto 20, hvor bl.a. udgifter til smedearbejde opføres, er der i perioden december 1838-januar 1840 posteret

køb af 7 hestevogne hos smeden i Falling samt nogle håndarbejdsredskaber nemlig 6 stk. større jerngrebe uden skafter, 6 stk. skaftede jernspader, 6 stk. mindre jerngrebe og 12 stk. jernforke uden skafter. Udgifterne til smeden for hestevogne og redskaber beløber sig til 475 rbdlr.²¹⁾

Endnu et par store investeringer blev foretaget nemlig opførelsen af to vognporte og to daglejerhuse med plads til ialt 8 familier. Opførelsen af disse huse kan løbende følges i kassebogens poster under konto 6. Udgiften til de to vognporte og det ene daglejerhus, der stod

færdig i juni 1839, blev på 301 rbdlr. Det andet daglejerhus stod først færdigt i juni 1841 og kostede 250 rbdlr.²²⁾

De ovennævnte udgifter udgjorde langt den største del af omkostningerne vedrørende etableringen af det nye system. Tilbage var en del mindre udgifter som f.eks. seletøj til de nye arbejdsheste, hjulmandsarbejde vedrørende forfærdigelse og reparation af redskaber m.v., og der er ingen tvivl om, at en del af disse poster er en følge af det nye systems indførelse.

Etableringsomkostningerne vedrørende det nye arbejdskraftsystems indførelse kan herefter ifølge kassebøgerne sammenfattes således: indkøb af 8 arbejdsheste 572 rbdlr., indkøb af 7 hestevogne samt diverse håndredskaber 475 rbdlr., opførelse af 2 daglejerhuse og 2 vognporte 551 rbdlr. eller ialt 1598 rbdlr. Hertil kommer så udgifter til seletøj og andre mindre poster, som jeg skønsmæssigt ansætter til minimum ca. 100 rbdlr., således at de samlede omkostninger bliver omkring 1700 rbdlr.

Omlægningen medførte også nogle forøgede driftsudgifter for hovedgården bl.a. i form af lønninger til de to ekstra arbejdskarle, der blev ansat pr. 1. maj 1839, og som beløb sig til 52 rbdlr. årlig. Også foder til de indkøbte 8 arbejdsheste repræsenterer en forøgelse af driftsudgifterne med adskillige tdr. rug og havre.

Det forøgede forbrug af daglejer dage repræsenterer ligeledes en væsentlig merudgift. Med udgangspunkt i forbruget af daglejer dage i perioden maj

1838-april 1839, som er det sidste år, Palsgård blev drevet ved gårdmandshoveri, har jeg udregnet merforbruget for daglejer dage for de nærmest følgende år. Merforbruget af daglejer dage i forhold til 1838/39 bliver således:

1839/40 2460 dage med en merdagleje på 524 rbdlr.

1840/41 2576 dage med en merdagleje på 542 rbdlr.

1841/42 3446 dage med en merdagleje på 698 rbdlr.

Vi så tidligere, at godsejerne havde beregnet hoveribøndernes arbejde på Palsgård til 1299 spand dage og 2641 gang dage eller ialt 3940 dage. Merforbruget af daglejer dage skulle således forventes at ligge her omkring. Når det alligevel – i hvert fald for de to første års vedkommende – ligger betydelig lavere end det arbejde, som det skulle erstatte, skyldes det bl.a., at folkeholdet samtidig blev udvidet med de to arbejdskarle, der repræsenterede ca. 600 arbejdsdage, som hovedsagelig har skullet tage sig af spanddagsarbejdet. Der er i øvrigt heller ingen tvivl om, at der har været tale om en rationaliseringsgevinst ved det nye system med daglejere. Et daglejer-system baseret på lønarbejde må formodes at være mere effektivt end det gratis hoveriarbejde.

Omlægningen af arbejdskraftsystemet kunne sandsynligvis finansieres ved hjælp af bøndernes hoveriafløsningspenge samt løbende af Palsgårds kasse i øvrigt. Hoveripengene for de 59 hoveribønder beløb sig til 1180 rbdlr. om året, hvorfra dog skal trækkes den tidligere

omtalte »rabat«, som bønderne fik de første 4 år, således at beløbet i dette tidsrum kun var på 1093 rbdlr. årlig.

De direkte investeringer, som de er fremgået af kassebøgerne, var på 1700 rbdlr., hvortil kommer de forøgede driftsudgifter i form af merdagleje, lønninger til de nye arbejdskarle samt et forøget forbrug af foder til de indkøbte heste. Et præcist overslag over merudgifternes størrelse kan ikke opstilles, men et kvalificeret skøn kunne være 800-900 rbdlr. årlig med en stigende tendens, idet daglejerudgifterne var voksende.

Afslutning

Hoveriafløsningen på Palsgård i 1839 medførte altså ikke en direkte overvæltning af hoveriet på husmændene. Det system, der afløste gårdmandshoveriet, kan karakteriseres som et daglejersystem med en kerne af 8 faste daglejere, der boede i to daglejerhuse og med de omkringboende husmænd som løsere tilknyttede daglejere.

En ganske slående dokumentation af, at et nyt arbejdskraftsystem var indført på Palsgård, har vi i et brev fra Holger Reedtz til broderen Otto, der på begge vegne bestyrede gården. I et brev date-

Høsten bringes i hus – før mekaniseringen tog fart.

ret 16. juli 1839, altså kort efter at bøndernes hoveri var blevet ophævet, skriver han: »Vi kunne gratulere hinanden, ligesom jeg takker dig for tilendebringelsen af daglejer-revolten. Om end 26 skilling skulle være noget knapt med hensyn til den i egnen almindelige dagleje (hvilket jeg aldeles ikke ved) så forstår det sig, at man umuligt kan tilstå dem en forøgelse, som tænkes os påtvunget på en sådan måde. Standsning i arbejdet kan være føleligt for os, men må være det langt før for daglejerne. En anstændig frembragt begæring om forhøjelse kan man tage i overvejelse og, er den billig, tilstå; men at lade sig intimidere, og ved en konspiration nøde, ville være højst fordærveligt.«²³)

De nærmere omstændigheder ved denne »daglejer-revolte« kendes ikke, men alene tidspunktet for den virker påfaldende. Daglejerne har her umiddelbart efter bøndernes hoveriafløsning tilsyneladende forsøgt sig med en aktion for at få lønnen sat op, og det vidner helt klart om, at de har været bevidste om deres nye centrale rolle i arbejdskraftsystemet på Palsgård og har villet forsøge at udnytte den.

Hvis vi ser på arbejdskraftsystemet på Palsgård i relation til husmændene, så fremgår det, at disse til en vis grad altid havde været inddraget i godsdriften i form af deres ugedage og høstdage. Man kan konstatere, at hoveriforeningens indgåelse i 1796 og hoveriafløsningen i 1839 medførte en vis udvidelse af pligtarbejdet til en større kreds af husmænd, hvorimod man ikke kan konsta-

tere, at den enkelte husmands pligtarbejde udvidedes. Man kan derfor ikke sige, at gårdmændenes hoveriafløsning fik særlig vidtrækkende konsekvenser for den enkelte husmand, og en overvæltning af hoveriet på husmændene var der kun i meget begrænset omfang tale om.

Fæstehusvæsenet med det dertil knyttede livsfæste forblev intakt på Palsgård. Ingen fæstehuse blev her konverteret til lejehuse med kort opsigelse og med arbejdsforpligtelse for husmanden, således som det kunne være tilfældet andre steder.

Bøndernes hoveriafløsning førte på Palsgård altså ikke til et større husmandshoveri. I stedet for at føre til nyt hoveri førte det til øget lønarbejde.

Utrykt materiale

Landsarkivet for Nørrejylland: Palsgård godsarkiv

G 370.7 Jordebøger og Matrikelsudskrifter 1710-1800

G 370.8 Jordebøger og Matrikelsudskrifter 1801-1873

G 370.21 Besigtigelsesforretning af 1752

G 370.22 Dokumenter vedrørende hoveri 1789-1865

G 370.29 Folkelønningsbog 1821-1845

G 370.68 Godsregnskaber 1835-1838

G 370.69 Godsregnskaber 1838-1841

G 370.70 Godsregnskaber 1841-1843

Noter:

- 1) *Bjarne Harboe, født 1941. Cand. phil. i historie. Har fortrinsvis arbejdet på arkiver med ansættelser ved Lokalhistorisk Samling i Silkeborg, Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og ved Landsarkivet i Viborg. Har udgivet Silkeborg Papirfabriks arkiv 1845-1965. 1988. Artikel i Fiskeri- og Søfartsmuseets årbog for 1988 om A/S Claus Sørensens arkiv. Har netop afsluttet et projekt vedr. Silkeborgskovene, som forventes udgivet snarest.*
- 2) *Plakat af 24. juni 1791 hvorved såvel jorddrotterne, som de hoverigørende bønder i Danmark indbydes til frivillige foreninger om bestemt hoveri.*
- 3) *Forordning af 30. januar 1807 angående hvorledes god orden skal håndhæves ved det ugedags- eller andet pligtarbejde, som husmænd eller husbeboere i Danmark efter deres fæstebrev eller lejekontrakter er pligtige at forrette for jorddrotterne.*
- 4) *Henrik Pedersen: De danske landbrug. København 1928/1975.*
- 5) *G 370. 7 Jordebøger og Matrikelsudskrifter 1710-1800.*
- 6) *Vedrørende stigningen i hoveriet sammenlign G 370. 21 Besigtigelsesforretning af 1752 og hoveriforeningen af 1797 i G 370. 22.*
- 7) *Vedrørende nyopdyrkning se G 370. 22 heri bøndernes »Specifikation« og godsejerens erklæring over samme.*
- 8) *G 370. 22 heri Forslag fra Palsgård godsets ejere til de hoverigørende gårdfæstere under samme gods om hoveriets ophævelse mod vederlag, dateret 7. august 1838.*
- 9) *Samme som note 7.*
- 10) *Brevene findes i G 370. 22.*
- 11) *Hoveriafsløsningskontrakterne i G 370. 22.*
- 12) *G 370. 22 Den mundtlige aftale er dokumenteret i et svar til baron Gyldencrone til Vilhelmsborg, som i et brev dat. 6. november 1838 bad om oplysning om vilkårene for hoveriafsløsningen på Palsgård. Svaret, hvor den mundtlige aftale er refereret, findes som kladde på brevet fra Gyldencrone.*
- 13) *Afsnittet om husmændene bygger i vid udstrækning på mit speciale Fæsteforhold og hoveri på Palsgård 1750-1840. Historisk Institut ved Århus Universitet, 1981 side 74-80.*
- 14) *G 370. 22 heri Brændselsprotokol.*
- 15) *G 370. 8 Jordebog for 1801.*
- 16) *V. Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmarks Statistik bd. 2, 1887 s. 282.*
- 17) *G 370. 29 Folkelønningebog 1821-1845.*
- 18) *De anvendte kassebøger og daglejerlister findes i G 370. 68, 69 og 70, som er godsregnskaber for perioden 1835-1843.*
- 19) *G 370. 69 Godsregnskaber 1838-1841.*
- 20) *G 370. 22 Heri hefte betitlet »Hoveribønderne ved Palsgård udfører på hovedgården følgende arbejde, til hvis bestridelse der vil udfordres følgende arbejdskraft«.*
- 21) *G 370. 69.*
- 22) *G 370. 69.*
- 23) *Brev fra Holger Reedtz ligger som bilag til godsregnskaber 1838-41 i G 370. 69.*

Fotografierne venligst udlånt af Borge Hede, As, Juelsminde.

Arne Wamberg ser tilbage på 28½ år som amtmænd i Østjylland

Af Arne Wamberg^{a)}

Arne Wamberg.

Da jeg i maj 1991 modtog opfordringen til at nedfælde mine erindringer om, hvorledes jeg havde oplevet amtmænds-embedet i formandsperioden, var jeg straks klar over, at det var en ganske

krævende opgave for mig. Jeg var da 81 år gammel. Det var 39½ år, siden min amtmændsgering var startet. Det var 21 år siden, jeg havde sluppet amtsrådsarbejdet, og det var 11 år siden, jeg var gået af.

Men jeg var også klar over, at det her drejede sig om et arbejde, der af historiske grunde burde udføres. Det har lettet arbejdet meget, at jeg siden 1956 har ført dagbog over de hændelser i arbejdet, som ikke kan læses ud af sagerne akter, at jeg har skrevet diverse trykte beretninger om forskellige sider af arbejdet, og at jeg har samlet mange avisudklip.

Jeg har lagt vægt på at fortælle om de hverv, jeg har haft ved siden af det daglige arbejde på amtskontoret, fordi disse hverv på udmærket måde illustrerer embedets mangfoldighed. En del af hvervene udsprang af formandskabet i amtsrådet, mens andre hverv var uden organisk forbindelse med amtsrådsarbejdet, men dog hverv, som jeg næppe havde fået, hvis jeg ikke havde beklædt stillingen som amtmænd.

Ved omtalen af nogle emner har jeg fundet det naturligt for at undgå for mange »løse ender« kort at omtale forløbet efter 1970, som jo ellers er erindringernes grænseår.

I forhold til det store antal personer, beretningen omfatter, er der kun nævnt få navne og foretaget endnu færre personvurderinger. Sådan har jeg fundet det rigtigst for at undgå, at udeladelser skulle give anledning til misforståelser eller misfortolkninger.

I øvrigt har det generet mig lidt hele tiden at skulle pege på min egen person, når jeg tænker på de mange unævnte personer, der gjorde en fortrinlig indsats på de samme felter.

Forspillet og begyndelsen

Da jeg som ung juridisk kandidat søgte ind i Indenrigsministeriet i 1934, var det bl.a., fordi jeg vidste, at de attråværdige amtmandsstillinger i reglen blev besat med embedsmænd fra dette ministerium. Det voldte mig derfor lidt bekymring, da den gren af ministeriet, jeg var placeret i, indgik i et i 1948 oprettet Ministerium for Byggeri og Boligvæsen og senere i Arbejds- og Boligministeriet. Det beroligede mig dog lidt, at Indenrigsministeriet i 1946 havde konstitueret mig en måned som stiftamtmand i Århus og i 1947 og 1948 i kortere perioder som amtmand i Sorø.

Fra den 1. november 1951 blev jeg så udnævnt til amtmand i Vejle efter stiftamtmand Herschend^{b)}, der da afgik på grund af alder. Herschend var en overordentlig anset embedsmand bl.a. på

grund af sin indsats under besættelsen, hvor han fra november 1943 til maj 1945 var centraladministrationens repræsentant i Silkeborg over for den tyske værne magts generalkommando i Danmark. Da indenrigsminister Aksel Møller^{c)} meddelte mig, at han ville indstille mig til embedet, fortalte han mig også, at amtsrådet hellere ville have haft en person, der allerede var amtmand, »men De skal nu nok blive pænt modtaget alligevel«. Da jeg takkede kongen for min udnævnelse, sagde han bl.a.: »De har store forgængere i embedet, men De er jo en ung mand, så det går nok«. Jeg troede først, at kongen sigtede til den mest berømte af mine forgængere Orla Lehmann, der var amtmand i Vejle 1848-1861. Kongen har dog nok snarere tænkt på Herschend og Vilhelm Bardenfleth; sidstnævnte var amtmand i Vejle 1899-1921 og stod kongefamilien ret nær.

Den 31. oktober 1951 deltog min kone og jeg i en stor afskedsmiddag for stiftamtmand Herschend med 190 deltagere i Håndværkerforeningen i Vejle. Festen var arrangeret af amtsrådet, og deltagerne var amtsrådsmedlemmerne, sognerådsformændene og medarbejdere fra amtsråd og amt. Dagen efter var der overleveringsforretning på amtskontoret med deltagelse af landsarkivar Johan Hvidtfeldt fra Viborg. Og så kunne mit arbejde som amtmand begynde.

Kontoret var bemandet med 4 jurister, nemlig en amtsrådssekretær, der tillige var kontorchef, samt 3 amtsfuldmægtige. Endvidere var kontoret be-

Skriverstuen i Vejle amtsgård 1918. Billedet er sjældent; der findes kun få fotos fra danske amtskontorer før 1970. Fotograf: Albjerg. Tilhører Byhistorisk Arkiv, Vejle Kommune.

mandet med 10-12 kontormedarbejdere. Det samlede antal beskæftigede på amtskontoret var i 1970 før udskillelsen af amtsrådets medarbejdere steget til omkring 30. Kontorerne fandtes i samme bygning som tjenesteboligen, men denne omfattede – så utroligt det end lyder i dag – et langt større areal end kontorarealet. Dette blev dog hurtigt udvidet, dels med en mindre tilbygning, dels med lokaler afgivet fra boligen. Amtsgårdens boligareal var på 4-500 m². Min kone og jeg og vore 3 børn på 13, 10 og 6 år kom fra halvdelen af et dobbelthus i Lyngby med 3½ værelse, vel godt 100

m² + kælder. Vi måtte selvsagt anskaffe en del nye møbler, men en kolossal hjælp var det, at staten efter de dengang gældende regler bekostede anskaffelse af spisestuemøbler, spisebestik og service til 24 personer.

Vejle amtsgård er bygget i 1900 med kongelig bygningsinspektør J. Vilhelm Petersen, Odense, som arkitekt. I min tid hørte der ca. 1½ tdr. land have til amtsgården, men siden er en mindre del stillet til rådighed for kommunen.

Min forgænger havde ikke bil. Jeg indså dog hurtigt, at en bil ville være mig til stor nytte i embedet. Køb af bil kræ-

vede endnu dengang en særlig tilladelse, men den fik jeg uden vanskelighed. Og så skulle jeg jo lære at køre vognen. Jeg bestod heldigvis køreprøven, og det samme gjaldt min kone, og i maj 1953 var vi så letsindige at drage på biltur til Frankrig og Italien i næsten 4 uger, medens venlige slægtninge passede vore børn i amtsgården.

Det daglige arbejde på amtskontoret Overøvrighedssagerne administreredes af amtskontorets jurister med stor dygtighed og erfaring. Jeg underskrev alle de kongelige bevillinger til skilsmisser og adoptioner m.m., og blev naturligvis involveret ved klager og ved komplikationer i øvrigt.

Amtsrådets sager beslaglagde den største del af mit arbejde på kontoret. Amtskommunen var sammen med vedkommende bykommune ejer af sygehuse i Vejle, Kolding og Fredericia, og alle 3 steder fandt der udvidelser sted med omfattende byggeri. Sygehuse i Give, Brande og Hornsyld ejedes fuldt ud af amtskommunen. I Give opførtes et helt nyt sygehus i 1954. Omvendt fandt amtsrådet ikke grundlag for at opretholde Brande sygehus, som derfor blev nedlagt til stor fortrydelse for byens indbyggere. Også for Hornsyld sygehus fandtes grundlaget for spinkelt, og det overgik til anden anvendelse inden for sundhedssektoren.

Sygehuse lededes af lokale bestyrelser, men over bestyrelserne fandtes et fælles sygehusudvalg med repræsentan-

ter for alle sygehusejerne og med amtmanden som formand.

Vejvæsenet administreredes af amtsvejinspektøren, der sammen med sine medarbejdere var placeret andetsteds i byen. Vejevæsenet sorterede under et særligt vejudvalg bestående af 4 amtsrådsmedlemmer og med amtmanden som formand.

Skolevæsenet administreredes af skoledirektionen, der bestod af 4 medlemmer med amtmanden som formand bistået af amtskolekonsulenten.

Amtsrådets tilsyn med sognekommunerne varetoges af et særligt udvalg, også på 4 medlemmer og også med amtmanden som formand, og med amtsrevisoren som sagkyndig medhjælp. Der fandtes i 1951 72 sognekommuner i amtet foruden de 3 købstadskommuner. Efter kommunalreformen i 1970 var antallet af landkommuner i amtet reduceret til 12. Hertil kom 4 bykommuner, idet Horsens var blevet overført fra Skanderborg amt til Vejle amt. Kommunalreformarbejdet var amtsrådet og dermed amtmanden selv sagt dybt engageret i med et utal af møder, hvor bølgerne til tider gik ret højt. Et fortjenstfuldt forarbejde blev gjort af et udvalg bestående af amtsrådssekretæren, amtskolekonsulenten og amtsrevisoren.

Jeg måtte ofte skrive personlige breve og affatte diverse længere indlæg og redegørelser, og dette arbejde afviklede jeg (ligesom jeg havde gjort det i ministeriet) ved diktat til dygtige stenografer blandt amtskontorets medarbejdere. Jeg tænker ofte med taknemmelighed på

den bistand, jeg modtog ad denne vej. Brugen af diktafoner er jo nu slået igenem, og nærværende beretning er blevet til ved indtaling på bånd.

Fra min tid i ministeriet var jeg vant til en fri og jævn omgangsform. Man sagde endnu dengang De til hinanden, men tiltale i tredje person var sjælden. Det virkede derfor lidt overvældende på mig i Vejle at blive tiltalt i tredje person: »Hvad synes amtmanden« etc. Medarbejderne brugte denne tiltale i tredje person (bortset fra amtsrådssekretæren og kontorchefen), og i vidt omfang også amtsrådsmedlemmerne. Det forandrede dog langsomt, og i 1974 bad jeg kontorets medarbejdere og medlemmer i de forskellige lokale udvalg om, at vi skulle sige du til hinanden, og det fungerede fint.

Amtsrådets plenarforsamlinger

Amtsrådets plenarmøder, hvor alle vigtigere sager blev forelagt til afgørelse, og de fleste udvalgsmøder blev afholdt i amtsrådssalen i byens gamle rådhus (fra 1879). Rådhuset tilhørte amtskommunen og bykommunen i forening, og byrådet afholdt sine møder i byrådssalen, der stødte op til amtsrådssalen. I amtsrådssalen hang malerier af tidligere amtmænd, begyndende med Orla Lehmann og sluttende med Peder Herschend.

Ved min tiltrædelse havde amtsrådet 11 valgte medlemmer, i 1962 forøget til 13. Af de 11 medlemmer, jeg startede med, var 6 venstremænd, 2 socialdemokrater, 1 konservativ, 1 radikal og 1

fra Danmarks Retsforbund. Alle var væsentligt ældre end jeg med mine 41 år. Det kan derfor ikke undre, at ingen af dem længere er i live; den sidste døde i 1983. Da jeg fratrådte formandskabet i amtsrådet i 1970, fordelte de valgte amtsrådsmedlemmer sig således på partierne: 6 venstremænd, 4 socialdemokrater, 2 konservative og 1 radikal. Der var ingen kvindelige medlemmer i amtsrådet, det kom det først i 1970.

Trods min ungdom og trods min manglende erfaring i amtsrådsarbejdet modtog amtsrådsmedlemmerne mig med tillid og venlighed. Hertil bidrog også, at amtsrådssekretæren i den nærmeste tid efter min tiltrædelse kørte mig ud til visit og præsentation i hvert enkelt amtsrådsmedlems hjem.

Amtsrådet afholdt 4 ordinære møder om året, hvortil kom et stort antal udvalgsmøder. Efter de ordinære møder samledes deltagerne til spisning i amtsgården, hvor snakken gik let og lystigt, og hvor kortspillerne også kunne få deres lyst styret med en whist eller l'hombre. I forbindelse med amtsrådets marts-møder afholdtes tillige skolerådsmøde med deltagelse af et antal medlemmer fra byrådene. I forbindelse med amtsrådets sommermøder foretoges en udflugt til besigtigelse af amtskommunale foretagender rundt om i amtet (veje, sygehuse, skoler). Spisningen fandt da sted på en restaurant. I disse amtsrådssammenkomster deltog fast de ledende medarbejdere fra amtskontoret og amtsvejnspektoratet. Men derudover inviterede vi lejlighedsvis andre

medarbejdere fra amtskontoret, dommere, politimestre, overlæger, sygehusinspektører m. fl., et par gange også amtsrådsmedlemmernes hustruer. Amtsråds-sammenkomsterne i amtsgården omfattede fra ca. 20 personer op til ca. 35, når der deltog skolerådsmedlemmer. Ved en middag i forbindelse med amtsrådsforeningens generalforsamling i Vejle i 1958 rummede vor spisestue 42 personer.

Det hændte, at jeg sammen med andre repræsentanter og medarbejdere fra amtsrådet drog udenlands til kommunale kongresser eller til studier af sygehusvæsen, vejvæsen, skolevæsen m.v., således til Sverige, England, Italien og - så sent som i 1969 - til Wien.

Husholdning og repræsentation

Af medhjælp i husholdningen i den første halve snes år havde vi en husassistent boende i amtsgården samt en rengøringsdame, der boede andetsteds i byen. Derefter havde vi kun konehjælp, hvor til kom løs assistance til de mange gæstebud (kokekone, serveringshjælp m.v.). I hele den heromhandlede periode havde vi også delbeskæftiget medhjælp til pasning af haven.

Selskabeligheden i amtsgården omfattede foruden de 4 årlige amtsråds-sammenkomster 3-4 store, private sammenkomster (med 20-30 deltagere), hvortil vi inviterede folk, som vi på den ene eller anden måde var kommet i berøring med: amtmandskolleger, embedsmænd inden for amtet, større erhvervsdrivende m. fl. Efter den tids skik

og brug var påklædningen smoking ved disse sammenkomster. Gæsterne blev indbudt skriftligt, og selskaberne varede i almindelighed fra 18.30 til noget over midnat. Efter drinks, middag og kaffe serveredes øl og vand, og der sluttedes med en teanretning. Ofte spillede der kort i aftenens løb, l'hombre eller efterhånden mest bridge. Ud over disse store selskaber havde vi naturligvis en del mindre og mere formløs selskabelighed. En vis gæstfrihed vist også besøgende notabiliteter, såsom ministre og fremmede ambassadører.

Da amtsråd og statsamt skiltes i 1970, inviterede vi hele personalet med ægtefæller eller kærester til middag og dans. Det samme gjorde vi ved mit 25-års jubilæum i 1976 og umiddelbart før vor fraflytning fra amtsgården i 1979. Disse selskaber omfattede 35-39 deltagere.

Til udgifterne ved repræsentationen ydede staten dengang et fast årligt repræsentationstillæg. Et lignende tillæg bevilgedes også af amtsrådet til udgifterne ved den amtskommunale repræsentation.

Hustru-indsats

Amtmandstillingen betød for mig et markant brud på min hidtidige stille og beskedne tilværelse i Lyngby. Men det samme gjaldt sandelig også min kone. Vi omgikkes i Lyngby kun mennesker, vi kendte godt i forvejen, og repræsentation var for os et ukendt begreb. Nu skulle vi holde store selskaber i fint tøj og blev inviteret ud til tilsvarende sammenkomster. Min kone overtog med frisk

Kongelig frokost hos amtmanden i Vejle den 31. maj 1965. Her ses amtmandinde Evelyn Wamberg og kong Frederik. Fotograf: Peter Wamberg. Tilhører Arne Wamberg.

mod ansvaret for forløbet af arrangementerne i amtsgården, foretog de fornødne indkøb, engagerede den fornødne assistance og forberedte detaljerne i sammenkomsternes forløb.

Min forgængers hustru havde været formand for den stedlige afdeling af Dansk Røde Kors, og dette hverv overgik til min kone i 1952-53, og hun afgav det først i 1970. I 8 år var min kone tillige medlem af Røde Kors' hovedbestyrelse. Det medførte et ikke ringe arbejde, navnlig med de årlige Røde Kors-uger i september, hvor bestyrelsens medlemmer - dengang lutter damer - skaffede

penge til Røde Kors-arbejdet ved lotterier og indsamlinger. I 1964 oprettede bestyrelsen en klub for ældre, kaldet Guldalderklubben, hvor ældre én eftermiddag om ugen hele året bortset fra de 3 sommer måneder kunne samles. Arrangementerne foregik i nogle kælderlokaler på sygehuset i Vejle. Røde Korsdamerne sørgede for servering af kaffe eller chokolade med brød samt forskellig underholdning, somme tider også udflugter. De første år var deltagerantallet 150-200, men i årenes løb faldt det, i takt med at kommunen og boligforeninger m. fl. foranstaltede lignende arrange-

menter. I 1974 - efter 10 års forløb - op-
hørte Guldalderklubben.

Naturfredning, byudvikling og byplanlægning

1963-1978 var jeg efter beskikkelse af kulturministeren formand for Fredningsplanudvalget for Vejle og (indtil 1970) Skanderborg amter. Udvalgenes opgave var at udarbejde landskabsanalyser og fredningsplaner. Udvalgene bortfaldt i 1978, hvor deres opgaver overgik til amtsrådene.

Udvalget havde sit eget sagkyndige sekretariat. Udvalget foretog omfattende besigtigelser af de områder, det behandlede, og dette medførte selvsagt et indgående kendskab til de to amters interessanteste og skønneste områder. Eksempelvis kan jeg nævne det midtjyske søhøjland (med Mossø og Gudenaåen), Vejle ådal, Elbodalen og området med Gudenaåens kilder.

Også planlægningen af udviklingen omkring byerne havde jeg med at gøre, idet jeg var formand for de byudviklingsudvalg, der blev nedsat for at koordinere planlægningen af byudviklingen i amtets købstæder og de tilstødende sognekommuner. Arbejdet medførte en værdifuld kontakt til borgmestrene og sognerådsformændene og andre kommunalrådsmedlemmer.

I Boligministeriet var jeg chef for Byplankontoret, og dette var formentlig en del af begrundelsen for, at jeg i 1962 blev formand for Jysk byplanråd, der var stiftet til fremme af den jyske byplanlæg-

ning. Jeg frasagde mig dette hverv i 1970.

Trekantområdet

Et specielt planlægningsspørgsmål opstod under forberedelserne til kommunalreformen, nemlig spørgsmålet om det såkaldte trekantområde. Dette område omfatter byerne Fredericia, Kolding og Vejle med en indbyrdes afstand på 23-25 km samt det mellemliggende landdistrikt, et samlet område med op imod 170.000 indbyggere. Sagen om dette områdes kommunalpolitiske tilhørsforhold i forbindelse med kommunalreformen medførte lokalt omfattende diskussioner og førte til nedsættelse af et regionsplanudvalg for området med medlemmer fra de 3 byråd og fra Vejle amtsråd og med mig som formand. Som bekendt blev der på grund af Vejle kommunes modstand ikke noget ud af den sammenlægning af områdets kommuner til en stor og stærk kommunal enhed, som der en tid var tale om. Men regionsplanudvalget havde den betydning, at der nu eksisterede et organ, hvor man kunne henvende sig med projekter, der havde betydning for hele området. Udvalget var således involveret i stiftelsen af Trekantens Teaterforening, Specialarbejderskolen i Trekantområdet i Kolding og Kunsthåndværkerskolen i Kolding. Men navnlig i spørgsmålet om etableringen af Billund Lufthavn i Ribe amt spillede det en væsentlig rolle, at der fandtes et organ, hvor lufthavnsspørgsmålet kunne behandles med repræsentanter for alle områdets kommuner.

Lufthavnen i Billund

Etableringen af Billund Lufthavn er en af de mest positive ting, jeg har været med til i min amtmændstid. Navnlig samarbejdet med Legos direktør, G. Kirk Kristiansen, blev en dejlig oplevelse og et strålende eksempel på, hvad der kan udrettes, når samarbejde mellem offentlig og privat virksomhed er bedst. Det begyndte med, at Kirk Kristiansen i april 1963 fremsatte tilbud om, at Legos flyveplads i Billund kunne overgå vederlagsfrit til trekantkommunerne og Vejle amtskommune, såfremt disse kommuner ville udbygge flyvepladsen til en egentlig lufthavn åben for offentlig trafik. Dette tilbud blev - i begyndelsen med nogen skepsis - behandlet i regionsplanudvalget. Men i foråret 1964 kom der gang i sagen. Forhandlinger blev optaget med Luftfartsdirektoratet og SAS, der erklærede sig villig til at flyve to dobbeltture til København daglig, og den 4. juni 1964 besluttede regionplanudvalgets forretningsudvalg at anbefale kommunerne at gå ind i sagen. Arbejdet med anlægget af lufthavnen skulle forstås af Lego, der ydede et kontant tilskud på 300.000 kr., og blev iværksat allerede den 10. juni. Iværksættelsen skete på Legos ansvar, idet kommunernes formelle tiltrædelse da endnu ikke forelå. Arbejdet blev gennemført i eksprestempo, og søndag den 1. november 1964 kunne daværende minister for offentlige arbejder Kaj Lindberg åbne lufthavnen i overværelse af mange tusinde mennesker, der trods det lidt disede vejr var søgt til Billund til den store

indvielsesfest. Lufthavnsprojektet var tiltrådt af Vejle amtsråd og af Kolding og Vejle byråd, medens Fredericia ikke ville være med. Projektet fik endvidere tilslutning fra de kommuner i Vejle amt, der i dag udgør Give kommune, og fra de kommuner i Ribe amt, der i dag udgør Billund og Grindsted kommuner. Lufthavnen fik en dygtig, inspireret og begejstret leder i H. E. Christensen, der var tidligere pilot og leder af Legos flyveafdeling. Lufthavnen har siden som bekendt gennemgået en kolossal udvikling med et årligt passagertal på op mod 1 mill. og med en start- og landingsbane på over 3 km. En stor del af lufthavnens trafik er charterrejser. Tjæreborg Rejser påbegyndte allerede i foråret 1966 charterrejser til syden fra Billund Lufthavn. Forud var der gået forhandlinger med selskabets stifter og leder pastor Eilif Krogager, Tjæreborg, der under forhandlingerne ingenlunde glemte de kirkelige forretninger, han også havde at varetage. Også en anden markant personlighed inden for rejsebranchen havde vi forhandlinger med, nemlig Simon Spies, lederen af Spies rejser, der også hurtigt blev en stor kunde hos lufthavnen. Jeg var formand for lufthavnsbestyrelsen indtil 1974, da jeg fandt det rigtigst at fratræde, efter at mit formandskab i amtsrådet var ophørt i 1970.

Efter Billunds ibrugtagelse etablerede SAS et kontaktudvalg for lufthavnen, og i marts 1966 arrangerede SAS en rejse til Grønland for kontaktudvalgets medlemmer med besøg bl.a. på de amerikanske baser på indlandsisen. Efter min ud-

trædelse af lufthavnsbestyrelsen var jeg stadig medlem af kontaktudvalget, og i september 1978 deltog jeg i en af SAS arrangeret rejse til Færøerne med besøg til de forskellige seværdigheder der. Begge disse rejser var uforglemmelige oplevelser for deltagerne.

Kolding Seminarium

Den 30. september 1952 godkendte Undervisningsministeriet oprettelsen af et seminarium i Kolding, og i oktober 1952 sammensattes et repræsentantskab på 25 medlemmer, som valgte mig og 2 andre medlemmer af repræsentantskabet til seminariets bestyrelse på 7 personer. Formand for bestyrelsen blev borgmester Beierholm, medens jeg blev formand for repræsentantskabet. Jeg havde derfor lejlighed til at være med til seminariets oprettelse og start og til i en år-række at følge seminariets udvidelser. I begyndelsen havde seminariet til huse på gymnasiet om eftermiddagen fra kl. 14.30. Den 14. september 1956 var jeg med til at nedlægge grundstenen til en ny seminariebygning på en grund stillet til rådighed af kommunen på Dyrehavevej. Den 12. september 1957 indviedes nybygningen, som i de følgende år blev udvidet adskillige gange. I sommeren 1992 ophørte seminariet imidlertid, og dets funktioner flyttedes til Jelling Seminarium, medens bygningerne overgik til anden pædagogisk anvendelse. Årsag: besparelser og reduceret lærerbehov.

Indvielser af nybyggeri

Oftest drejede det sig om alderdoms-

hjem og skoler. Jeg husker, at den første kommunalmand, jeg fik berøring med på amtskontoret, var sognerådsformanden i Sdr. Omme, der inviterede mig til indvielse af alderdomshjem. Mange flere indvielser fulgte efter, og navnlig mange skoleindvielser, da der i de år fandt meget nybyggeri sted inden for skolevæsenet.

Meget højtidelige og festelige var kirkeindvielserne. Jeg tror, jeg har oplevet 14 i min embedstid, hvoraf de 10 i købstæderne og deres forstæder. De indledtes med en procession af gejstlige med biskoppen og amtmanden i uniform i spidsen, og den udgik fra et sted nær kirken og skred ind i kirkerummet, hvor den forsamlede menighed så rejste sig - et meget stemningsfuldt øjeblik.

Vejle-Vandel-Grindsted Jernbane

Jeg nåede i min amtmandstid at være formand for én privatbane, nemlig Vejle-Vandel-Grindsted Jernbane, der var anlagt fra Vejle til Vandel i 1897, og forlænget til Grindsted i 1914. Jeg var i kraft af amtsrådets aktieandel formand indtil 1957, da banen blev nedlagt af økonomiske grunde.

I krigsårene havde banen givet overskud, men ellers var det underskud år efter år, og i 1956 indstillede banebestyrelsen til generalforsamlingen at nedlægge den fra 31. marts 1957, og dette vedtoges. Min kone og jeg var med det sidste tog fra Vejle sent om aftenen den 31. marts 1957. Der var omkring 200 personer med det lille tog, flere hundrede mennesker var mødt op ved afgang fra

Vejle Nordbanegård, og overalt ved stationerne samledes folk for at vinke farvel til den kære bane («Vandelgrisen»). I øvrigt var toget forsinket, så det ikke kunne være i Grindsted inden midnat, og kl. 24.00 standsede toget pligtskyldigt op på banelinjen, men fik dog tilla-

delse af likvidationsudvalget at fortsætte til Grindsted til afskedssammenkomsten.

Banen forløb gennem Vejle Ådal til Randbøl og videre ud over de gamle hede-strækninger til Grindsted. Et utroligt smukt og varieret landskab. Fra Vejle til

Kongemodtagelse i Kolding 14. juli 1955. Fra venstre mod højre: Prinsesserne Anne-Marie og Benedikte, kong Frederik IX, dronning Ingrid, prinsesse Margrethe og amtmand Wamberg. Ukendt fotograf. Tilhører Arne Wamberg.

Bindeballe er der nu anlagt en smuk natursti på det gamle banearreal.

2 andre privatbaner, der forløb gennem dele af Vejle amt, måtte dele skæbne med Vandel-banen, nemlig Horsens-Juelsminde banen, der sluttede i 1957, og Troldhede-Kolding-Vejlen banen, der standsede i 1968.

Efterretningstjenesterne

I 1964 nedsatte regeringen et udvalg til at føre kontrol med Politiets Efterretningstjenestes registrering og videregivelse af oplysninger. Det skete efter en livlig diskussion i offentligheden og i Folketinget om efterretningstjenestens funktioner med kritik af bl.a. omfanget af politiets registrering af suspekte personer. Senere under VKR-regeringen blev det i øvrigt foreskrevet, at lovlige politisk virksomhed ikke kunne begrunde registrering i politiets kartoteker. Det nedsatte udvalg kom til at bestå af højesteretssagfører Jon Palle Buhl, højskoleforstander Harald Engberg-Pedersen, rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og med mig som formand. I udvalgets møder deltog efterretningschefen samt topembedsmænd fra Justitsministeriet og Udenrigsministeriet. Vi havde også møder med de skiftende justitsministre. Møderne foregik normalt i Politiets Efterretningstjenestes lokaler i København, men det skete, at vi drog ud til politikredsene for at kontrollere efterretningsarbejdet der. I 1978 blev udvalgets virksomhed udvidet til også at omfatte kontrol med Forsvarets Efterretningstjeneste. Rigsarkivar Hvidtfeldt døde i

1979 og blev afløst af professor, dr. phil. Kristof Glamann.

Arbejdet med efterretningstjenestens sager var – og er – selvfølgelig yderst fortroligt.

Jeg fratrådte i 1981. I dag er ingen af medlemmerne fra min tid tilbage i udvalget. Formand er nu statsamtmand Bodil Panild, Sorø. Som bekendt føres der nu også parlamentarisk kontrol med efterretningstjenesterne. Det sker ved et af Folketinget nedsat udvalg med folketingsmand Torben Lund som formand.

Sparekassen

Min forgænger, stiftamtmand Herschend, var formand for Tilsynsrådet for Vejle Byes og Amts Sparekasse, og det blev han ved med at være til sin død i 1963. Tilsynsrådet var selvsupplerende, og Herschend foreslog straks ved min tiltrædelse, at jeg blev medlem af tilsynsrådet. Dette vedtoges næsten som en selvfølge, og efter Herschends død fandt tilsynsrådet det helt naturligt, at jeg efterfulgte ham som formand. Sparekassen havde da 25 medarbejdere.

Kun få skridt fra Bysparekassen lå Landbosparekassen med 21 medarbejdere. I over 100 år havde de 2 sparekasser virket hver for sig. Nu fandt man tiden inde til en sammenlægning, og denne fandt sted den 1. april 1967 under navnet Sparekassen Vejle. Men fusionsbestræbelserne fortsatte og endte med en sammenslutning pr. 1. april 1972 af Sparekassen Vejle med Sparekassen Fredericia, Sparekassen Haderslev, Landbosparekassen for Ribe og Omegn og

Vejen Sparekasse. Den nye sparekasses navn blev Sparekassen Sydjylland, som blev en af landets største sparekasser med ca. 200.000 kunder og ca. 1000 medarbejdere og med afdelinger i København og Århus. Den første formand for Sparekassen Sydjylland var min kollega i Haderslev, stiftamtmand Jens Pinholt. Ved hans afgang på grund af alder blev jeg formand i 1976, indtil også jeg måtte gå af på grund af alder i 1981. Jeg fortsatte dog som formand for lokal- og egnsrådet i Vejle indtil 1984. I 1986 skrev jeg efter opfordring et skrift om disse sparekasser.¹⁾ I 1991 faldt Sparekassen Sydjylland selv for fusionsbølgen, idet den da fusionerede med Sparekassen Birkuben.

Åndssvageforsorgen

Samtidig med min udnævnelse til amtmand i Vejle blev jeg af socialministeren udnævnt til formand for bestyrelserne for Den Kellerske Åndssvageanstalt i Brejning og for åndssvageanstalterne i Ribe og ved Vodskov. Min forgænger havde også denne funktion, der dog ikke specielt var knyttet til amtmandsembedet i Vejle. Min forgænger havde også funktionen, medens han var stiftamtmand i Ribe.

De 3 jysk-fynske åndssvageanstalter var selvejende institutioner, men deres udgifter afholdtes af staten, og socialministeren udnævnte bestyrelsens med-

lemmer. Denne ejendommelige ordning gjaldt tilsvarende for øerne, hvor amtmanden over Frederiksborg amt var formand. Ordningen ophørte den 1. oktober 1959, da åndssvageområdet blev henlagt under staten for endelig den 1. januar 1980 at overgå til kommunalt regi.

Fra den 1. oktober 1959 oprettedes et centralnævn til afgørelse af klagesager om iværksættelse og ophør af åndssvageforsorg. Socialministeren udnævnte mig til formand for dette nævn, der fungerede, indtil det i 1973 blev afløst af Den sociale Ankestyrelse.

I de år, jeg var formand for det jyskfynske åndssvagevæsen, foregik der store nybyggerier til forsorgen, og samtidig arbejdedes der på væsentlige ændringer i forsorgens indhold og organisation. På amtskontoret fik jeg bistand til alt dette arbejde først af amtskontorets juridiske medarbejdere og senere af en dertil særlig ansat juridisk medarbejder. Arbejdet medførte mange rejser til forsorgens institutioner, bl.a. også til Livø og Sprogø med institutioner for særligt vanskelige åndssvage, hhv. mænd og kvinder. Indblikket i de åndssvages forhold kunne ind imellem virke stærkt forstemmende, men opmuntrende var det at følge det store arbejde, der under ofte overmåde vanskelige forhold blev gjort for de åndssvage af forsorgens læger og plejepersonale.

Efter at være udtrådt af det administrative arbejde for åndssvageforsorgen var jeg glad ved at kunne fortsætte tilknytningen til forsorgen gennem arbej-

1) *Sparekassen Vejle og Sparekassen Sydjylland, tilblivelse og virke, Vejle 1986 (125 sider).*

det i centralnævnet, hvor jeg havde et godt samarbejde med de 2 andre medlemmer af nævnet, borgmester Woldhardt Madsen, Skive, og professor, overlæge, dr. med. Erik Strømgren, Risskov.

Andre hverv

1970-82 var jeg formand for *Arbejdsmarkedsnævnet for Vejle amt*. Arbejdsmarkedsnævnene består af repræsentanter for LO, arbejdsgiverforeningen og amtsrådet og har til opgave at bistå arbejdsformidlingscheferne ved løsning af formidlingskontorenes opgaver samt følge ud-

viklingen på arbejdsmarkedet inden for området. Jeg var glad for på denne måde at komme i direkte kontakt med arbejdsmarkedets parter og fra dem selv erfare om deres problemer.

En tid var jeg ligeledes formand for bestyrelsen for den lokale *Mødrehjælpsinstitution*. Den offentlige mødrehjælp er som bekendt bortfaldet efter bistandslovens ikrafttræden den 1. april 1976.

1963-82 var jeg medlem af bestyrelsen for *Jydsk Nervesanatorium Vejleffjord*, der i 1957 var blevet indrettet i det tidligere Vejleffjord Tuberkulosesanatoriums byg-

Amtmand Wamberg inspicerer på 6. juli-dagen 1952 Fredericias borgerlige politikorps under ledelse af købmand Moltrup. Ukendt fotograf. Tilhører Arne Wamberg.

ninger. I en lang årrække var jeg også formand for *A/S Sdr. Omme Plantage*, i hvis bestyrelse jeg var udpeget som amtsrådets repræsentant. Bestyrelsen bestod derudover af repræsentanter valgt af Vejle byråd, Grindsted byråd og hedeselskabet samt 5 medlemmer valgt af generalforsamlingen. Generalforsamlingen afholdes om sommeren og omfatter en besigtigelsestur i plantagen under ledelse af skovrider og skovfoged. Jeg deltog i min formandstid selvfølgelig altid i disse ture og husker dem som dejlige naturoplevelser med mulighed for gennem forstfolkene at få lidt indsigt i skovdrift.

Ved byggelov for købstæderne og landet af 10. juni 1960 oprettedes et rådgivende *amtsbyggningsråd*, som amtmanden var formand for, og hvor amtsarkitekten havde vigtige funktioner.

6. juli-festerne i Fredericia

Årsdagen for det sejrige udfald fra Fredericia den 6. juli 1849 fejres hvert år i byen, bl.a. om formiddagen med en procession med et kompagni soldater fra garnisonen og diverse honoratiores samt en stor mængde mennesker, dels i processionen, dels på fortovene langs ruten. Processionen udgår fra Bülow's Plads foran det gamle rådhus, videre til Kriegergravene, hvor der holdes en mindetale af en gejstlig person, og så til Bissens Landsoldaten, hvor der holdes tale af en kendt personlighed, f.eks. en højtstående militærperson eller en fremtrædende politisk personlighed, ofte en minister eller folketingsmand. Derefter går processionen tilbage til Bülow's Plads,

hvor der fra balkonen i det gamle rådhus tales af garnisonskommandanten for general Bülow og for kongen - nu dronningen - af amtmanden, sluttende med et nifoldigt leve. Efter amtmandens lille tale er det nødvendigt at gøre en lille pause, så soldaterne nede på pladsen kan nå at præsentere gevær under hurraråbene. Dette var jeg ikke opmærksom på første gang. Jeg kan endnu se for mig den kommanderende officers beklagende udtryk, da præsenteringen glippede.

Ved disse fester var amtmanden ifølge traditionen iført sin gallauniform med fjerprydet hat og epauletter med guldfryns. Dette fandt jeg lidt for overvældende, og jeg vovede derfor midt i 1960'erne at gå over til min »daglige uniform«, d.v.s. uden epauletfryns og med en generalkasket på hovedet i stedet for den trekantede fjerprydede hat. Efter amtmandsembedets reduktion i 1970 anlagde jeg civilt antræk ved disse fester.

Siden 1871 havde Fredericia haft et særligt militært organiseret politikorps, der efter politimesterens ordre skulle medvirke til at opretholde orden og sikkerhed, navnlig i brandtilfælde. Korpset deltog altid i 6. juli-processionen, og det var velset, at amtmanden hilste på korpset, før processionen startede. I 1951 var der ca. 20 mand tilbage mod oprindeligt godt 40 mand, som pligtskyldigt præsenterede gevær for mig. Det deltog sidste gang i 6. juli-festen i 1962 med 8 mand, og i 1967 blev det opløst, og dermed bortfaldt et interessant og kært minde om gamle dage.

I 1959 var det statsminister H. C. Hansen, der holdt talen ved Landsoldaten. Han kendte mig flygtigt fra min tid i ministeriet, og da han nu så mig i fuld galla, hilste han mig med et stort smil: »Så fin har jeg sgu aldrig set Dem før«. Ved den efterfølgende frokost holdt han tale om det indtryk, festen havde gjort på ham, og »amtmanden havde jo fjer på fra morgenstunden«. Jeg sad ved siden af ham, og han fortalte om den alvorlige operation, han nylig havde været igennem, og som havde efterladt tydelige ar på hals og kæbe m.m. Han syntes, det nu gik godt med helbredet, og han syntes i det hele at være i strålende humør. Under måltidet blev han kaldt til telefonen. Da han kom tilbage, fortalte han mig, at han lige havde hørt, at min slægtning, gesandt Helge Wamberg, var død samme formiddag. Dette bragte ham ind på nogle betragtninger over betydningen af at have sine forældre i live, »når ens forældre er døde, får man følelsen af, at man nu kun har sig selv at holde sig til. Man savner nogen at præsentere successen for«. Vi havde en interessant samtale om flere andre emner. I forbindelse med Fredericia-dagen har jeg mødt mange andre spændende personligheder, men H. C. Hansen er den, der har gjort størst indtryk på mig. Han døde godt et halvt år senere.

Vejle amtskommunes våben

I sommeren 1959 besluttede landets amtmænd at skænke kongeparret en gave i anledning af kongeparrets sølv-

bryllup den 24. maj 1960. Gaven skulle bestå i 25 par dækkeservietter, påbroderet amtskommunernes våbener. Ideen stammede fra amtmandinde von Ste-mann, Rønne, og amtmand von Ste-mann satte sig i spidsen for ideens gennemførelse. Der forelå imidlertid den vanskelighed, at 13 af landets 25 amtskommuner - hvoriblandt Vejle amtskommune - ikke havde noget våben. Dette blev der nu rådet bod på, idet der i løbet af 1959 og 1960 blev fastsat våbener for alle de hidtil »våbenløse« amtskommuner, bortset fra én enkelt. Jeg havde flere indgående forhandlinger om sagen med statens heraldiske konsulent, ekspeditionssekretær P. Warming. Vi blev hurtigt enige om, at vikinge-kongedømmet i Jellinge, omfattende hele Danmark og Norge og med kristendommens indførelse i hele landet som hovedindsats, havde haft en så overvældende betydning, at det måtte være symboler hidrørende herfra, der skulle danne våbenskjoldet. Vi nåede frem til et i guld og rødt tværdelt våbenskjold, der forestiller Jellingehøjene i profil. Et rødt kløverbladskors i det øverste felt symboliserer kristendommens indførelse i Danmark. To krydsede stridsøkser i guld i nederste felt symboliserer vikingekongedømmet. Dette våben blev fastsat for Vejle amtskommune ved kongelig resolution af 30. december 1959.

Kontakt med kongehuset

Før jeg blev amtmand, indskrænkede min kontakt med kongehuset sig til i de

offentlige audienser på Christiansborg at takke kongen for udnævnelse til kon-torchef, for tildeling af ridderkorset og for udnævnelse til amtmand. Jeg vidste, at det ville blive helt anderledes, når jeg blev amtmand, og det var jeg unægtelig lidt benovet ved at tænke på.

Alle amtmændene kommer til nyt-årskur en af de første dage i januar på Christiansborg sammen med andre højtstående embedsmænd. I min tid mødte amtmændene op i galla og blev indladt i samlet flot og marcherede ind og stillede op efter anciennitet. Amt-mændenes nestor eller formanden for Amtmandsforeningens lille bestyrelse holdt en lille tale til kongen og senere dronningen med ønsker til majestæ-terne om et godt nytår - i 1975 faldt det i mit lod at holde denne lille tale, da stift-amtmand Høirup, Odense, havde fået influenza. Majestæten svarede med en lille tale og gav derefter hånd til hver en-kelt amtmand.

Inden for de første måneder i året hol-der regenten et selskab på Christians-borg, som amtmændene med ægtefæller jævnligt er med til, ligesom de er med til festforestillinger i Det Kgl. Teater, for mit vedkommende senest i marts 1980 i anledning af det spanske kongepars be-søg. Det skal også nævnes, at vi var med til store selskaber på Christiansborg i anledning af prinsesse Margrethes 18 års fødselsdag og prinsessens bryllup samt på Fredensborg slot til kongepar-rets sølvbryllup i 1960.

Disse fremmøder sammen med mange andre deltagere stillede ingen

særlige krav til de enkelte. Noget ganske andet var det, når de kongelige aflagde besøg i amtet; så kom amtmanden gan-ske anderledes frem i rampelyset som ansvarlig for det hele forløb.

For mig fandt et kongeligt besøg i am-tet første gang sted i juli 1955 i Kolding. Besøget gjaldt Esbjerg, men kongeskibet lagde til i Kolding, hvorfra de kongelige - kongen, dronningen og alle tre prin-sesser - efter modtagelse på kajen kørte i biler til Esbjerg. Borgmesteren, politi-mesteren og jeg stod parate, og så snart de kongelige begyndte at gå ned ad land-gangen, gav de mange tilskuere sig til at klappe og råbe hurra. Jeg udbragte kor-rekt mine 9 hurraer, da de kongelige be-trådte jorden, men mine officielle hur-raer druknede desværre i folkemæng-dens jubel. Det harcellerede de lokale aviser lidt over, og ved taflet om bord på Dannebrog om aftenen spurgte kongen mig med et drilsk smil, om jeg havde læst aviserne.

Men nu havde jeg lært det, og ved de følgende kongemodtagelser gik mine hurraer fint igennem. Det var kun ved de officielle kongebesøg og kun ved selve modtagelsen, at amtmanden skulle være i gallauniform. Resten af arrangemen-terne under besøget foregik i civil.

I forbindelse med et officielt kongebe-søg i Vejle i maj 1965 havde vi kongen, dronningen og prinsesse Benedikte til frokost i amtsgården sammen med for-skellige lokale notabiliteter, og i juli 1974 havde vi dronning Margrethe og prins Henrik til en lignende frokost i amtsgår-den. Ved begge lejligheder fik vi tilla-

delse til, at vor yngste søn tog fotos i forbindelse med besøget, og disse fotos har vi nu at glæde os over efter de mange år.

Det sidste officielle dronningebesøg skete i forbindelse med, at dronningen og prinsen aflagde besøg i Fredericia i anledning af 125 årsdagen for Fredericia-slaget. I forbindelse med besøget i Vejle besøgte de kongelige bl.a. Jellingehøjene og kirken, og i forbindelse med et følgende besøg i Kolding besøgte bl.a. Koldinghus med frokost i ridder-salen.

Den 24. januar 1972 var amtmændene til kong Frederiks bisættelse i Roskilde domkirke – en smuk, men vemodig afskedtagen med en konge, der var elsket overalt for sin venlighed og sit djærve og bramfri væsen.

Sammenfattende vil jeg gerne sige om de kontakter, vi havde med kongehuset i amtmandsårene, at alle de kongelige, vi kom i berøring med, altid viste os megen venlighed, stor interesse for, hvad vi havde at vise frem, og i det hele en positiv indstilling til arrangementerne.

Historisk arbejde

Kort efter min tiltrædelse som amtmand fik jeg at vide af formanden for Vejle amts historiske Samfunds bestyrelse, forfatteren, museumsinspektør Rasmus Mortensen^{d)}, at han gerne ville afløses af mig som formand, og med bestyrelsens tilslutning overtog jeg så hvervet i 1952 og beholdt det indtil 1978. I en år-

række indtil 1976 var jeg tillige redaktør af selskabets årbog.

Det var et ganske stort arbejde, men jeg var glad for det, da jeg fra barnsben har været meget historisk interesseret. Hvervet bragte mig i forbindelse med en mængde spændende personligheder og førte til besøg på mange historisk interessante steder i amtet. Størst interesse vakte selskabets møder i 1975 med forfatteren Thomas Dinesen^{e)}, der berettede om sin deltagelse i den første verdenskrig, og i 1976 med billedhuggeren Robert Jakobsen^{f)}, der fortalte om sit liv og sine arbejder. Deltagerantallet var henholdsvis 230 og 350, og det var alt, hvad lokaliteterne kunne rumme.

Koldinghus slotsruin har i hele min embedstid haft min store interesse bl.a. inspireret af Koldinghus' daværende museumsinspektør, magister Sigvard Skov^{g)}, der tillige var medlem af Historisk Samfunds bestyrelse. Vi var begge medlemmer af det udvalg, som Boligministeriet nedsatte i 1964 om Koldinghus' fremtid. Udvalgets arbejde førte som bekendt til beslutning om restaurering af ruinen under ledelse af arkitekterne Inger og Johannes Exner, Århus. Det ny-restaurerede Koldinghus indviedes af dronning Margrethe den 1. september 1989.

I 1975 blev jeg formand for Koldinghus museumsnævn. I 1978 udsendte Vejle amts Historiske Samfund første del af en bog på 3 bind om Kolding i det tyvende århundrede og frem til kommunesammenlægningerne i 1970. Jeg lod mig overtale til i første bind at skrive af-

Regentfamilien modtages af amtmand Wamberg på Fredericia havn ved 125-året for Fredericiaslaget 6. juli 1974. Dronningen og prins Henrik har deres to sønner, prinserne Frederik og Joachim med. Fotograf: P. A. Honoré. Tilhører Arne Wamberg.

snittet om Koldinghus og Staldgården.²⁾ I 1991 skænkede jeg desuden min uniform til Koldinghus-museet.

Jeg har også bidraget med artikler til Historisk Samfunds årbøger, således i 1970 i anledning af hundredåret for Orla Lehmanns død og samme år i anledning af det nye Vejle amt.³⁾

2) *Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningerne i 1970, bd. 1, side 13-83, Kolding 1978.*

3) *Orla Lehmann og Vejle amt (uddrag af Orla Lehmanns skrifter), og Det nye Vejle Amt, Vejle Amts Aarbog 1970, s. 38-105 og 171-174. Kolding 1970.*

Maleri

Det var skik, at amtsrådet bekostede et maleri af amtmanden omkring hans 60-års dag til ophængning i amtsrådssalen. I amtsrådssalen i Vejles gamle rådhus fandtes således portrætter af amtmændene Nutzhorn, Bardenfleth, Val-løe og Herschend, alle i uniform, samt et ældre portræt af Orla Lehmann. Amtsrådet bevilgede i 1969, at der også blev udført et maleri af mig. Det udførtes af kunstmaleren Daniel Hvidt (1889-1975). Det blev afsløret i amtsgårdens spisestue i forbindelse med min 60-års fødselsdag. Det blev hængende i spisestuen indtil vor fraflytning fra amtsgården i 1979, da

maleriet blev overført til amtsrådets nye lokaliteter. Jeg fik amtsrådets indforståelse med (dog med en enkelt stemme imod), at jeg lod mig male i civilt tøj.

Tilbageblik

Jeg ser med glæde tilbage på de knap 18½ år, hvor jeg var formand for Vejle amtsråd. Amtsrådsmedlemmerne var jo langt overvejende landboere, og det var virkelig en oplevelse for mig som bybo og sjællænder at møde disse repræsentanter for den jyske landbefolkning. Jeg befandt mig overmåde godt i dette selskab og knyttede personlige venskaber med flere af amtsrådsmedlemmerne. Det var derfor unægtelig med vemod, at jeg måtte skippe formandsposten i 1970. Men det skete med fuld forståelse for det rimelige i, at et folkevalgt styrelsesråd som amtsrådet selv måtte vælge sin formand, således som det allerede var sket for byrådene i 1919.

Endnu da jeg startede i 1951 var der – overleveret fra fortiden – et fornemt-eksklusivt præg over amtmandsstillingen, bl.a. opretholdt ved formandskabet i

amtsrådet, de fornemme boliger og den pragtfulde uniform. Men fornemheden kunne naturligt nok ikke holde til efterkrigstidens sociale udjævningsproces, og i dag vurderes amtmandsstillingerne alene efter de opgaver, der faktisk er henlagt til dem, jfr. at det ikke længere prætentivt hedder »amtmand over NN amt« men »statsamtmand i NN amt«.

Men de vigtige opgaver, der er henlagt til embedet, og den kontakt med kommunalpolitikere, som mange af opgaverne forudsætter, gør stadig stillingen yderst spændende og attråværdig.

Om jeg savner arbejdet som amtmand? I begyndelsen kastede jeg mig forlods over artikler og reportager i aviserne om de områder, jeg hidtil havde været med til at administrere. Det gør jeg ikke mere. Der er så mange andre ting i samfundet, der er lige så interessante som det, en amtmand beskæftiger sig med. Men én ting savner jeg: fællesskabet med amtets medarbejdere om løsningen af opgaverne på alle stadier, fra først til sidst.

Noter:

Da amtmand Wamberg's noter ønskes bibeholdt, angives de redaktionelle noter i denne artikel ved bogstaver:

- a. Arne M. Wamberg, født i Helsingør 1910. Søn af viceskoleinspektør K. Wamberg og lærerinde Lydia, f. Hansen.
 Student (Helsingør) 1927. Cand. jur. 1933. Fg. sekretær under Københavns magistrat 1934. Sekretær i Indenrigsministeriet s.å. Fuldmægtig 1942. Ekspeditionssekretær i Statens Bygningsdirektorat 1946. Fg. kontorchef s.å. Kontorchef i Ministeriet for Byggeri og Boligvæsen 1948, i Arbejds- og Boligministeriet 1949, i Indenrigs- og Boligministeriet 1950. Amtmand over Vejle Amt 1951-80. Formand for Vejle Amts historiske Samfund 1952-78. Redaktør af Samfundets årbog 1969-76.
- b. Peder Herschend, født i Horsens 1881. Cand. jur. 1905. Fuldmægtig i Centraladministrationen 1906. Kontorchef 1917. Stiftamtmand over Ribe Amt 1921-37. Amtmand over Vejle Amt 1937-51. Tildelt ordenen Storkors af Dannebrog 1951. Kammerherre 1952. Død 1963.
 Har skrevet bogen »Fra min Silkeborgtid«, udg. af V.A.H.S. som supplement til årbogen, 1980.
- c. Aksel Møller, født 1906. Cand. polit. 1933. M.F. fra 1939 (kons.) Borgmester på Frdbg. 1948-50 og fra 1954. Indenrigs- og Boligminister i min. Erik Eriksen 1950-53. Død 1958.
- d. Rasmus Mortensen, født i Balle (Silkeborg) 1884. Lærer i Lindeballe 1909-50. Museumsinspektør i Vejle 1951-59. Bestyrelsesmedlem i V.A.H.S. 1923-52. Redaktør af årbogen 1928-52. Død 1965. (Se nekrolog i årbogen 1965).
- e. Thomas Dinesen, født på Rungstedlund 1892. Cand. polyt. 1916. Deltog i 1. verdenskrig 1917-18 som soldat i den canadiske hær. Farmer i Kenia 1920-25. Ejer af Folehave ved Hørsholm 1950-58 og af Lerbæk 1956-62. Død 1979.
- f. Robert Jacobsen, født 1912 i København. Professor ved Akademie der bildenden Künste i München 1962-81. Professor i mur- og rumkunst ved Kunstakademiet i København 1976-85. Æresprofessor ved akademierne i Firenze og München. Kommandør af Dannebrog p.p. Død jan. 1993.
- g. Sigvard Skov, født 1911. Mag. art. i historie 1938. Leder af Museet på Koldinghus, 1944-1976. Undervisningsassistent ved Aarhus Universitet i beg. af 1940-erne. Ekstern lektor ved Odense Universitet i 1970-erne. Sigvard Skov har en stor skribentvirksomhed bag sig og er især kendt for sine mange småskrifter om Koldinghusmuseets samlinger.

Skal Jellinghøjene bytte navn?

Af Leif Ingvorsen¹⁾

Vejle Amts Årbøger har i tidens løb bragt adskillige artikler om mindesmærkerne i Jelling. En af de flittigste bidragydere har været pastor Rudolf Volf, der forrige år atter skrev en interessant artikel. Den gør det fristende at føje endnu et bidrag til.

I sidste udgave af Trap: Danmark læser man, at Nordhøjen i Jelling kaldes Gorms høj og Sydhøjen Thyras høj.²⁾ Det er som bekendt omvendt, og man har regnet dette for en af de mange småfejl, der findes rundt om i værket. Men som det fremgår af pastor Volfs artikel, er Trap måske på dette punkt blot forud for sin tid. Der er i hvert fald noget, der tyder på, at de to høje burde skifte navne.

Det er navnlig to ting, der har forårsaget dette ændrede syn på højene: først og fremmest udgravningerne i kirken sidst i 1970'erne, men også nydateringen af højene efter årringsmetoden (dendrokronologien). Pastor Volf nævner begge dele, men er dog skeptisk over for det sidste.

For nærmere at klargøre betydningen

af disse nye resultater kan det være nyttigt med et kort tilbageblik.

Lige siden Frederik 7.s udgravninger i forrige århundrede har man ment, at den kammergrav, der blev fundet tom i Nordhøjen, havde rummet både Gorm og Thyra – bl.a. fordi en planke ligesom delte rummet i to. Det var da ikke helt forkert – og egentlig ret galant – at man lod den beholde det gamle hævdvundne navn »Thyras høj«. Sydhøjen var derimod noget af en gåde, fordi det trods grundige udgravninger ikke lykkedes at finde nogen grav dér. Den almindelige forklaring var, at det måtte være en mindehøj, som Harald Blåtand havde rejst for sig selv.³⁾

Så var det, at Knud Krogh under kirkegulvet fandt det skelet, der af de fleste tydes som kong Gorms, og formodes at være overført dertil fra Nordhøjens gravkammer. Af Thyra fandtes der derimod ikke noget spor, og det gjorde det ret usandsynligt, at også hun skulle være begravet i Nordhøjen.

Men hvor så? – Det rimeligste gæt

ville være, at hun var blevet gravsat inden for den stensætning, der må regnes for at have været en kæmpemæssig skibssætning.⁴⁾ Og da den må være blevet forstyrret ved anlægget af Nordhøjen, var det nærliggende at tænke sig, at Harald som erstatning havde rejst den tomme Sydhøj til hendes minde.

Knud Krogh var selv inde på denne tanke, men den blev ikke meget påagtet. Dels fremsatte han den i et ret vanskeligt tilgængeligt videnskabeligt tidsskrift og på engelsk, dels blev teorien antydet i yderst forsigtige vendinger som en arbejdshypotese, der måske kunne vise sig nyttig.⁵⁾

Nu har så pastor Volf kort gjort rede for samme tanke i Vejle Amts Årbog 1991, uden noget forbehold.

Det må dog stadig betragtes som en hypotese. Noget bevis for, at det forholder sig sådan, foreligger ikke.

Men en arbejdshypotese har man jo lov at prøve at bygge videre på, og her skal tilføjes et par ting, der kan være af interesse i denne sammenhæng.

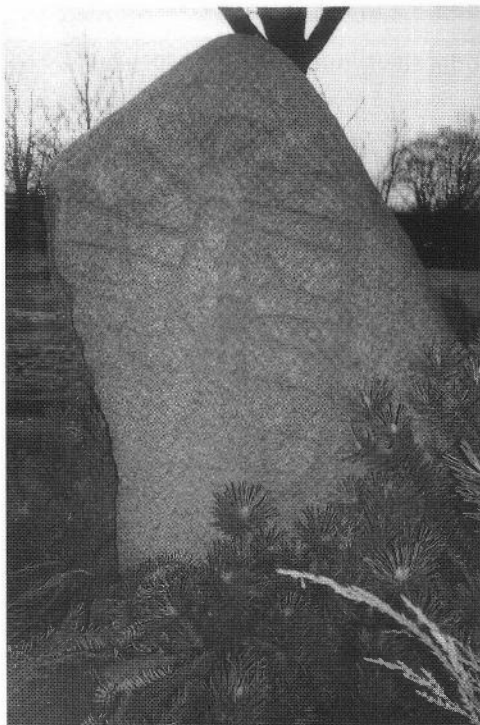
Pastor Volf fremhæver, som det tidligere er gjort, Bækkemonumentet som et muligt forbillede for Gorms formodede skibssætning. Men i Bække findes også en runesten, der ofte er blevet sat i forbindelse med Jelling. Dens indskrift lyder: »Tue, Ravns ætling («Ravnunge») og Funden og Gnyble, de tre gjorde Thyras høj«.

Og få kilometer sydligere, i Læborg, står en sten med indskriften: »Tue, Ravns ætling, huggede disse runer efter Thyra, sin dronning«.

Der er skrevet meget om disse sten. Men der kan være grund til atter en gang at inddrage dem i diskussionen om Jellingmonumenterne.

Det er klart, at man uvilkårligt har sat dem i forbindelse med dronning Thyra. Men nogle af de mest kompetente filologer og runologer har ivret herimod. De har med nogen ret hævdet, at Thyra ikke var noget ualmindeligt navn på den tid, og at dronning blot kan betyde en fornem husfrue, især når der står »sin dronning«. Disse argumenter har dog ikke vundet almindelig tilslutning.⁶⁾

Et nyt moment har runologen Erik Moltke bragt ind i diskussionen ved at inddrage runestenen i Horne nord for Varde. Desværre drejer det sig om et brudstykke, så indskriften er ufuldstændig: »Tue, Ravns ætling, gjorde th... høj«. Det interessante er naturligvis, at vores bekendte fra Bække- og Læborgstenene atter dukker op her. Men hvem er den nævnte høj sat over? Kan det være Thyra endnu engang? Her støder vi på det yderst drilagtige, at der af det, der kunne være et navn, kun står første rune, nemlig tegnet for th, og derefter lidt af den følgende rune – så lidt, at det er omstridt, om der kan have stået Thyra.⁷⁾ Muligheden er der dog, men opklares kan det ikke, hvis man ikke finder det manglende af stenen. Og det er der desværre kun en meget lille chance for. I 1948 blev et brudstykke med runer fundet nogle kilometer derfra, men finder den vidste ikke, hvor det hørte til, så det blev regnet for værdiløst og hugget til skærver!⁸⁾

Den delvis ødelagte Hornestenen står nu på kirkegården i Horne. Den har så at sige været en anstødssten for tanken om, at Tue, Ravens ætling har bygget høj for dronning Thyra, men det synes uden grund.

Hornestenen er imidlertid også drilagtig på en anden måde. Det nye, som Moltke inddrager i diskussionen, er den ejendommelighed, at indskriften står i en bue langs kanten. Det er en runestensform, der er sjælden i Jylland. Den kendes især fra bornholmske og svenske sten og hører mest hjemme i runestenedenes yngre tid. Moltke anslog ud fra dette, at Hornestenen tidligst kunne være fra slutningen af 900-årene. Han mente derfor, at den ikke kunne have no-

get med dronning Thyra og Jellingmonumenterne at gøre, og det samme måtte så gælde Tues andre sten i Bække og Læborg.⁹⁾

Denne påstand kan dog næppe oprettholdes. Den byggede nemlig også på, at han regnede højene for at være ældre, end de faktisk har vist sig at være. Sydhøjen, der som nævnt for nylig er blevet dateret dendrokronologisk, omend med nogen usikkerhed, synes at være bygget i løbet af 960'erne. Den er sandsynligvis først fuldendt ca. 970, og dette er altså noget senere, end Moltke tænkte sig.¹⁰⁾ Hertil kommer det meget væsentlige, at den nyeste runeforskning er blevet mere betænkelig ved en alt for håndfast fastsættelse af runestenedenes indbyrdes alder.¹¹⁾

Det vil med andre ord sige, at Hornestenen hverken kan bevise eller modbevise noget om »Thyras høj«. Og dermed bortfalder også Moltkes begrundelse for at afvise, at Tues andre runesten kan have noget med dronning Thyra at gøre.

Derfor skal vi endnu engang se på Bækkestenedens indskrift.

De, der har beskæftiget sig med den, har mest gjort det fra et runologisk og filologisk synspunkt. De har interesseret sig mindre for den arkæologiske side af sagen. Hvor er da denne Thyras høj, der nævnes her, hvis ikke i Jelling? Det er ikke let af påpege en vikingetidshøj, der passer ind i billedet. Den tids høje er af betydelig størrelse, og med tre byggestre som ophavsmænd kan det ikke have været nogen helt ringe høj. Det er ikke

særlig sandsynligt, at den kunne forsvinde uden at have sat sig spor i landskabet og i folks erindring.

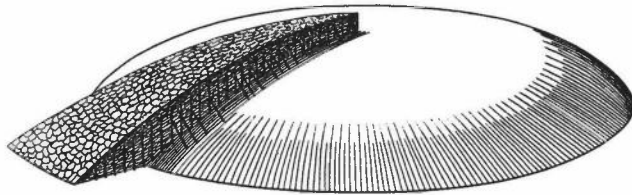
Når der nævnes tre mænd, der har skabt højen, er det indlysende, at det ikke er dem, der har slæbt jord sammen til højen. Det er navnene på bygmestrene, »entreprenørerne«, og Jellinghøjene har givet os et tydeligt indtryk af, at der er tale om et virkeligt ingeniørarbejde ved de store vikingetidshøje.

Er de tre mænd da et triumvirat, der har påtaget sig en »fællesentreprise«? Det er naturligvis tænkeligt. Men det er jo også muligt, at de har skiftedes til at stå for arbejdet. Nu ved vi netop, at Syd-

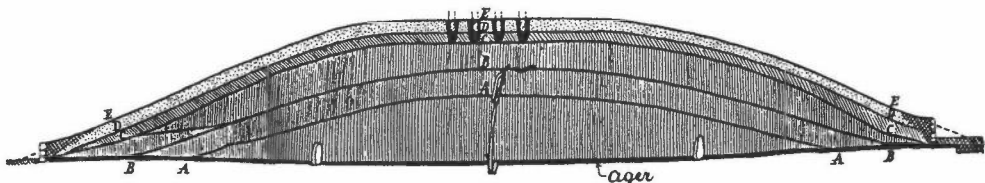
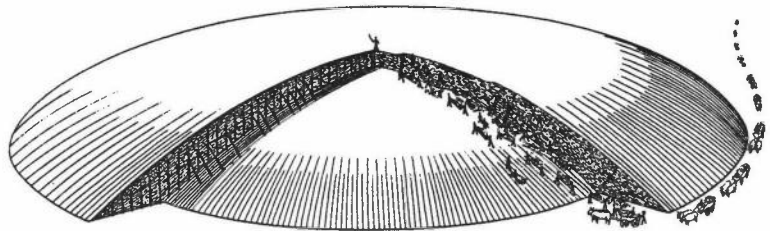
højen er opført i tre omgange, med to afbrydelser, den ene ret langvarig. Det ville altså passe godt med, at disse tre mænd har afløst hinanden, og det giver en vis sandsynlighed for, at det netop er denne høj, der omtales på stenen. Liggende faser i opførelsen kendes ikke fra Nordhøjen.

Således kan Bækkestenen styrke tanken om, at Sydhøjen faktisk er Thyras høj. Det er desuden mere logisk og tiltalende end den gamle opfattelse, at det skulle dreje sig om en mindehøj for kong Harald selv. Denne sidste teori er altid forekommet noget utilfredsstillende, blot en slags nødløsning. Men vi ved

Ved den store udgravning af Sydhøjen i 1941 stodte man på et stillads, der viser, hvor systematisk man var gået til værks med bygningen af den. Hver fase har åbenbart taget udgangspunkt i en skabelon. (Efter Else Roesdahl). →

Snit gennem Sydhøjen. AA og BB markerer de to standsninger i byggeriet. Navnlig den sidste var af længere varighed. (Efter Ejnar Dyggve). ↓

blandt andet fra hans anlæg af trelleborge, at matematisk orden og symmetri spillede en stor rolle i hans bygningsværker. Og højene og den store Jellingesten er et helhedsanlæg, skabt efter en fast plan, hvor stenen, der taler om hans »kumler« til minde om forældrene, står – og altid har stået – nøjagtig midt på linien mellem de to højes centre. Det måtte være et værdigt samlet minde om det kongepar, der kom til at indlede et nyt dynasti.

Naturligvis kan man indvende, at det ikke er rimeligt, at Thyra har fået en høj, der er større end Gorms. I dag er Sydhøjen 11 m mod Nordhøjens 8,5. Det synes også at stride mod det ovennævnte princip med matematisk nøjagtighed og symmetri. På den anden side må det tages i betragtning, at Sydhøjen ligger en del lavere i terrænet end Nordhøjen, så måske har man villet udligne denne forskel.

Man kan også spørge, om da ikke den åbenbart meget gamle tradition at kalde Nordhøjen Thyras høj og give Sydhøjen navn efter Gorm trods alt må tillægges en vis vægt. Hertil er at sige, at faktisk er Nordhøjen efter alt at dømme Gorms høj. Og det er let at forklare den folkelige opfattelse. Man var vant til, at mændene hørte til mod syd, kvinderne mod nord, som det kendes fra kirken. Når så Sydhøjen også var den største, var det naturligt at regne den for kongens.

Endelig kan man undre sig over, at kirken er anbragt, så den i nogen grad ødelægger helhedsbilledet af »kumlerne«. Under udgravningerne i 70'erne

blev det fastslået, at Harald Blåtands kirke lå på samme sted som den nuværende, og altså også brød det store anlæg. Som nævnt er dette sikkert planlagt og påbegyndt, før Harald antog kristendommen og føjede sin kirke til. Har det været kongsgårdens beliggenhed, der gjorde det nødvendigt trods alt at bygge kirken der?

Men det må stadig understreges, at der er tale om en hypotese. Om den kan blive bekræftet ved yderligere undersøgelser og forskning, må tiden vise. Måske må vi som så ofte slå os til tåls med en større eller mindre grad af sandsynlighed.

Alligevel er det fristende at spekulere lidt over, hvad det betyder for vores opfattelse af specielt dronning Thyra, hvis vi kan regne Sydhøjen for hendes mindehøj. Man kan vel sige, at denne vor første helt sikre danske dronning, og på sin vis stammomeren til vores kongehus, i så fald har fået det mest monumentale mindesmærke, der er blevet nogen dansker til del. Det ville give en stærk fornemmelse af, at der ligger noget betydningsfuldt i de ord, hun hædres med på Gorms sten over hende: »Danmarks bød«, hvad vi nu i reglen gengiver ved »Danmarks pryd«. Desværre ved vi ikke, hvad der ligger i disse ord – noget med Danevirke er det i hvert fald ikke – og hverken en overbevisning om, at Sydhøjen er hendes, eller nye arkæologiske undersøgelser vil kunne bringe klarhed over dette.¹²⁾

Sydhøjen vil vedblive at ruge over en gåde.

Noter:

1. *Leif Ingvorsen, f. 1918, cand. mag. 1944 med historie som hovedfag. Ansat bl. a. ved Duborg-skolen, Flensborg, samt seminarierne i Gjedved og Jelling (1957-87). Har udgivet forskellige håndbøger og skolebøger, til dels om lokalhistorie i undervisningen. Desuden specielt om Jelling: Jelling i vikingetiden (2. udg. 1989), Myten om dronning Thyra (1988), Som de huskede det. Jelling Statsseminarium 1941-1991 (1991) og medforfatter til En vandring gennem det gamle Jelling (1990).*
2. *Trap: Danmark, 5. udg. VIII, 3 s. 1120.*
3. *Således i Nationalmuseets publikation: E. Dyggve: Mindesmærkerne i Jelling (1964), s. 38.*
4. *Der har netop i sommer været gravet i Sydhøjens udkant, og det har bekræftet teorien om, at der må have været tale om en vældig skibssætning, langt den største, vi overhovedet kender. Derimod er det ikke lykkedes at finde spor af nogen koindegrav, da der samtidig var lejlighed til at grave meget nær midten af skibssætningen. Men der var her tale om et meget begrænset udgravningsfelt. (Publiceringen af artiklen her er blevet udskudt et år, for at resultatet af disse udgravninger kunne afventes).*
5. *Acta Archaeologica vol. 35 (1983), s. 214-16. -*
Knud Krogh vil i øvrigt sammen med Bodil Leth-Larsen i en nær fremtid udsende første bind af, hvad der utvivlsomt vil blive standardværket om Jelling-monumenterne.
6. *Danmarks Runeindskrifter I (1942), sp. 52 og 54. Herimod bl. a. Karl Martin Nielsen i Årb.f. nord. Oldkyndighed 1954, s. 252-64 og Niels Åge Nielsen: Danske runeindskrifter (1983), s. 107. Sidstnævnte har nærmet sig den teori, der her er fremsat.*
7. *Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk grammatik I, 2. udg., s. 58f.*
8. *Fra Ribe Amt 1953, s. 337ff.*
9. *Erik Moltke: Runerne i Danmark (1976), s. 185.*
10. *Nationalmuseets Arbejdsmark 1987, s. 225-30.*
11. *Dette sidste er blevet fremhævet af Marie Stoklund, Nationalmuseets nuværende runologiske ekspert, der venligst har gennemlæst manuskriptet. Se også: Mammen, grav, kunst og samfund i vikingetid, Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter XXVIII, 1991, s. 285-97, hvor fru Stoklund forudser en revision af hele runestenskronologien.*
12. *Dette har jeg nærmere uddybet i Myten om dronning Thyra (1988), især s. 59ff.*

Ålegårde set fra land

Om økonomien i et landbrug med ålefangst

Af Kamma Warming¹⁾

Knud Sørensen Grauslund og hans kone Karen Marie fra tiden omkring guldbrylluppet i 1918.

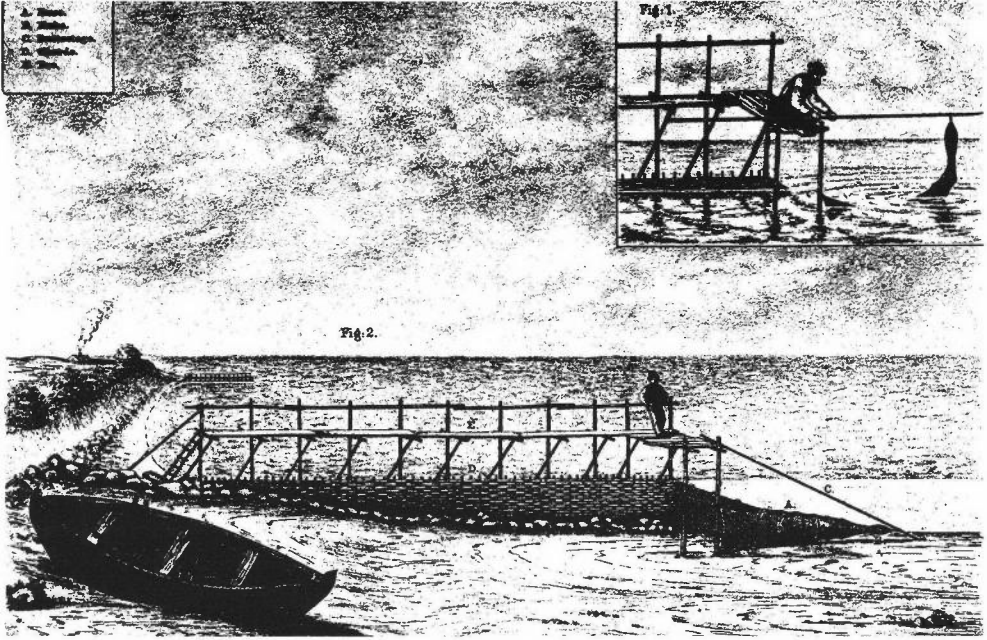
»Man må sno sig«, sagde ålen. »Hun er slank som en ål.« »Han er glat som en ål«. Alle de udtryk, som indgår i det danske sprog, og de viser sammen med de ål, vi havde i strømperne som børn, at ålen har været en del af befolkningens begrebsverden i ældre tid.

Ordet ål kommer i øvrigt af det oldnordiske áll (udtales aul), så ordet i sig selv er af gammel nordisk oprindelse.

Nu om dage spises der ikke så mange ål, bortset fra et stykke med røget ål ved festlige lejligheder og et ålegilde med stegte ål i ny og næ.

I gammel tid – ja, helt fra Arilds tid siges det nogle steder – havde ålen stor betydning langs de danske sunde og bæltter, hvor de vandrende blankål blev fanget i stort antal. Det skete i de mørke og blæsende efterårsnætter fra midten af september til omkring 1. december.

At Arilds tid skal tages helt bogstaveligt, får man understreget i Skalk nr. 6, 1992, hvori der berettes om fundet af en

ålegård ved Halsskov Odde. En kulstof-14 analyse af ålegårdens hasselvidjevæg viser, at den er fra ca. 3250 før Kristus, det vil sige over 5000 år før vor tid. Dens konstruktion var den samme, som blev brugt langt op i 1800-tallet.

Også fra de undersøiske fund ved Tybrind Vig fra omtrent samme tid er der fundet redskaber til ålefangst. Det drejer sig både om ruse og lyster, som er lavet af træ. Lystren eventuelt til isætning af flintmodhager.

Ål blev nemlig fanget på mange måder. Man kunne blusse ål. Det vil sige, at man sejlede ud med lygte og lyster for ved lygtens lys at lokke ålene hen under båden. Derefter kunne man tage dem med lystren, som er en barsk jerngaffel med modhager. Denne fangstform er nu forbudt.

Man kunne også glibe ål. Dertil anvendtes en glib, et stort trekantet net på en stang, som fiskeren vadede ud og førte langs bunden, især hvor der var lavt vand med tang eller ålegræs.

Vod blev brugt til ålefiskeri fra kvase især i fjordene. Ålekister og ruser kunne sættes ud både i fersk- og saltvand. Nogle brugte jernrør lukkede i den ene ende og lagt ud i vandet nær kysten.

Ål blev endelig også fanget på krog eller taddet med regnorm trukket på sytråd. I isvintre kunne de stanges gennem huller i isen.

Oprindeligt troede man, at der var to slags ål i de danske farvande nemlig gulålen, som kunne fanges på de sidstnævnte måder i fjorde, søer og åer. Og blankålen eller gårdålen, som vandrede

nordpå gennem de salte, danske farvande om efteråret og blev fanget i ålegårde eller kasteruser.

Først i slutningen af 1892 kunne den danske havforsker C. G. Johs. Petersen meddele²⁾, at han havde haft gulål gående lang tid i fangenskab og kunne konstatere, at den forvandlede sig til blankål »med lukket Navle og haard Mave«. Hvor blankålen vandrede hen for at gyde, vidste man endnu ikke på dette tidspunkt. Først omkring 1910 kortlagde danskeren J. Schmidt ålens vandring til Sargassohavet og åleynglens, glasålenes, vandring tilbage til bl.a. de danske farvande.

Jeg vil i denne artikel beskæftige mig med ålegårdsfiskeriet ved Lillebælts østkyst nærmere betegnet under Trelde Næs. Man har beskrivelser af ålefangsten andre steder, men jeg vil forsøge at se den gennem en gårdmands økonomi. Jeg er nemlig kommet i besiddelse af et regnskab over en enkelt persons åleregnskab i tiden 1880 til 1903. Endvidere er der bevaret et regnskab over gårdens og familiens økonomi for otte måneder af 1888.

Personen er Knud Sørensen Grauslund på gården »Egholt« beliggende på Skulderbjerg mellem Trelde By og Trelde Sande.

Knud Sørensen Grauslund var født i Trelde By den 31. januar 1840 som søn af savskærer Søren Jensen og hans kone, Mette Knudsatter, som stammede fra Stouby nord for Vejle Fjord. I midten af deres børneflokk voksede han op.

Knud havde netop en passende alder

til at komme med i krigen i 1864. Han var underkorporal i 11. batteri og som sådan med til rømningen af Slesvig og den hårde tur fra Dannevirke til Dybbøl.

Den 18. april 1864 ved Dybbøl blev skæbnesvanger for Knud Grauslund. Efter at have meldt sig til at bemane en kanon på en udsat post, kom han forbi en løjtnant, som sammen med to mand baksede med at bringe en kanon i stilling i Kirkebatteriet. Han ville give en hånd med, men i det samme kom en granat og strakte dem alle fire til jorden. Knud var blevet såret af granatsplinter både i hovedet og i lysken. Han var ude af stand til at røre sig, så han blev ført over til en transportdamper på Als. Her lå han på dækket under et tæppe i de 24 timer, det tog at nå København. Han lå stadig ubehandlet på lazarettet med skjorten stoppet i såret til næste formiddag. Først da kom han under lægebehandling. Meget naturligt fik han sårfeber og var nær-

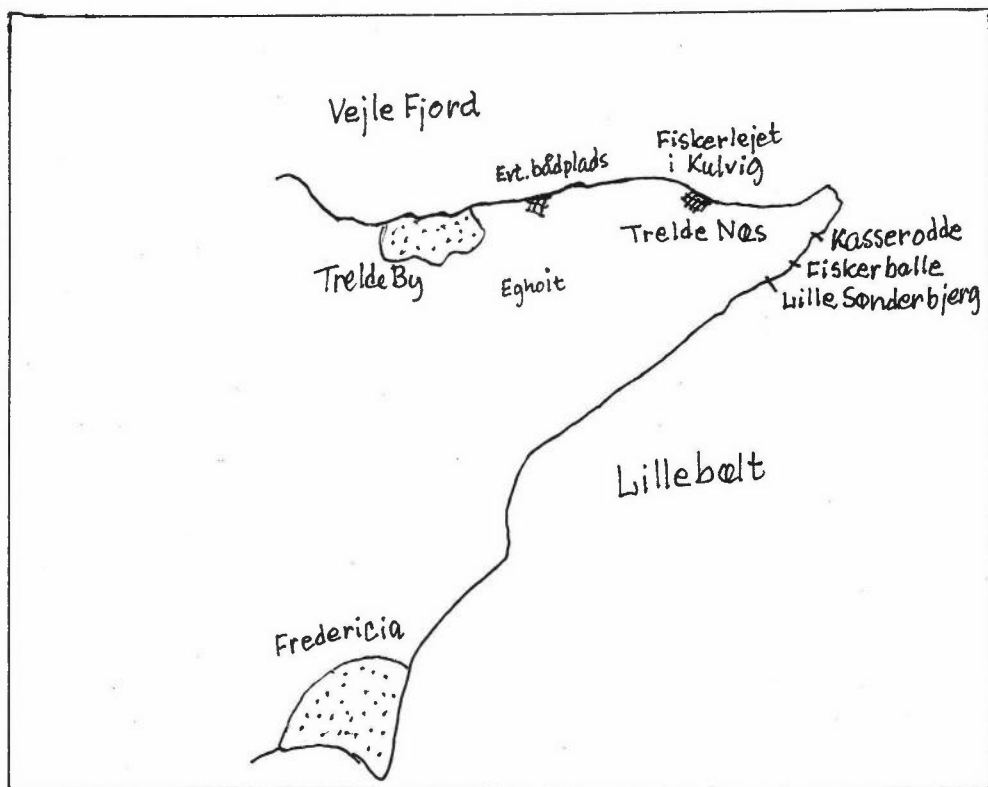
mest opgivet. Alligevel sejrede hans stærke konstitution, så han i september måned 1864 kunne vende hjem til Trelde.

Han kom aldrig over skaden i hoften, men kunne dog klare at få bygget gården Egholt og at få etableret et godt lille landbrug. I 1868 giftede han sig med Karen Marie Andersen fra Egeskov. De to bragte 8 børn til verden og levede godt af landbruget, en lille invalidepension og ålefiskeriet.

I september 1918 kunne de fejre guldbryllup, og skønt Knud kun med stort besvær kunne bevæge sig rundt ved hjælp af to krykkestokke, så var de gamle ved godt mod. Fredericia Dagblad benyttede i øvrigt lejligheden til at fortælle, at der i løbet af få år øst for Trelde By havde været fem guldbryllupper alle med folk, der havde været med i 1864.

Knud Grauslund kom gennem årene til at beklæde mange tillidshverv i sognet, i mejeribestyrelser med videre. Da ålefiskerne skulle finde en talsmand over for Rigsdagen, så blev det også ham. Folkene på Egholt har altid været folk med stor historisk viden og gode formuleringsevner.

Det kan undertiden være svært at finde ud af, hvilke ålegårde folk har haft, og hvordan de har været indrettet. Anderledes for Knud Grauslunds vedkommende. I februar 1904 indsendte alle ålegårdsejere og brugere i Elbo Herred nord og syd for Fredericia en fælles redogørelse til Folketinget³⁾ i anledning af et lovforslag om saltvandsfiskeri, som tinget havde fået forelagt.

Kortskitse, der viser Grauslunds tre ålegårde, således som han beskriver deres beliggenhed i brevet til Folketinget i 1904. Det stemmer ikke med Fiskerikontrollens opgivelser, der placerer Lille Sønderbjerg, Vriemose og Store Sønderbjerg nordligere end Fiskerballe og slet ikke medtager Kasserodde. I sin artikel i *Sjæk'len* nr. 12-13 1980 placerer Erik Housted ålegårdene fra nord mod syd således: Kasserodde, Lille Sønderbjerg, Vriemose, Store Sønderbjerg og Fiskerballe.

Denne redegørelse er netop forfattet af Knud Sørensen Grauslund, og han bruger sig selv som eksempel:

»Eksempelvis skal det anføres, at jeg Knud Sørensen Grauslund, som ejer de tre nordligste Aalegaarde, Kasserodde, Fiskerballe og Lille Sønderbjerg, indretter mig saaledes, at jeg sætter redskaberne langt længere ud ved Kasserodde end ved de to andre.« - Og senere: »Naar jeg sætter færre ruser ved de to sydlige

Aalegaarde og flere ved Kasserodde, er det, fordi jeg da har Udsigt til, at de Aal, der gaa uden om Lille Sønderbjerg og Fiskerballe, dog, i det mindste for en del, fanges i Kasserodde.«

Man førte i Dansk Fiskeriforenings månedsblad⁴⁾ uendelig lange diskussioner om, hvad der var ålegårde, åleruser og ålestader. Det skal kun kort skitseres, at nogle var af den opfattelse, at ålegårde var der kun tale om, når der fra land

førte et flettet risgærde (raden) ud vin-
kelret på kysten. Oven på gærdet skulle
være en gangbro, hvorfra rusen yderst på
raden kunne røgtes.

Den type ålegårde, der brugtes ved
Lillebælts kyst ud for Trelde Skov har
måske oprindelig haft et risgærde, men
efterhånden brugtes garn som rad. Der
var ingen gangbro men til gengæld flere
ruser. Der røgtes og blev slået pæle fra
både. Nogle ældre mennesker⁵⁾ kan end-
nu berette om, hvorledes de som børn
har siddet i bådene og holdt omkring
pælene, mens to voksne slog dem ned.

C. G. Johs. Petersen skrev i beretning
fra Den Biologiske Station i 1899-1900⁶⁾
om ålegårdene fra Trelde Næs og sydef-
ter: »Her begynde de store Lillebelts Ru-
ser, undertiden med små kasteruser uden-
for. (Kasteruser). 3,2,4,3,2,1 store Ru-
ser.« Det må betyde, at Grauslund, der
havde de nordligste, må have haft 3,2,4
ruser altså ialt 9. Dette stemmer ikke
helt med, hvad Grauslund berettede for
Folketinget fire år senere, men måske
har han her været interesseret i at for-
tælle, at han gik så langt ud som muligt,
fordi det handlede om andre fiskeres ret
til at sætte ruser uden for ålegårdene.

Grauslunds åleruser blev røgtet fra
både. Det var besværligt, fordi farvandet
ofte er uroligt, og fordi der var langt at
rondt om næsset og ind i Vejle Fjord.
Det er lidt usikkert, om de har landet
ålene ved fiskerlejet i Kulvig eller de har
sejlet helt hjem til stranden neden for
Egholt. Begge muligheder har nok været
brugt. Andre, der boede, hvor skoven er
smallere, eller hvor der var engstykker

ud mod bæltet, tog ålene hjem gennem
skoven. Det gælder f.eks. Virkelyst i den
senere tid.

Regnskabet for vedligeholdelse af
ålegårdene er bevarede for 1880 og
1881.⁷⁾ De fortæller om materialer, leve-
randør, lønninger og afgiften:

1880:

Granstænger 2 tylt (24 stk.)	10,50 kr.
27 ½ pund reb 60 favne,	
2 ½ pund hyssing (snor) . . .	15,75 kr.
1 tønde finsk tjære	23,00 kr.
10 favne reb	1,00 kr.
16 pæle betales med 1 lis-	
pund 8 pund ål	10,50 kr.
7 pund reb à 50 øre	3,50 kr.
Den årlige afgift af fiskeriet	100,00 kr.
5 pakker tvist (bomulds-	
garn)	72,25 kr.
I alt	236,50 kr.
(Bruttoindtægten var dette år 792,76 kr.)	

1881:

3 ½ tylt granstænger	8,80 kr.
Niels Christensen fået i	
bindeløn	10,00 kr.
Laust Thomsen fået i	
bindeløn	3,00 kr.
Rebslageren 37 ½ pund reb	
à 48 øre	17,76 kr.
Veimar for 4 pund hysing à	
75 øre	2,50 kr.
5 favne tjæret reb	1,00 kr.
2 tønder tjære à 22,50 kr. . .	45,00 kr.
Lejen	100,00 kr.
I alt	188,56 kr.
(Bruttoindtægten var dette år 509,04 kr.)	

Man kan se, at udgifterne til vedligeholdelse i disse to år udgjorde rundt regnet en trediedel af indtægten, men det kan måske variere mere, end det her fremgår.

Afgiften har sikkert på denne tid været betalt til staten, men sådan havde det ikke altid været.

Oprindelig tilhørte alle strande kronen. Det fremgår af Jydske Lovs III Bog Artikel 61 fra 1241. I Chr. d. V's Danske Lov af 1683 5. Bog Kap. 10 Stk. 43 fastslås det, at ålegårdsretten tilkommer kystejerne. Det var i hele vores område Kongen, det vil sige Koldinghus ryttergods, frem til 1670. Men i dette år gav han retten til ejeren af Nebbegård, Jens Lauridsen Risom, som havde gjort sig heldigt bemærket, da svenskerne skulle kastes ud af Bornholm. Han fik alle ålegårdsrettigheder fra Gudsø til Trelde Næs på nær ålegårdene ud for Fredericia. Endvidere fik han fiskeretten på sydsiden af Vejle Fjord fra Ibæk til Trelde Næs.

Det er derfor i Nebbegårds fæsteprotokoller⁸⁾, man skal søge oplysninger om fæstere af ålegårde langs Trelde Skov. Ålegårdene fæstedes ud enten til gårdmændene i Trelde eller til fiskere, i begyndelsen i Trelde, senere også fra Båring Vig - Strib.

Afgiften var typisk 6 lispund ål (96 pund) pr. ålegård, og da det drejede sig om 12-13 ålegårde blot mellem Hybylund og Trelde Næs, så er det en betydelig mængde ål, der er gået til Nebbegård. (ca. 11-1200 pund).

Dette var imidlertid kun afgifterne,

men selve fangsten har været langt større. Hvis man regner, at afgiften har været en slags tiende, så vil fangsten i disse ålegårde have været omkring 5-6 tons pr. år.

Sammenligner man med C. F. Drechsels opgivelser⁹⁾ af hele fangsten i Fredericia - Båring Vig-området for året 1885 på 32.315 pund eller ca. 16 tons, så er det nok en meget rimelig betragtning med ca. en trediedel i Trelde-området.

Hans de Hoffman¹⁰⁾ fortalte i Danske Atlas i 1767 om ålefangsten ved Fredericia: »Ålefisheriet ved Fredericia er efter de Kongelige Privilegier bevilget Magistraten og har været af betydning, siden her faldt Mængder af de fedeste og bedste Aal i Landet, men paa nogle Aar har det meget aftaget. Paa Byens Fortov (kysten ud for byen) haves 10 Stk. Aalegarn eller Ruser, som bortfæstes af Magistraten. I saadan en Ruse, som udsættes i een eller to Maaneder om Efteråret, har

før været taget i een Nat imellem 30 og 50 lispund Aal. Til dette Fiskeri er rusket, mørkt og stormisk Vejr det bedste.«

Det er karakteristisk, at man allerede i 1767 talte om tilbagegang. Det gjorde man også i 1890'erne, og det gør man i dag.

En meget stor fangst ved Trelde i Jørgen Aamands ålegårde fortælles der endnu om på denne måde: Jørgen Aamand fra Virkelyst havde barnedåb i Egeskov Kirke. Midt under gudstjenesten kom karlen ind i kirken og hviskede til Jørgen Aamand: »Vi hår så manne ål, hvad ska vi gør med dem?«. »Har I fyldt æ hyttefad?«. »Ja!«. »Så fyld æ båd«. »Det hår vi gjor«. »Ja, så må a dæneme hjem«.

Og så lod Jørgen Aamand barnedåb være barnedåb og ilede hjemad.

Efterhånden blev alle ålegårdene solgt af Nebbegård enten til bønder eller til fiskere. Der blev skrevet skøder, ålegårdene fik matrikelnumre, og de kunne belånes. Fra først i 1900-tallet skulle der betales ejendomsskyld af dem ligesom af landbrugsjorden.

Vi vil standse op for at se på værdien af ål og ålegårde.

Det viste skøde rummer adskillige oplysninger. For det første kan man se, at erhvervet, ålefisker, har været gængs. Man har altså kunnet leve hele året hovedsagelig på fangsterne i de to efterårsmåne-

Skjøde.

Vi Undertegnede, jeg Ane Cathrine født Sørensen, der ifølge Bevilling af 27. Decbr. 1866, tinglæst 18. October 1882, hensidde: i uskiftet Bo efter min afdøde Mand, Aalefisker Mads Christian Jensen, og jeg, Karen f. Jørgensen, der ifølge Bevilling af 20. September 1884, tinglæst 17. December s. A., hensidder i uskiftet Bo efter min afdøde Mand, Aalefisker Hans Petersen, skjoder og overdrager herved til Gaardejerne Søren Jørgensen Aamand i Trelde og Hans Jørgensen Aamand i Pjedsted, saaledes at disse blive lige delagtige i samme, følgende, vore respektive Ægtefæller ifølge Skjoder af 6. December 1854, tinglæst 20. s. M., 2den Februar 1856, tinglæst 20. s. M. og 14de October 1882, tinglæst 18. s. M. i Fællig tilhørende Aalegaarde for Trelde Bys Land, nemlig: „Store Sønderbjerre“, „Snogbæk“, „Blegebjerg“ eller „Vriemose“ og „Store Skovskjel“.

Da Købesummen, der andrager 10,000 Kr. foruden en aarlig Afgift til enhver især af os for vor Livstid af 450 Kr. og 24 Pund Aal af Værdi 12 Kr. er berigtiget derved, at Køberne til os har udstedt Forskrivninger for den contante Sum og de aarlige Ydelser, hvis Værdi for 5 Aar udgør 4620 Kr., saa erklære vi herved for os og vore Arvinger ingen videre Lod, Del, Ret eller Rettighed at have til eller udi de fire nævnte Aalegaarde, som herefter skulle følge og tilhøre Kjøberne i Forening som deres fuldkomne Ejendom.

Til Bekræftelse med vore Underskrifter vidnesfast.

Fredericia, den 8de Februar 1892.

Ane Cathrine Jensen.

Karen Pedersen.

Til Vitterlighed:

Obel.

F. Kamshardt.

der, suppleret med andet fiskeri og måske lidt jordbrug og dagleje.

Kvinder har ved hjælp af sønner eller karle kunnet drive ålegårdene. Ane havde siddet med sine øjensynlig fra 1866 til 1892 og Karen fra 84 til 92. Det harmonerer også med, at man i Nebbegårds fæsteprotokol i 1700-tallet træffer på kvinder som fæstere af ålegårde.

Ane og Karen har tilsammen ejet fire ålegårde, og de fik en pris på 10.000 kr. plus årlige afgifter på 450 kr. og 1½ lispund ål, så længe de levede. Vi får i tilgift mulighed for at udregne prisen på et pund ål, nemlig 50 øre.

Endvidere bruges også her de gamle navne, som refererer til landkendinger på kysten. Man kan også se, at navnene ændrer sig, således kaldes Blegbjerg også Vriemose.

Der var et virvar af navne. Bare fra Gudsø til Trelde Næs var der 56 ålegårde, nogle af dem med op til seks forskellige navne på den samme lokalitet. Ikke alle navne var land- eller personkending, skønt de fleste. Men Eventyr, Kleinprofit eller Den Tåbelige taler deres eget sprog.

Alle kyster langs sunde og bæltter var dækket med ålegårde af forskellige typer. I Den Danske biologiske Stations indberetning for 1899-1900 angives det samlede antal åleruser ved de danske kyster til 22.608. Det er ikke antallet på ålegårde, idet antallet af ruser svingede fra en til otte ruser pr. gård.

Værdien af ålene fremgår bl.a. af ovenstående skøde at være 50 øre pundet. C. E. Drechsel¹¹⁾ opgav for 1885

værdien af de fangede 32.315 pund ål i Fredericia - Baaring Vig området at være 14.865 kr. Det vil sige en pris på 46 øre pr. pund. Senere oplysninger vil vise, at denne forskel var den typiske mellem prisen til private og prisen, der opnåedes hos opkøberne.

Til sammenligning fangedes der i følge Drechsel i 1885 i samme område 170.095 pund torsk til en værdi af 7.618 kr. Det vil sige en pris på 7½ øre pundet.

Afen annonce i Fredericia Avis fra 22. september 1852 kan ses noget om ålfangst og priser i dette år:

»De 40 Lispund Skyldaal, som Aalegaardsforpagterne H. Roepsthorp og R. Møller for indeværende Aar have at yde til Kommunen, kunne af Byens Indvåanere imod contant Betaling erholdes for 14 Rdl. pr. Lispund, naar de derom inden denne Uges Udgang melde sig ved L. Munch, som udleverer Aalen. Dog kunne ingen erholde høiere end to og mindre end eet Lispund.

Johs. Høyrup.«

Da der til Fredericia Magistrat eller Kommune hørte 10 ålegårde (enkelte steder skrives 11) må afgiften, skylden, af hver ålegård her altså have været 4 Lispund - lidt mindre end Nebbegårds afgifter. Det svarer til, hvad der fortælles, at arvinger under Virkelyst i Trelde skulle have, nemlig 4 Lispund om året på livstid. Uanset, at man i magre fangstår måtte købe ålene for at betale forpligtelserne.

Den pris, Fredericia kommune tog for

videresalg af ålene til borgerne, var 14 rdl. for 16 pund. Det er det samme som 84 skilling pr. pund. Denne pris er ikke umiddelbart sammenlignelig med de senere øre-priser. Men det kan til forståelse af prisen fortælles, at rugbrødsprisen for perioden opgives til 2-4 skilling pundet, oksekød til 6-12 skilling pundet og tobak til 22-38 skilling pundet. Ål var dyr mad.

Alle de ål, der blev fanget, blev brugt til at spise. De var lette at opbevare ferske i lange tider, fordi de kunne gå i hyttefade i bække og åer. En stor del af ålene, der blev opkøbt, blev solgt til åleeksportfirmaerne, hvoraf det største var i Kolding. Andre blev sejlet direkte til Slesvig, hvor det oplyses, at nogle af kvaserne herfra afsatte deres last i Strandørød i Rinkenæs Sogn ved Flensborg Fjord¹²⁾. Trap Danmark 1926 oplyser, at der var to røgerier i Strandørød eller Strandroth, som det hed i den tyske tid før 1920.

Nogle ål er blevet saltet. Dansk Fiskeforenings månedsblad¹³⁾ bragte i 1892 opskriften på nedsaltning »- som man burde lægge an paa«.

»Aalen skæres med et langt Snit umiddelbart neden for Hovedet, saaledes at dette bliver helt, hvilket er nødvendigt, for at Aalen kan holde bedre sammen under Røgningen, hvortil den Aal næsten altid anvendes. Aalen renses godt og strøsaltet. Man lader den saa ligge lidt, hvorefter den paa ny renses. Nu bør alt Slim være borte, og Aalen tør og ren. Derefter strøsaltet den igen og er færdig til at saltes. Pakkes meget hårdt i almindelige Sildetønder«.

På gårdene blev nogle ål røget, men de fleste blev spist som stegte ål eller ålesuppe.

Første problem var at få ålene renset. Det lod man i første omgang ålene selv klare. De blev hældt i en stor beholder - en vognfading eller en gammel transportspand sammen med lidt vand, salt og aske. Der snoede de sig rundt natten over. Om morgenen var alt slim slidt af. Derefter blev de skurede med en mursten i sanddyngen. Så var de klar til stegning. Det skulle foregå, »som man følger fruer«. Det vil sige langsomt og adstødigt. Sild derimod skulle steges, »som man jager fjenden af land«. Altså hurtigt og voldsomt.

Der skulle steges så mange ål, at hver mand kunne få benene til at nå tallerkenen rundt. Tilbehøret til de stegte ål var forskelligt. I én slægt spiste man patatgrød (nærmest kartoffelmos) med rød sovs af ribs- eller hindbærsaft, serveret i

dybe tallerkener og spist med ske. Nogle mener nu, at det skal være brombærssaft. I andre slægter spiste man i begyndelsen kartofler og smørsovs, senere stuede kartofler til ålene.

Ved gilde fik man ofte ålesuppe. En kogekone i Grauslund-slægten lavede den således:

Små skurede ål blev kogt med urter. Suppen blev serveret med ålestykker, gulerødder og porringer. Der skulle også være melboller i, og så skulle suppen smages til sur-sødt med sukker og eddike ligesom kråsesuppe. Derimod husker man ikke, at der var æbler eller svesker i.

Nu må baggrunden være i orden for at vende tilbage til Knud Sørensen Grauslunds ålefangst og dens rolle i familiens økonomi i slutningen af 1800-tallet.

Først et blik på husstanden. Den bestod i 1880 og 1890 af følgende familie-medlemmer og tjenestefolk:

*Folketællingen 1880:*¹⁴⁾

Knud Sørensen Grauslund, 40 år, gårdmand.

Karen Marie Grauslund født Andersen, 38 år, født i Egeskov, hans kone.

Anders Knudsen Grauslund 10 år født i Vejlbysogn Mette Knudsen Grauslund, 8 år født i Vejlbysogn Søren Knudsen Grauslund, 5 år født i Vejlbysogn Niels Jacob Knudsen Grauslund, 1 år, født i Vejlbysogn	}	Deres børn
--	---	---------------

Niels Chrestensen, 17 år, født i Vejlbysogn Sara Ousen, 30 år, født i Thyrsting sogn.	}	Tjene- stefolk
--	---	-------------------

Folketællingen 1890

Knud Sørensen Grauslund	50 år
Karen Marie Kvist (Andersen)	48 år
Mette Knudsen Grauslund	18 år
Søren Knudsen Grauslund	15 år
Niels Jacob Knudsen Grauslund	11 år
Hans Peter Knudsen Grauslund	9 år
Karl Knudsen Grauslund	7 år
Theodor Knudsen Grauslund	5 år
Karoline Knudsen Grauslund	3 år

Det fremgår, at familien ialt bestod af 10 medlemmer. I 1890, hvor børnene var så gamle, at tjenestefolk var overflødige, var Anders rejst hjemmefra. For spøg svarede man på spørgsmålet om, hvor mange børn, der var: »Jo, vi har to og et halvt dusin!«

I de første år var det karlen og måske en daglejer, der stod for fangsten. Senere blev det sønnerne.

Man slog pæl allerede tidligt på året

Annonce fra Fredericiâ Avis 1862, der viser, at bønderne slog pæle for at bekendtgøre, at de ville udnytte ålegårdsretten. Her har de gjort det i maj.

Undertegnede Gaardeiere i Trelde agte selv at drive Aalefiskeriet i Lille-Belt for vore Egendomme og have derfor slaæet Mærkepæle, hvilket tjener til Gfsterretning for alle Aalefiskere.
Trelde, d. 27de Mai 1862.
W. S. Lomholdt. S. Frank.
S. J. Ousen.

Dette skema viser, hvordan vejret var på de datoer, hvor ålefangsterne var størst.

Vindstyrken angives på en skala fra 0-6, hvor 6 er orkan. Skydækket angives på en skala fra 0-10. Opgivelserne er indhentet fra Meteorologisk Institut. De er fra den af de 10 målestationer, der lå nærmest, nemlig Samsø.

År	Dato	Nedbør	Vind	Skyer	Andre oplysninger
1882	6/10 - 8/10	Regn	2 - 3	8	Overskyet dagene forud
	17/10		4	8 - 10	
1883	25/9 - 28/9	Regn	2 - 3	10	
	24/10	Regn	3	8 - 10	
1884	12/10	Regn	2 - 3	5 - 10	Kraftig regn dagene forud
1885	3/10	Regn	2 - 4	4 - 10	
1886	18/9		2 - 3	3 - 10	
	29/10		3	0	Regn og blæst dagene forud
1887	11/10	Voldsom regn	2	10	
1888	3/9	Regn	2	10	
	11/10	Regn	0 - 2	5 - 10	
	4/11		2	8 - 10	
1889	20/9				Ingen observationer
	17/10				Ingen observationer
1890	5/10		1 - 2	10	Storm dagene forud
	4/11	Regn	2	5 - 10	
1891	7/10		2 - 3	3 - 10	
	28/10		0	2 - 3	Blæst og regn dagene forud
1892	24/10				
1893	7/10	Regn	1 - 2	10	Stærk blæst (4) dagen før
1894	25/9 - 27/9		1 - 3	4 - 10	
	18/10 - 22/10	Lidt regn	1 - 3	3 - 10	
1895	10/10 - 18/10	Regn	1 - 4	3 - 10	
1896	3/10 - 8/10	Regn	2 - 4	4 - 10	
1897	1/10		2 - 3	8 - 10	
	23/10		0	10	
	16/11	Regn	2	10	Stærk blæst (4) dagen før
1898	14/10 - 21/10		3 - 5	10	
1899	1/10	Meget regn	3 - 4	4 - 10	
	28/10	Regn	0	10	Stærk blæst (4) dagen før
1900	16/9 - 19/9	Tåge	0	3 - 10	
1901	10/10	Regn	0	3 - 5	Stærk blæst (4) dagene før
	2/10	Tåge	1	10	
1902	26/9 - 3/10		1 - 4	2 - 10	
1903	14/10	Voldsom regn	4	10	

for at markere, at man havde i sinde at udnytte sin ålegårdsret. Det var kun én pæl helt inde ved land, men i løbet af august-september blev resten sat ud.

Af regnskaberne kan man se, at ålefangsterne næsten altid begyndte mellem den 15. og 25. september. Kun et enkelt år begyndte fangsterne allerede den 8. september og et år først den 30.

Fangstperioden var oftest på to måneder plus en eller to uger. I tre år var fangstperioden under to måneder. Kun ét år, 1902, varede fangstperioden til den 2. december, ellers sluttede den altid inden udgangen af november. 1882 udskilte sig på to måder, dels ved den største fangst af alle årene, nemlig 2475

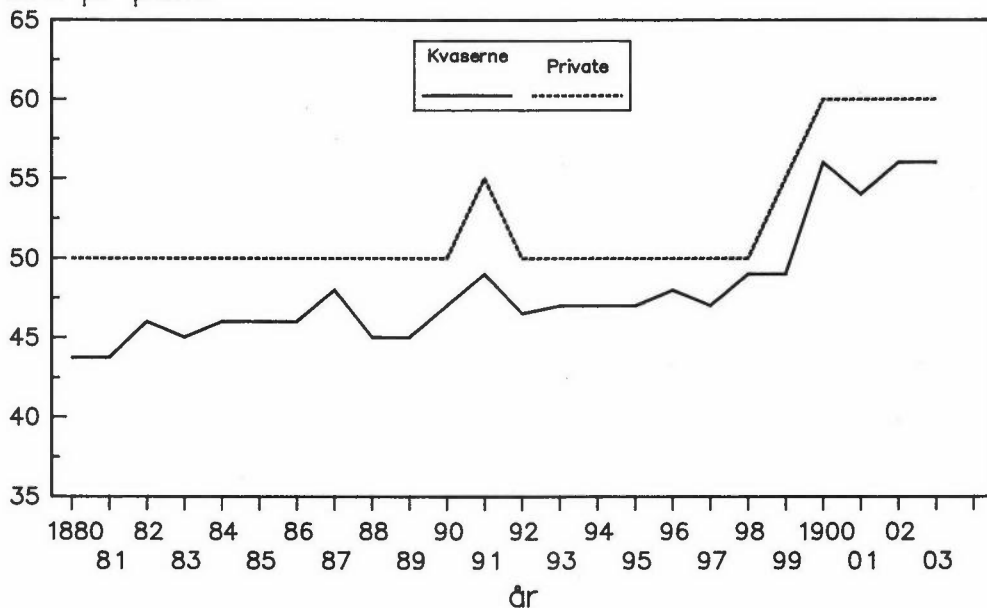
pund. Dels ved at have den tidligst begyndte og afsluttede fangstperiode, fra 8. september til 6. november.

Som allerede Hans de Hoffman bemærkede, så fik man den bedste fangst i mørke og stormfulde nætter. Derfor var man afhængig af månefaserne. Det skulle være nymåne og samtidig overskyet og blæsende, så vandrede ålene nemlig inde langs kysten. Var det stille og månelyst, så gik de ude på dybt vand, hvor ålegårdene ikke kunne nå dem.

Af det opstillede skema kan det ses, at de store fangster næsten alle falder på dage med overskyet, blæsende og regnfuldt vejr. Ellers har det været blæsende

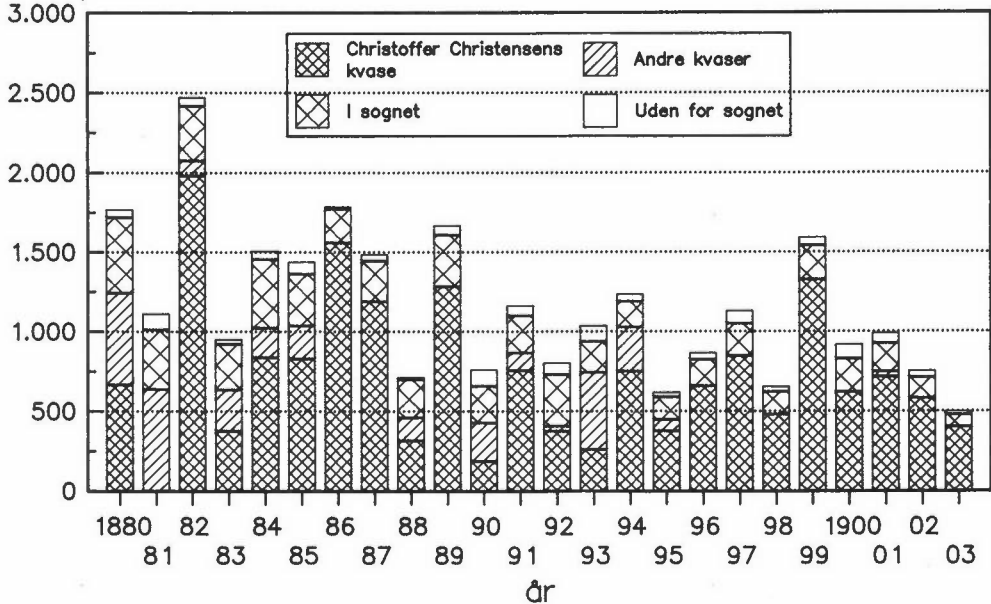
Priser på ål

Øre pr pund

Salg af ål

Ål i pund

til storm i dagene forud. Men det er vel også naturligt, at man hentede fangsten, når vejret havde lagt sig.

Årsfangstens omfang svingede fra de nævnte 2475 pund til kun 501 pund i 1903. Der var, som det fremgår af den grafiske afbildning, ikke noget jævnt fald i fangsterne. Dog var de gennemsnitlige fangster på 1611 pund for den seksårige periode fra 1882-87 og på kun 1011 pund for perioden 1898-1903.

De største enkeltfangster falder d. 17. oktober 1882, hvor der fanges 770 pund og d. 6.-8. oktober 1882, hvor der fanges 1132 pund.

Alene blev afsat til tre hovedgrupper:

Ålekvaserne, folk i sognet og handlende eller private uden for sognet – flest i Fredericia.

For de to sidste grupper var prisen fast 50 øre pundet fra 1880 til 1898. I 1898 kom prisen hos kvasen op på 47 øre plus en efterbetaling på 2 øre pundet, så året efter måtte de private betale 55 øre. Den pris holdt kun det år, for fra 1900 kom afregningen hos kvasen op over 50 øre, og så måtte de små kunder punge ud med 60 øre.

I begyndelsen af perioden frem til 1885 var der to ålekvaser om at aftage Grauslunds ål. Det var Søren Jacobsens kvase og Christoffer Christensens kvase – eller qvas, som Grauslund skrev. Søren

Jacobsens dukkede op igen i 1890. Ellers aftog Christoffer gennem hele perioden fra 1884 pund ned til 189 pund. Prisen hos kvaserne var i 1880 - 81 43 3/4 øre pundet. Dette skæve tal hænger sammen med, at man endnu disse to år regnede i lispund, og prisen på de 16 pund, der gik på et lispund, var 7 kr.

Man kan i øvrigt se, at gårdmændene og småfolk i sognet blev ved med at tænke og måske bestille i lispund. I Grauslunds regnskab står de nemlig noteret for 16, 8, 4 og 2 pund ål. Andre tal er sjældne.

Kvasens priser svingede i de følgende år mellem 45 og 48 øre pundet. Det ser ud, som om Grauslund fra 1890 og fem år frem førte en priskrig mod Christoffer Christensen. I 1890 fik Christoffer således kun 189 pund mod 241 pund til andre opkøbere. Det var fiskere på Trelde Næs og i Fredericia.

I de følgende år solgte Grauslund til købmand Brun og Hansen & Berg i Fredericia. De gav op til 5 øre mere pundet end kvasen. Til gengæld har han nok selv måttet køre eller sejle fiskene til byen.

Efter to år - 1896 og 97 - hvor Christoffer aftog alle forhandlerål til 47 og 48 øre, kom to år med en efterbetaling på 2 øre ved sæsonens afslutning - ialt 49 øre pundet. Fra 1900 steg prisen som nævnt til over 50 øre pr. pund.

Det har ikke været muligt at finde ud af, hvor kvaserne var hjemmehørende på trods af mange forespørgsler. Der er dog mulighed for,¹⁵⁾ at Christoffer sejlede for åleeksportfirmaet i Kolding,

mens Søren Jacobsen måske har hørt hjemme i Teglgård i Middelfart.

Indtægterne svingede selvfølgelig med fangsterne. Den største årsindtægt var 1882 med 1154,30 kr. og den mindste var 1903 med 284,40 kr. Hvis tendensen fra årene 1880 og 1881 for beløbene til vedligeholdelse lå på ca. en trediedel af indkomsten, så har overskuddet været på 800 kr. og ca. 175 kr. i de to år. Det var store udsving, derfor var det godt, at familien også havde to faste indkomster.

Den ene var den statspension, som Knud Sørensen Grauslund fik på grund af skaden fra krigen i 1864.

Hos slægten ligger det viste brev, og man kan deraf se, at pensionen i 1880 blev hævet fra 96,48 kr. om året til 139,68 kr. Selv i det dårligste år gav ålefiskeriets overskud altså mere end pensionen.

Den tredje del af indtægterne kom fra landbruget. Det var ikke særligt stort - omkring 15 tdr. land. Altså nærmest et stort husmandsbrug. I en regnskabsbog¹⁶⁾ er der bevaret et regnskab over husholdningen og landbruget for tiden januar til og med august med både indtægter og udgifter for året 1888.

Dette regnskab giver lejlighed til dels at se, hvilke indtægtskilder, der var. Dels også til at få et lille indblik i familiens daglige liv.

Desværre slutter regnskabet før høsten, så årets vel vigtigste indtægt - fra kornsalget - delvis mangler.

Udgifter og indtægter fra de otte måneder balancerer på omkring 125 kr. om

solgt i Fredericia for 1 kr. pr. flaske ialt 19 flasker.

Af gårdens dyr blev der solgt to fedekalve til 20 øre pundet, 3 fedesvin til 27 og 24½ øre pundet og endelig 2 månedsgrise til 9 kr. stykket. De indbragte ialt ca. 250 kr. - næsten samme beløb som smørsalget.

Langt den største værdi af kornsalget fremkom ved salg af 2544 pund hvede til 6½ øre pundet. Resten var klatsalg af lidt klid, rug, byg, havre og rapskager - varer, som man ellers selv købte. Det har nok været videresalg for at hjælpe naboer og småfolk, som stod og manglede et eller andet.

Endelig blev der tjent ca. 60 kr. ved at køre ture i skoven eller til byen for folk. Ved at sætte et gærde for en nabo og ved et begreb, som benævnes drivløn. Antagelig betyder det, at Knud har drevet jorden for andre - eller måske har ladet karlen eller en søn drive dyr til marked eller slagter.

Gårdens udgifter stammede selvfølgelig væsentligst fra landbruget. Cirka halvdelen gik til køb af foder i form af:

Olie-, solsikke- og rapskager, samt majs, klid, grut og mask. Der blev også købt en del byg og havre. Noget måske til udsæd sammen med det indkøbte kløverfrø.

Dyrene gav også andre udgifter. Smeden fik 15 kr. og dyrlæge Ousen 4 kr. Køer og heste skulle takseres og en so bedækkes. Det kostede ialt 11,25 kr. En ny kalv blev indkøbt for 12 kr.

Til jordforbedring blev indkøbt 300 pund kalkmergel for 4 kr., og smeden fik 5,33 kr. for en ny plovplade og nogle søm.

Til vedligeholdelse af gården blev brugt 33,25 kr., men så fik man også både mursten og brædder. Der blev købt simer og betalt tækning, og til indvendig brug blev købt tapet for 3,60 kr.

De offentlige udgifter var mest belastede af terminsrenter f.eks. i juni ialt 120 kr. Kommuneskat for tre kvartaler udgjorde 24,50 kr., mens indboassurancen kunne klares for 1,88 kr.

Kirken og skolelæreren skulle have deres i form af offer på et par kroner en gang imellem, og kirkevarmen blev betalt med en kroners penge.

Familien var selvforsynende med det meste, men lidt blev hentet i Fredericia mest hos Duus, mens småkøb blev foretaget hos Ole Høker på Trelde Sande. Det var, hvad vi nu om dage henter i døgnkiosken: Gær, sirup, sennep og lys.

Børneflokkens behov viser sig som sommerhatte, tornyster, skrivebog og træsko. De sidste til 50 øre parret. Der blev købt stof og betalt syløn på 1 kr. til jomfru Petersen. Tøj blev købt eller farvet inde i byen, og vadmél blev sendt til

stampemøllen. Måske har man været selv på gården eller fået det gjort hos Jacob Væver på Trelde Klint.

Fire gange kom doktoren på besøg, og der blev købt medicin ialt for 26,40 kr. Man kan ikke se, hvem der har været syge, men i februar blev der købt gigt-dråber for 20 øre, så vinteren har nok revet i Knud Grauslunds gamle skade.

Han købte en enkelt gang tobak og cigarer: Det kan i hvert fald kun ses en gang. Ofte førte han nemlig blot: Varer hos Duus. Men fast betalte han hvert kvartal abonnement på Fredericia Folketidende med 2,38 kr.

Et beløb har undret: Danselærer Chr. Madsen betalt med 16 kr. Samme danselærer holdt i mange år danseskole i Trelde Møllelade om sommeren, når den var tom og det løse bræddegulv kunne lægges ud. Har børnene virkelig gået til dans - for så mange penge? Eller har Chr. Madsen mon spillet til dans ved gilde? Endelig er der den mulighed, at det blot er tilbagebetaling af et af de smålån, der optræder nu og da. Ingen kan svare på spørgsmålet nu.

Selvom det med en nutidig betragtningsmåde ser ud, som om beløbene var små, og som om økonomien i selve gårdens produktion har været stram, så har det sikkert ikke været tilfældet.

En bevaret regning fra Fritz Duus viser, at der blev købt ting, som fattigfolk aldrig ville købe: Rom, svesker, rosiner og kandis. Den viser samtidig et eksempel på en afregning. Den er fra den 12. april 1881. Der blev solgt hvede og smør for

Fredericia d. 12-4-1881

Hov. *Knud Grauslund*

til **FRITZ DUUS**

F. EGHOLT
Smed
& C.

Schlüssel. Fredericia.		pr. Contant Repetition 1/2 % pr. Maaned.	D. bet.
18		Kr.	Øre.
	<i>1/2 lb. Rom</i>		56
	<i>1/2 lb. Svesker</i>		20
	<i>3 1/2 lb. 7% Rosin</i>		108
	<i>1 lb. Rom</i>		84
	<i>1/2 lb. Kandis</i>		6
	<i>1 lb. Caff. 1/2 lb. 1/2 lb. 1/2 lb.</i>		104
	<i>1/2 lb. Cacao</i>		12
	<i>1/2 lb. Candis</i>		24
	<i>1/2 lb. Melis</i>		24
	<i>1/2 lb. Sarsaparilla</i>		40
	<i>1/2 lb. Svesker</i>		18
	<i>1/2 lb. Rosin</i>		25
	<i>1 lb. Sagar</i>		36
	<i>1 lb. Canel</i>		20
	<i>1 lb. Sarsaparilla</i>		14
	<i>18 1/2 lb. Sarsaparilla</i>		13
	<i>1 lb. 10 7/8 lb. Hvede</i>		5 76
	<i>10 7/8 lb. Smør</i>		96 75
			263 106 78
	<i>1 lb. Sagar</i>		28 100 62
	<i>1 lb. Sarsaparilla</i>		

106,38 kr., og når indkøbene til 5,76 kr. blev trukket fra, så kunne Grauslund drage hjem med 100,62 kr. og skrive i regnskabsbogen: Varer hos Duus 5,76 kr.

Man kan også forstå, at ålefangsterne virkelig gav et enormt tilskud til økonomien. Det havde den gjort i flere generationer, således at bygningen af gården »Egholt« hvilede på ålepenge.

Betydningen kan også ses af, at planerne for sønnerne gik ud på en deling, så én søn fik gården og en anden skulle have ålefiskeriet.

Af de fem sønner var de to ældste blevet uddannet i det nye mejerivæsen. De gjorde også karriere på området: Anders blev mejeribestyrer på mejeriet »Elbodald« i Pjedsted, og Niels Jacob fik en endnu større stilling ved Sanderum Mejeri ved Odense. Karl udvandrede til Oklahoma i USA, og ham hørte man ikke mere fra, efter at hans mor var død. Tilbage var to.

Efter århundredskiftet var det så planen, at Theodor og Hans Peter skulle dele det hjemlige. Hans Peter skulle have gården og Theodor ålefiskeriet. Men det skulle gå anderledes. Den 3. december 1903 skulle de to sønner ud for at tage russer og pæle ind for vinteren. Da arbejdet var færdigt, havde de mistet en ruse. De aftalte, at Theodor skulle ro hjemad, og Hans Peter skulle lede efter rusen lidt længere.

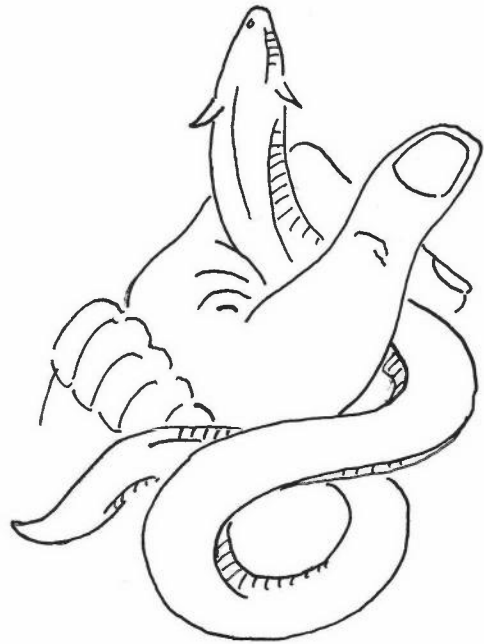
Vejret var koldt og forrygende, skrev Fredericia Dagblad. Turen rundt om Trelde Næs, hvor vandene brydes, var farlig. Theodor kom godt hjem, men Hans Peter så de aldrig mere. Der blev ledt langs stranden, men da båden nogle dage senere blev fundet ved nordsiden af Vejle Fjord, så opgav man håbet. Liget blev ikke fundet, men det fortæltes fra Refsnæs, at liget af en ung fisker var skyllet i land der. Det er aldrig blevet opklaret, om det var Hans Peter.

Ålefangsten gav meget, men af og til tog den også, og sådan gik det altså denne familie.

Theodor fik både gården og ålegårdene. Gården ligger endnu oppe i skovkanten på Skulderbjerg, og den er

endnu i slægtens eje. Men ålefiskeriet blev afhændet engang inden 1934, for da kan man se, at Brødrene Vejland¹⁷⁾ i Fredericia ejede de tre ålegårde der yderst på Trelde Næs. Staten overtog i følge en lov af 1956 alle rettigheder i løbet af en årrække. Ejeren kunne beholde dem på livstid eller mindst tyve år. Derefter overgik alt mod godtgørelse til staten.

Ål fanges stadig langs kysterne, men kun få steder her omkring er det private, der sætter bundgarnene, hvori man nu fanger alle slags fisk.

Noter:

- 1) *Kamma Varming* født 16. juli 1931 i Vejle. Pens. lærer og lokalhistoriker. Har skrevet artikler bl. a. i *Vejle amts Årbøger. Vand og By - vandværkets jubilæumsbog. Er fast skribent ved pensionistavisen i Fredericia.*
- 2) *I Dansk Fiskeriforenings Maanedtsblad november 1892.*
- 3) *Den trykte skrivelse ligger i Fredericia Museums samling af ålegårdspapirer.*
- 4) *Gennem hele årgangen 1892 førtes disse diskussioner mellem fiskernes repræsentanter og jurister.*
- 5) *Jeg skylder tak for oplysninger til: Anna Ladegaard født Aamand, Margrethe Aamand, Lilly (født Grauslund) og Gunnar Krogh og Søren Grauslund fra Trelde og Bøgeskov og Knud Grauslund, Fredericia, for oplysninger vedrørende ålefangst og åle-spisning.*
- 6) *Der er lidt usikkerhed om årstallene. 1900-1901 er rettet med håndskrift til 1899-1900, men det stammer fra et særtryk af Fiskeriberetningen for 1900-01 fra Den danske Biologiske Station ved C. G. Johs. Petersen.*
- 7) *Disse udgiftsregnskaber står også i regnskabsbogen over ålefangsten, som findes hos Knud S. Grauslunds barnebarn Knud Grauslund, Fredericia.*
- 8) *Disse fæsteprotokoller findes i Nebbegårds Godsarkiv på Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. Den første er fra ca. 1690.*
- 9) *Fra C. F. Drechsel: Oversigt over vore Saltvandsfiskerier først udgivet i 1890. Genudgivet i 1988 i anledning af Dansk Fiskerimuseums 100 års jubilæum. Side 143, Tabel I, Fredericia.*
- 10) *Hans de Hoffman var fra 1760-1773 præsident i Fredericia. I denne periode skrev han de sidste fire*

bind af Danske Atlas, som han færdiggjorde efter svogeren Erik Pontoppidans død.

- 11) *Se note 9. Stadig side 143, Tabel I, Fredericia.*
- 12) *Denne oplysning har jeg fået af ålefisker Poul Guldbrandt, Hindsgavl Bro.*
- 13) *Som nævnt i note 4, var Maanedtsbladet dette år fyldt med stof om ålefiskeri.*
- 14) *Folketællingerne 1880 og 1890 findes på film i Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.*
- 15) *Disse oplysninger har jeg fra Poul Guldbrandt, Hindsgavl Bro.*
- 16) *Endnu en regnskabsbog - for Husmænd - findes bevaret hos Knud Grauslund, Fredericia. Men den er desværre kun ført for de otte måneder af 1888.*
- 17) *Denne oplysning stammer fra »Love for Aalefiskeriforeningen Haand i Haand«. Velvilligst sendt mig fra Fiskeriinspektør Skjeltnose, Fredericia.*

Om illustrationerne:

Vignetterne er alle tegnet af Arne Bødker, Kongsted. Arne Bødker er født i Fredericia den 17. august 1911. Han er uddannet skomager, men har tegnet og malet i hele sit liv. Bødkers tegninger og malerier har jævnligt været udstillet, og de hænger på mange offentlige institutioner i Fredericia og Omegn. I 1992 malede han Fredericia-plakaten.

Plancherne om ålefiskeri er gengivet efter C. D. Drechsels bog (se note 9) med tilladelse fra Dansk Fiskerimuseum i Grenå.

De grafiske afbildninger er lavet af Søren Varming.

Jens Bertelsen

– storkøbmand i Vejle på Christian den 4.s tid

Af John T. Lauridsen¹⁾

Vejle som ruineret by 1630

I dag er det ikke meget, vi ved om livet, arbejdet og hverdagen i Vejle i ældre tid. Byens historikere har været enige om at tegne et mørkt og stagnationspræget billede af et lille landsbysamfund, der mere havde status af købstad af navn end af gavn i tidsrummet fra omkring 1630 til hen med 1700-tallets slutning. Hvordan da med tiden forud? Voldsomme ildebrande satte tre gange i løbet af 1500-tallet byen tilbage i udvikling. Det var i 1523, 1530, og den sidste var så sent som i 1595.

I det følgende vil jeg stort set indskrænke mig til at se nærmere på perioden mellem den sidste store ildebrand i 1595 og tiden frem til efter besættelsen af de kejserlige tropper 1627-29. Den periode falder både sammen med de første år af Christian 4.s regeringstid og en stærk opløstning for dansk erhvervsliv, især handelen. Stigende efterspørgsel og priser ude i Europa af danske landbrugsvarer – korn og øksne – bragte velstand til de danske købstæder. Vejle nød også godt deraf. Som en af Vejles første historikere, den

senere så berømte arkæolog J. J. A. Worsaae knapt har udtrykt det: »De 20 heldige år, som nærmest gik forud for de fjendtlige troppers ankomst, befordrede også meget byens velstand, men tillige overdådigheden.« Worsaae gør ikke mere ud heraf. Det er vendepunktet 1627-29, fjendtlige troppers ankomst og indkvartering i Vejle, og ikke mindst nedgangstiden derefter, som optager ham. Og det er et meget trist billede, han opruller på grundlag af rådstueprotokollerne og tingbøgerne. Henved 200 gårde og huse skulle være nedbrudte, brændt og øde. Deriblandt borgmester Clement Sørensens og rådmand Jens Bertelsens gårde. I tingbogen for 1630 oplyses det, at »Jens Bertilsøns gaard bleff nederhuggen oc nederbrøtt aff fienderne, fordi at han icke vilde den forfrie med pendinge eller prouiant i nogen maade«. Efter yderligere at have citeret synsforretninger over kirken, rådhuset, porthusene, møllen m.m. optagne efter krigen, konkluderer Worsaae, at de fleste borgere efter krigens slutning var berøvet alt, hvad de ejede, samt at handelen kun meget langsomt kom igang igen og endnu 1634

var ganske ubetydelig²). Denne fremstilling er uden modifikationer fulgt i det seneste skrift om byen ved 650-års byjubilæet i 1977³). Helt så hastig var C. V. Petersen ikke 50 år tidligere, da han skrev den stadig grundlæggende og for sin tid udmærkede fremstilling af byens historie før 1660⁴). Han gengiver uden kommentarer beskrivelsen om de 200 forsvundne ildsteder efter krigen, men giver selv i anden sammenhæng oplysninger om, at der i 1626 var 258 skatteydere i Vejle, men kun 175 i 1635. Det er anslået, at der var omkring 800 indbyggere i Vejle før krigen. Skulle der virkeligt være tabt næsten 200 familier i byen i løbet af krigsårene, kan der ikke have været mange tilbage af de tidligere 800 personer i byen, og det er nærmest imponerende, at der trods alt er 175 skatteydere i 1635.

Rådstueprotokollerne og tingbøgerne er ikke nødvendigvis sandhedsbevis for den grelle situation, ja, vi kan oven i købet påvise en grund til at male Vejles situation i så mørke farver: borgernes ønske om at undgå eller i det mindste få nedbragt byens skattebidrag til kongen i efterkrigsårene, samt at få bevilget penge til genopbygningen. Begge dele lykkedes i et vist omfang, men det ville være underligt, om der ikke var smurt tykt på eller overdrevet en del for at gøre det rigtige indtryk. Både menige borgere og syns- og skøns mænd har haft en fælles interesse i, at få deres by på fode og slippe for skatter. Dette kommer C. V. Petersen ikke ind på, men i to konkrete tilfælde støder han på så alvorlige modsi-

gelser mellem den mørke beskrivelse af forholdene efter besættelsen 1627-29 og realiteterne, at han må søge en forklaring. Det drejer sig om oplysningerne om, at borgmester Clement Sørensens og rådmand Jens Bertelsens gårde skulle være blandt de ødelagte bygninger. Clement Sørensen optræder ikke efter krigen som en mand, der havde mistet alt. Tværtimod rejste han til København straks efter krigen på byens vegne. Jens Bertelsen efterlod sig ved sin død 1631 en velforsynet gård og stor rigdom, som Petersen konstaterer. Forklaringen på oplysningerne om de nedbrændte gårde skal derfor snarere, som Petersen angiver, søges i, at enkelte andre af borgmester Sørensens og rådmand Bertelsens ejendomme eller »gårde« i byen var nedbrændte, men ikke de store købmandsgårde, hvorfra de drev deres forretninger. Det er en væsentlig forskel. Samtidig modificerer det noget det mørke billede, som er blevet tegnet af alle indbyggernes situation efter krigen⁵).

Det gik nogle meget skidt under den kejserlige besættelse. Mistede de ikke livet, så dog hus, hjem og formue. Andre mistede meget, men havde endnu mere at give af. Som Petersen anfører, var der også forskel på tabet for dem, der flygtede fra Vejle og lod deres gårde stå tomme, og dem, der blev ved deres hjem. De flygtende led de største tab, da de ingen havde til at hindre tyverier fra de tomme gårde og til i det hele taget at varetage deres interesser. Både borgmester Clement Sørensen og rådmand Jens Bertelsen blev på deres poster un-

der hele besættelsen. Det har de stået sig ved. Begge døde som formuende mænd. Clement Sørensen i 1644, Jens Bertelsen allerede i 1631. Efter dem begge er vi så heldige, at skifterne er bevarede. Clement Sørensen var ved sin død en gammel og skrøbelig mand, der år forud havde opgivet sin forretning og senest 1643 havde fordelt næsten hele arven til børnene, så hans skifte bringer kun oplysninger om hans allersidste og begrænsede fordringer og udeståender. For Jens Bertelsens vedkommende giver skiftet et anderledes nærgående indblik i, både hvordan han var kommet igennem krigen og tillige i et vist omfang, hvordan han havde drevet sine forretninger forud og med hvem⁶). Endelig er det selvfølgelig en status over et livs arbejde i Vejle. Hvor langt kunne en købmand i en ganske lille købstad som Vejle nå? Hvordan adskilte han sig fra storkøbmændene i København eller fra borgerskabet i Helsingør, som var i nær kontakt med international handel? Det vil jeg søge at give svar på i det følgende.

Kildeproblemerne

Først dog et par ord om kildematerialet. Størsteparten af det kildemateriale, der kan fortælle om købstædernes handel før 1630, er forlængst borte. For Vejles vedkommende ved vi oven i købet, hvordan en del af det gik til grunde allerede i samtiden. For det første var der den store brand i 1595, hvorved en væsentlig del af de samtidige private optegnelser og regnskabsbøger blev flammernes bytte sammen med 87 gårde og boliger; for

det andet de kejserlige troppers besættelse 1627-29.

Tropperne lod ikke byrådets arkiv i fred, da de holdt rådhuset besat, men spredte papirerne fra »rådets gemme« omkring sig og fjernede tingbøger m.m. På den måde er vi nu i den paradoksale situation, at vi har adskillige malende beskrivelser fra Vejles nedgangstid, og knapt nogen fra blomstringstiden mellem 1550 og 1625, trods afbrækket med storbranden 1595. Den historisk bevidste borgmester og købmand Clement Sørensen havde i 1621 samlet en række vigtige dokumenter vedrørende byen sammen i afskrift. Den forærede han 1631 byen, men dække tabet kunne det ikke⁷). Hvad der i dag ville have haft særdeles stor interesse, nemlig købmandsarkiverne, bekymrede borgmesteren sig slet ikke om. De havde kun øjeblikkelig forretningsmæssig interesse for den enkelte. Det var byens historie og især de tildelte privilegier, der lå ham på sinde. Privilegierne kunne der for borgmesteren nok være brug for at hævde både overfor kongens repræsentanter, især lensmanden, og overfor fremmede købmænd, som kom Vejle-købmændenes interesser for nær. Der var altså ikke tale om en ren historisk interesse, selv om den også var historisk. Derom vidner Clement Sørensens egne historiske optegnelser nedskrevet i 1635. De beretter bl.a. om Vejle og byens ledende mænd under Christian 4. og vil i det følgende komme til nytte adskillige gange⁸).

Der er overhovedet ikke bevaret regnskabsbøger eller forretningsarkiver fra

Vejle før 1700. Det er reglen snarere end undtagelsen for de danske købstæder. Når vi derfor gerne vil have viden om, hvad handelsopsvinget mellem 1550 og 1625 betød for Vejle og for byens købmænd, herunder hvilken afsmittende effekt det havde for andre grupper, håndværkere m.v., er vi nødt til at søge til andre kilder. Her vil tilfældet, at der blandt de første bevarede boopgørelser fra Vejle befinder sig det omtalte skifte efter Jens Bertelsen. Han døde 23. august 1631⁹⁾, men skiftet efter ham blev først afsluttet knapt halvandet år senere, den 3. juni 1633, af borgmesterkollegaen Clement Sørensen, der prentede sit navn på hvert eneste ark af det over 100 sider store skifte. I begyndelsen af 1630'erne befinder vi os endnu på en tid, hvor den store økonomiske nedgangsperiode ikke er slået igennem og tyndede ud i både sølvtojet og på kistebunden hos en del af de velhavende borgere. Vi kan derfor godt tillade os at tage skiftet som en status over, hvad en fremtrædende købmand i en af de mindre købstæder kunne få ud af et langt liv under de gunstige handelskonjunkturer i den første del af Christian 4.s regeringstid. Tilmed giver den omfattende bofortegnelse mu-

ligheder for at komme ret tæt på personen Jens Bertelsen, hvordan han boede, hvad han omgav sig med, hvordan han gik klædt, samt et indblik i hans formues- og forretningsdispositioner, herunder radius for disse. Det er slet ikke så lidt, men før en nærmere præsentation heraf vil det være på sin plads med et rids af det lidt, vi i øvrigt ved om Jens Bertelsen.

Jens Bertelsens familiebaggrund og handelsvirksomhed

Jens Bertelsen blev født i Dons engang i anden halvdel af 1500-tallet. Faderen var deflegod Bertel Sørensen i Dons, der overlod en stor selvejergård i sognet til sin anden søn Søren¹⁰⁾. Jens Bertelsen flyttede til Vejle og fik borgerskab, giftede sig med Maren Madsdatter, en datter af Vejle-borgmesteren Mads Jensen Tordsen og blev selv rådmand i Vejle ca. 1603¹¹⁾. Dermed kan vi gå ud fra, at han godt før 1603 var en af de mest betydende købmænd i byen. Han drev i en lang årrække øksnehandel på lige fod med byens øvrige større købmænd. Det bevarede toldregnskab fra Toldsted i Sønderjylland for årene 1616/17 til 1626/27 fortæller noget om, hvilket niveau den handel var på:

Vejleborgeres øksnehandel forbi Toldsted 1616/17 til 1626/27¹²⁾:

	1616/17	1617/18	1619/20	1622/23	1623/24	1626/27
Jens Bertelsen	412	528	405	310	295	187
Niels Knudsen	350	430	430	230	230	
Frederik Pedersen			250			
Clement Sørensen	656	774	250	240	278	
do. + Mads Thomsen						311
Mads Thomsen	663	983	490	198	260	

Vejleborgernes handel med øksne forbi Toldsted var i disse år fuldt på højde med Ribes og større end både Horsens og Koldings. De 5-6 Vejle-købmænd har hørt til Jyllands mest betydende øksnehandlere. Niels Knudsen og Clement Sørensen havde været med i oksehandel lige fra århundredeskiftet. Begge fik de da tilladelse til at føre 100 græsøksne ud af riget for at lade dem sætte på foder i Slesvig og Holsten, og om Niels Knudsen ved vi, at han i marts 1601 førte 337 øksne forbi Bov toldsted¹³). Sandsynligvis har Jens Bertelsen ved samme tid været i gang med øksnehandel. Hans svigerfar, borgmester Mads Jensen Tordsen, havde været øksnehandler til sin død 1601¹⁴), en forretning svigersønnen givetvis har videreført, da vi ikke har kendskab til sønner efter borgmesteren, kun døtrene Maren og Mette. Mette giftede sig med en præst udenfor Vejle, og han deltog ikke i sin svigerfars handelsvirksomhed. Det betød rimeligvis et stort og afgørende skub frem for Jens Bertelsen, at der kun var en anden at dele hustruens arv med, og at han alene kunne videreføre Mads Jensen Tordsens forretning. Hvad der i øvrigt skulle til: Handelstalent besad han, og så må heldet have forskånet ham for de store ulykker.

Jens Bertelsen havde senere rådighed over jord og gårde både lige uden for Vejle og andre steder i Jylland, bl.a. tre gårde så langt væk som i Thy. Gårdene i Thy var overtaget som pant, mens jorden og gårdene uden for Vejle var hans ejendom. På disse blev givetvis opfodret

øksne, ligesom på den gård, han i 1624 forpagtede af en adelsmand¹⁵). I 1619 inddrev han størstedelen af et tilgodehavende på otte dl. hos Niels Mikkelsen i Kongsted ved at lade ham opstalde to par øksne for seks dl. Han havde også øksne til opfodring hos adelsmænd, som det også fremgår af skiftet, da der blandt gældsposterne optræder en post på 240 rdl. til Erik Juel til Hundsbæk »for øksnes fodring forgangen aar«. For 240 rdl. kunne der opfodres en hel del øksne. Omregnet efter den ovenfor nævnte pris, d.v.s. et par øksne kunne opstaldes for tre rdl., svarer det til, at han havde 80 par øksne stående på Hundsbæk et år. Lejlighedsvis kunne han komme galt af sted med køb og opstaldning af øksne hos adelsmændene. Således havde han omkring 1620 afkøbt Frants Due 20 øksne, der stod på godset Oxholm, som Due imidlertid solgte, hvorefter Bertelsen måtte henvende sig til kongen for at få den nye ejer til at udlevere okserne eller tilbagebetale 162 rdl., da Bertelsen »som fattig skatteborger ikke kan tåle sådan skade«¹⁶). Den tidligere så indbringende øksnehandel blev senere fortsat af sønnen Mads Jensen, som vi 1644 møder, da han har 180 øksne opstaldet, dels på eget foder, dels på Kjærgaard og Sneum ved Bramminge¹⁷).

En anden meget betydelig del af Jens Bertelsens handel var med klæde. Det har været den væsentligste del af hans egentlige kramhandel. Gennem skiftet kan vi påny med Clement Sørensens hånd slå op i Jens Bertelsens regnskabsbøger og finde de handler, hvorfor der

ikke er blevet betalt. Den ældste var fra 1602, hvor Mads Sag skyldte 2 dl. for 7 korter klæde, som skulle være betalt til jul samme år. Der er flere andre næsten lige så gamle gældsposter, alle for klæde. Hans Lauritzen i Kongsted skyldte fra 1603 1 dl. og 1 sk. for klæde. Et tilsvarende beløb havde Hans Pedersen i Bredstrup skyldt siden 1604 for 3 alen bommelse. Af 35 sådanne udestående fordringer drejede kun 3 sig om andet end klæde: Jørgen Jensen i Bredstrup havde i 1607 fået 2.000 mursten for 12 dl., hr. Niels Bøgvad en tønne spegesild for 4 dl. og endelig havde Knud Poulsen i Ullerup lånt 2 dl. i august 1630. Karakteristisk for alle disse tilgodehavender er, at de kun drejede sig om mindre beløb og heller ikke sammenlagt var af større betydning. Det kunne altså ikke vælte boet, om det skulle vise sig umuligt at få disse til dels meget gamle tilgodehavender hjem.

Alene den aktuelle værdi af Jens Bertelsens kramvarelager overgik langt disse fordringer. Kramgodset bestod udelukkende af klæde, bl.a. et helt stykke engelsk klæde på 34 alen til en værdi af 68 dl., silkesnore og 20 alen gult og grønt tyrkisk klæde. Den samlede værdi var ikke mindre end 324 dl. Det svarede til prisen for en mindre gård i byen eller 3 hele huse med grund. På den anden side var kramgodset kun af en beskeden værdi i forhold til hans samlede formue og efterlader indtrykket af, at den nære lokalhandel med klæde har været en sidebeskæftigelse på købmandsgården, mens den store handel,

oksehandelen og måske tillige kornhandelen, naturligvis ikke satte sig spor i Vejle i form af mere permanente varelagre.

Havde vi kun haft skiftet, ville Jens Bertelsens omfattende øksnehandel have været så godt som skjult for os. Vi havde skullet slutte os dertil indirekte uden mulighed for at bedømme omfanget. Når der i skiftet er enkelte oplysninger om korn, som han havde til gode hos bønder, 65 skæpper rug i alt, kan det nok tages som et indirekte bevis for, at han ikke kun har taget korn som betaling for klæde, men også selv har drevet kornhandel. I hvilken målestok er os ubekendt, men det kan meget vel være på samme niveau som øksnehandlen. Det slutter jeg mig til ud fra omfanget af hans pengeforretninger og ejendomsbesiddelser. Begge er i særklasse.

Låneforretninger

Tager vi låneforretningerne først og husker, at skiftet kun registrerer uafsluttede forretninger og ikke giver nogen præcis viden om forretningernes samlede omfang, ser det således ud: 20 adelspersoner havde mellem 1617 og 1632 (!) lånt ca. 6.428 rdl., hvoraf kun en mindre del var betalt. Den største enkeltskyldner med 2.000 rdl. var Henrik Bille, der i 1616 havde giftet sig til det nærliggende Tirsbæk gods, beliggende ud til Vejle Fjord¹⁸). Det var et meget betydeligt beløb at låne en enkelt låner, også selv om der var tale om en adelsmand. Den rige købmand Hans Friis i Ribe lånte på intet tidspunkt i sin karri-

ere et så stort samlet beløb ud til nogen kunde, heller ikke adelige¹⁹). Ganske særlige forhold må have fået Jens Bertelsen til at yde dette lån. Måske har han selv anset det for formålstjenligt at stå sig godt med den nærtboende godsejer eller fået garantier for opstaldning og varer fra godset.

Derefter kom Niels Arenfeldt som næststørste skyldner med 912 rdl., som Mogens Kaas til Lungholm og Chresten Kaas til Faddersbøl 1631 havde givet Bertelsen indførsel i tre gårde i Thy for. Han havde også fået indførsel i bl.a. Bøllumsgård i Thy for 415 rdl. hos Truds Bryske i 1623. Det var sket efter, at Jens Bertelsen havde rettet henvendelse til kongen og bedt om en indførsel i Bryskes gods, da han var bange for ikke at få sine penge. Det var en stor sum, Bryske havde lånt²⁰). Jens Bertelsen og en række andre kreditorer blev bevilget den ønskede indførsel. Mads Thomsen havde også fået indførsel i noget af Truds Bryskes gods, og sammen med Jens Bertelsen blev han stævnet til herredagen i København i 1624 for at gøre regnskab for, hvor meget de havde fået ud af det²¹). Jens Bertelsen var imidlertid slet ikke fuldt betalt, og for denne indførsel i Bøllumsgård ønskede han i 1627 et mageskifte med et stykke engjord og en mølle nær Vejle i Herlof, hvilket blev bevilget²²). Indførslen hos Truds Bryske havde også omfattet tre kirketiender på Fyn, som han måtte afgive i 1626²³).

Omkring en fjerdedel af de adelige lån var efter dateringen at dømme indgået på det årlige store høstmarked, Sct.

Mauritii marked, i september i Viborg. Som kreditmarked havde Sct. Mauritii ved denne tid skaffet sig status som et sdestykke til Snapstinget i januar²⁴). Adelige mødte op i Viborg lige efter høsten for at gøre sæd, heste og stude i penge eller – det blev oftere og oftere – for at optage ny lån hos købmændene. Jens Bertelsen har set sin fordel i at rejse til og optræde på dette kreditmarked, selv om adelen ikke var de bedste betalere. Rimeligvis har han udnyttet kreditgivningen til f.eks. at skaffe sig løfter om en kommende høst eller et antal øksne hos den kreditsøgende adelsmand. Endelig var der den sikkerhed, der bestod i at søge indførsel i den dårlige betalers gods, hvilket Bertelsen som ovenfor omtalt gjorde. Der har været endnu flere af den slags indførsler, men kun enkelte er kommet til vort kendskab. Siden december 1622 havde han oppebåret tienden ved Langesø og havde den endnu i august 1629. 1622 var han indført i Henrik Holcks gods²⁵). Sagen var, at loven forbød borgerlige at besidde adeligt gods, men krævede at de straks skulle sælge det igen. Det gjorde hverken Jens Bertelsen eller mange andre købmænd, der havde sikret sig pant ved indførsel i adelsgoods.

De allerfleste af de 49 borgerlige og gejstlige skyldnere boede i Vejle eller i sognene omkring byen og i de nærliggende købstæder Horsens og Kolding. Gennemsnitligt havde hver af dem lånt et langt mindre beløb end de adelige, hvilket vi kan tage som udtryk for, at Bertelsen har betragtet lån til adelige

som sikrere end lån til borgere og gejstlige²⁶). I totale tal var ca. $\frac{2}{3}$ af lånene gået til adelige og omkring $\frac{1}{3}$ til andre samfundsgrupper.

Antallet af lånere fra Vejle by er ikke overvældende. Lige godt en femtedel, hvilket måske skyldes, at Bertelsen på grund af den ringe afstand og sine borgerlige hverv havde lettere ved at få sine penge hjem igen fra sine egne bysbørn. Det er i hvert fald bemærkelsesværdigt, at kun to af Vejle-lånene var ældre end 1629, mens de øvrige var fra de allersidste år før Bertelsens død. Det store flertal af de øvrige lån til borgere, gejstlige og bønder var også af nyere eller ganske ny dato. Når Jens Sørensen i Viuf havde skyldt 50 rdl. siden 1602, var det en ganske ekstrem undtagelse. Hovedparten af lånene var indgået de sidste 5 år før Bertelsens død. Enkelte lån blev indgået uden for det midtjyske område. Karen, Søren Hegelunds, havde i Bogense i 1624 lånt en sum, som med renter beløb sig til 354 dl. i 1633. Biskop i Ålborg, Christen Hansen Riber havde 1632 lånt ikke mindre end 650 rdl. Det er det eneste tilfælde, hvor en enkelt ikke adelig lånte så mange penge. Det skyldtes givetvis, at bispren havde været gift med Mette, søster til Jens Bertelsens kone²⁷). Dog var der samtidig i boet skøde på Laurits Findsens ejendom i Vejle, udstedt til bispren i 1607, så familien Bertelsen i Vejle havde næppe lånt penge ud til denne slægtning uden nogen sikkerhed.

Et par breve er dateret i Hamborg og et enkelt i Amsterdam, selv om lånene er til andre danske købmænd, hvilket an-

giver de absolutte og sjældnere yderpunkter for Jens Bertelsens aktionsradius. Selv havde han også en enkelt ubetydelig gældspost i Amsterdam (1627: 100 rdl. til Jochum Johansen), men det er af skiftet klart, at han ikke stod i noget økonomisk afhængighedsforhold til kapitalmarkederne i hverken Viborg, Kiel (Kieler omslag), Hamborg eller Amsterdam. Han havde slet ikke i større omfang genlånt hos andre for selv at kunne låne ud. Hans låneforretninger byggede på hans egen rigdom og likviditet og ikke et gensidigt afhængigt lånesystem, som det ellers ofte blev praktiseret²⁸). Derfor var der så rigelig dækning for den samlede gæld i boet på 816 dl. Alene i kontanter forefandt der i juni 1633 ikke mindre end 2.360 rdl.

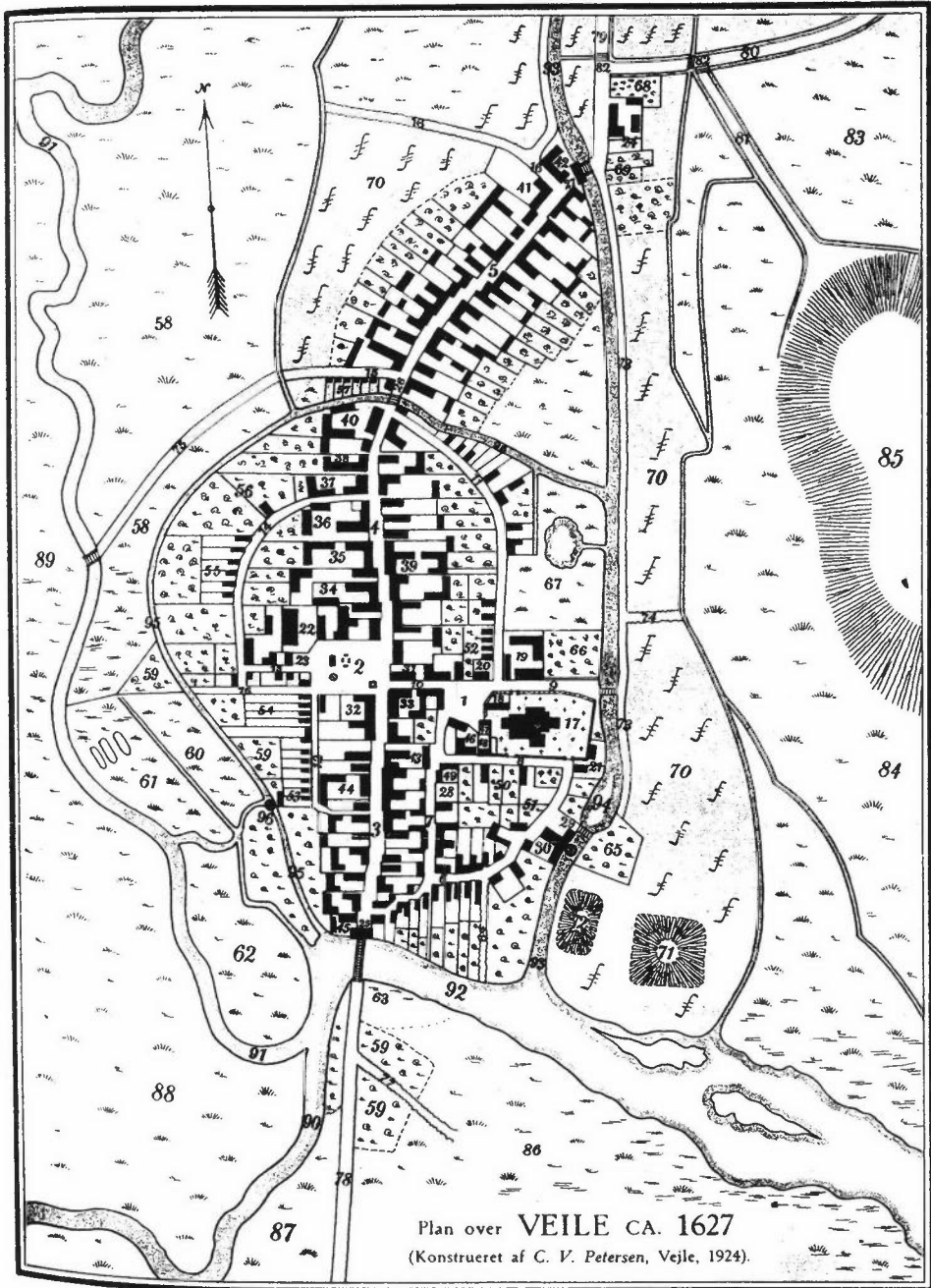
Nu rummer skiftet kun en brøkdelen af hans låneforretninger, nemlig dem, der var uafsluttede ved hans død eller i det mindste, da skiftet blev afsluttet, for det er allerede fremgået flere gange i det foregående, at nye lån er blevet givet af arvingerne efter Bertelsens død. Naturligvis har en så stor forretning ikke kunnet ligge stille efter hans død i august 1631 og helt frem til juni 1633. Ad anden vej har vi imidlertid viden om flere lån, blandt hvilke jeg kun skal omtale et på grund af den helt specielle låner og den ret usædvanlige dækning, Bertelsen fik for sit tilgodehavende.

Det drejer sig om den bekendte matematiker Christoffer Dybvad, som Jens Bertelsen på et tidspunkt havde lånt 300 dl. Hvordan de er kommet i kontakt med hinanden, er uvist. Dybvad havde

ingen forbindelse til Vejle eller Nørrejyl-land, så måske kan det tages som udtryk for, at Bertelsen var kendt som forretningsmand uden for Jylland og det sydlige udland. For Bertelsens vedkommende kan vi gå ud fra, at han kun har givet så stort et lån til en borgerlig medvished om at få pengene igen, så det er meget tænkeligt, at det er givet i den korte periode 1618 til 1620, hvor Dybvad havde fast ansættelse og var aflagt med et kanonikat i Lund²⁹). I hvert fald er det næppe givet senere, da Dybvad blev afskediget og dømt for spot mod den kristne religion, m.m. i december 1620 og siden sat i fængsel i tårnet Folen på Kalundborg slot. Her døde han pludseligt ved et ulykkestilfælde i 1622³⁰), så Bertelsen fik sine 300 dl. i klemme. Han skrev derfor til kongen om at måtte få dækning i Christoffer Dybvads efterladte bøger og løsøre, som var på slottet. Det fik han lov til³¹). Dybvads bøger kan således midlertidigt være havnet i Vejle. De udgjorde et betydende videnskabeligt privatbibliotek, væsentligst bestående af værker af matematisk og astronomisk indhold, men også en del historie og klassisk filologi. Biblioteket var påbegyndt af Christoffer Dybvads far, professor Jørgen Dybvad, og var siden blevet forøget af ham selv³²). Jens Bertelsen har derfor rimeligvis haft god dækning for sit tilgodehavende. Yderligere var han i besiddelse af Christoffer Dybvads købebrev på hans anpart i en have på Nørre Stenbro og en humlegård under Højbred. Måske var det en del af pantet for samme tilgodehavende.

Grundlaget for Jens Bertelsens rigdom var handelen, der satte ham i stand til at optræde som långiver til både adel, gejstlige og borgere og bønder i stor stil. Den opsamlede rigdom blev dog langtfra kun benyttet til kreditgivning. Det er snarere et spørgsmål, om kreditgivningen ikke er noget, der er vokset ud af og fra den øvrige forretningsaktivitet for efter 1620 at udvikle sig til en selvstændig forretning. Her må vi skelne mellem de små skyldnere, som optræder i regnskabsbogen år efter år uden at få deres mellemværender med Bertelsen afsluttet og så de større transaktioner, hvor der er udstedt et selvstændigt lånebrev. Vi ved, at den danske adel generelt begyndte at blive stærkere gældstynget i 1620'erne, så det skyldes rimeligvis andet end rent tekniske forhold (f.eks. faste løbetider for gældsbrevene), at der

På dette konstruerede kort af Vejle ca. 1627, findes Jens Bertelsens store købmansgård som nr. 36. Til den gård eller rettere det gårdkompleks hørte tre ejendomme i Tørvegades fjerding med skov og mark til en værdi af 300 rdl. Endvidere var han bl. a. ejer af gården overfor, nr. 37, som havde tilhørt Jens Hansen og som siden Niels Lauridsen Nimb boede i. Den var vurderet til 900 dl., og til den hørte to ejendomme i Tørvegades fjerding, vurderet til 200 dl. Ud ad Nørregade (nr. 5 på kortet) havde han en gård mellem Peter Jerløvs gård på den søndre og salig Find Therkildsens arvingers gård på den nørre side. Der var have til. Gården var vurderet til 300 dl. På denne gård døde Jens Bertelsen. Til gården hørte en ejendom i Nørregades fjerding. Inden for Nørreport (nr. 27) havde han en staldgård til en værdi af 150 dl. og var også ejer af bl. a. de seks boder (nr. 55) og den kålgårdsjord, der lå lige vest derfor (nr. 56). Derudover ejede han adskillige gårde i både Nørregades, Søndergades og Fisker fjerding. Borgmester Clement Sørensen boede i gården ud til Nytorv (nr. 33).

i boet efter Bertelsen er en klar overvægt af adelig gældsstiftelse hos ham i 1620'erne. Det er et godt udtryk for konjunkturerne og et ændret økonomisk magtforhold mellem adelen og den borgerlige overklasse.

Den ikke-adelige låntagning hos Bertelsen afgiver et mere diffust billede, men når lån optaget 1629 og senere optager en ikke ubetydelig plads, kan det ses som bl.a. de mindre heldiges forsøg på at søge hjælp hos den stærkere stillede efter besættelsesårenes plyndringer og ødelæggelser. I andre Vejle-borgeres skifter kan vi følge, hvordan det trak ud med at få gæld, stiftet til Jens Bertelsen, betalt til arvingerne. Således blev 6 rdl. fra Laurits Lauritsens bo først udbetalt i 1657³³).

Ejendomsbesiddelser

Jens Bertelsens ejendomsbesiddelser udgjorde ved hans død et helt kompleks og har været et meget stærkt aktiv for familien. Ejendommene er kommet til over en årrække, og forløbet kan rekonstrueres på følgende måde: udgangspunktet var den store købmandsgård på hjørnet af Torvegade og Bag Snaben (senere Bagsnoget, nu Orla Lehmannsgade. Hvor gården lå, har vi i dag »Grand Hotel«), hvorfra forretningen blev drevet, og hvor Bertelsen boede med sin familie. Gården havde kælder, stalde, m.m. og blev i 1633 vurderet til 1480 dl. Som øksnehandler havde han brug for græsningsarealer og stalde nær byen. Bl.a. havde han en staldgård inden

for Nørreport, 10 ejendomme spredt i de fire fjerdinge med skov og mark samt en mængde jord uden for byen, bl.a. for 300 dl. nord derfor, dertil kålhaver og enghaver. Dette har rigeligt opfyldt hans opstaldningsbehov, m.m. i Vejle, men dertil kommer jord, som kom til som pant for gæld. Det gælder et byggested i Søndergade, hvor Morten Væver boede. Bertelsen havde fået det i pant af Væver under besættelsen for 100 rdl., men nu blev det kun vurderet til 60 sl. dl. Fra Otte Brahe fik han i 1621 et hus m. grund i Bredal for 100 rdl. og en enghave fra Johan Brockenhus til Tirsbæk for 60 dl. Yderligere rummede boet ved hans død 17 skøder og pantebreve på fast ejendom i eller ved Vejle, som andre havde måttet overdrage ham som sikkerhed for lån. Det tegner billedet af en købmand, der havde disponeret klogt ved overvejende at investere i ejendomme og kun i mindre grad at have modtaget gælds- og pantebreve.

Flere ejendomme er kommet i hans besiddelse som indfrielse af gæld eller pant. Størst af disse var den store købmandsgård i Ribe, som havde tilhørt Lambert Lauridsen og i marts 1631 blev vurderet til 1.600 dl. Omstændighederne omkring erhvervelsen af denne gård kender vi undtagelsesvis nærmere, da Jens Bertelsen ved en henvendelse til København i 1630 selv havde foranlediget, at gården blev vurderet af »uvildige dannemænd« udpeget af Ribes byråd. Samtidig fortalte han nærmere om de økonomiske transaktioner, der lå bag.

Lambert Lauridsen var borgmester-

søn og havde drevet en omfattende øksnehandel³⁴), hvilket kan have ført ham sammen med Jens Bertelsen. I hvert fald har Jens Bertelsen mødt ham og haft så meget tillid til ham, at han overlod ham nogle »håndskrifter«, det vil sige vekslers, som Lauridsen skulle føre til Hamborg og levere til Bertelsens faktor der. Da Lauridsen kom til Hamborg, modtog han stik imod aftalen selv pengene og gav dem ud til egen fordel. Han havde ikke nok penge til bagefter at yde Bertelsen erstatning, og Bertelsen fik derfor gården i Ribe i pant for 800 dl. og en veksler på 400 rdl., som skulle have været betalt i Amsterdam den 3. april 1615, men som Lauridsen heller ikke havde betalt. Til det kom yderligere, at Bertelsen havde indløst et pantebrev fra hospitalet i Ribe på 300 rdl. Lauridsen havde således fået en hel del at svare for. Han døde imidlertid i 1616 ved et skibsforslis på en rejse fra Sverige til Frankrig³⁵). Arvingerne gik straks fra arv og gæld, så Jens Bertelsen kom altså til at sidde inde med købmandsgården i Ribe i mere end 15 år. I den periode brugte han ifølge sine egne oplysninger mere end 300 rdl. med påløbne renter på vedligeholdelse³⁶). Sagen er ikke mindst oplysende derved, at den bevidner, i hvor udstrakt grad det var almindeligt, at købmænd af Jens Bertelsens format benyttede sig af de store handelscentre i Hamborg og Amsterdam. Nok var Vejle en ret ubetydelig købstad, men var købmandens virksomhed stor nok, spillede den geografiske placering en underordnet rolle. Gennem breve, vekslers og faktorer holdt

han sig underrettet om handler og markeder og styrede og afsluttede sine forretninger over store afstande efter datidens forhold. Blot en generation senere var det næppe tænkeligt, at Vejle-købmænd havde faktorer i Hamborg og kunne skaffe likvide midler så let, som Lambert Lauridsen gjorde det på Jens Bertelsens vegne før 1615.

I Vejle ejede Bertelsen ved sin død 23 gårde, huse og ejendomme og 6 boder, foruden et antal ubebyggede grunde, haver eller øde byggesteder³⁷). Skiftets beskrivelse af ejendommene lader med en enkelt undtagelse ikke formode, at det er gået hårdt ud over bygningerne under den fjendtlige besættelse. Han var ved sin død byens største ejendomsbesidder. Skønsmæssigt har han ejet knapt 20% af byens ejendomme. Disses antal blev 1617 opgjort til 124³⁸), og forudsætter vi antallet uændret, idet der før krigen kan have været et forøget antal og under krigen en mindst lige så stor eller større formindskelse i antallet af ejendomme, når vi den nævnte meget store procent.

Jens Bertelsens position i Vejle

Jens Bertelsens rigdom afspejler sig i byens skattelister. Selv om skatteligningen i udtalt grad vendte den tunge ende nedad³⁹), optrådte han år efter år fra 1617 til sin død som den ubetinget største skatteyder. Den bevarede skattemåliste fra 1617 giver følgende oplysninger om de rigeste, her kun medtaget alle der gav mere end 50 dl. i skat:

Markskat Vejle St. Anders dag 1617⁴⁰).

Rådmand Jens Bertelsen	170
Borgmester Niels Knudsen	100
Borgmester Clement Sørensen	100
Anders Munk	90
Rådmand Mads Thomsen	80
Mette, sal. Knud Madsen	70
Niels Hansen	60
Karen, rådmand Søren Knudsens	60
Mette, Oluf Sørensens	60

Af de ni største skatteydere er det karakteristisk, at de tre var enker, og at byens råd var dominerende. Jens Bertelsens bidrag lå så væsentligt over de øvrige, selv den mangeårige borgmester Clement Sørensens, at der heller ikke i byen kan have været nogen tvivl om, hvem der var den lokale konge. Den status bevarede Bertelsen lige til sin død. Ved skatteligningen i marts 1631, få måneder før hans død, betalte han af et samlet bidrag fra Torvegades fjerding til genopbygningen af byens rådhus og bro på 54 dl., alene de 9 dl. eller 1/6 svarende til 16,7% af kvarterets bidrag⁴¹).

På trods af sin rigdom synes Jens Bertelsen at have undslået sig for at deltage i handelsforetagender med andre, og de nye – på kongens initiativ oprettede – kompagnier holdt han sig helt fra. I det ostindiske kompagni, som blev oprettet i 1616, var ingen vejlsensere med, men for øvrigt heller ingen fra Horsens eller Kolding. Det var de mere internationalt orienterede købstæder, der gik i spidsen her: Ålborg, Ribe, Helsingør og Flensborg⁴²). I august 1622 udgik der et mis-

sive om oprettelse af kompagnier i købstæderne til fremme af salthandelen med Spanien. Baggrunden var, at krigen mellem Spanien og Nederlandene i 1621 var brudt ud igen, hvilket gav vanskeligheder med at få tilstrækkelige mængder salt til Danmark. Vejle fik på frivillig basis sammensat en kreds af borgere, som skulle deltage i et af de tre til formålet oprettede jyske salthandelskompagnier med hovedsæde i henholdsvis Ålborg, Århus og Ribe⁴³).

Deltagerne i salthandelskompagniet i Vejle 1622⁴⁴).

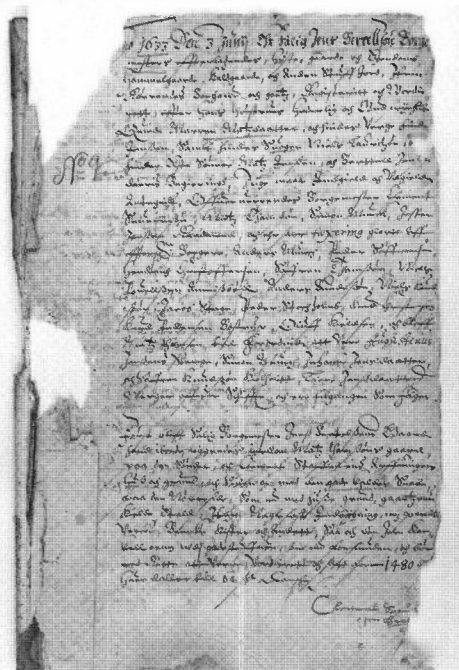
	<i>Indskud i rdl.</i>
Clement Sørensen	100
Niels Knudsen	100
Niels Hansen	100
Mads Thomsen	100
Peder Sørensen	50
Simon Munk	50
Niels Frantsen	50
Michael Thermandsen	50
Peder Kølholtt	50
Anders Bundsen	50
Jesper Jensen	50
Jacob Therkildsen	50
I alt	800

Vi leder forgæves efter Jens Bertelsen blandt indskyderne, der ellers talte kredsen af byens førende og rigeste købmænd. Flere deltog i øksnehandelen, og de stod i øvrigt øverst på skattelisterne. Dog betalte de fleste kun mindsteindskuddet på 50 rdl. Da vi kan se bort fra

mangel på penge, som grund til Jens Bertelsens manglende engagement i salthandelskompagniet, må det i stedet have været manglende tillid til hele projektet, der lå bag hans nærmest demonstrative afstandtagen fra kompagnidannelsen. Det havde været et fuldstændigt ubetydeligt beløb for ham, om han havde bidraget med 50 eller 100 rdl. for at vise sin gode vilje. Christian 4. havde i det hele taget noget besvær ved at overbevise en række skeptikere om saltkompagniernes nytte. Jens Bertelsen var ikke en enkeltstående særling. Derfor gav kongen gennem sine lensmænd de skeptiske borgere og adelsmænd tommelskruerne på for at få dem til at bidrage. Da vi ikke har de senere deltagerlister, kan vi ikke med sikkerhed afgøre, om Bertelsen hørte til dem, der opgav modviljen. Vejles bidrag til kompagnidannelsen var i øvrigt ganske beskedent og langt fra Ålborgs, der toppede med ikke mindre end 6.500 rdl. eller Ribes 2.900 rdl. Der var adskillige indskydere i Ålborg, der bidrog med 500 rdl. hver, men det var også Ålborgkøbmændene, der tog føringen med salthandelen og så størst muligheder deri⁴⁵). Havde Bertelsen set de samme muligheder, kunne han uden besvær have bidraget med et lignende beløb. Nu blev han i stedet vidne til, at købmands-kollegerne fra Vejle skrev til Danske Kancelli og klagede over, at der ikke var handlet tilstrækkelig forsigtigt med kompagniets penge. Derfor bad de om, at det regnskab, der i 1625 var blevet dem forelagt i Horsens, måtte blive nøjere undersøgt

og revideret. Endelig foreslog de, at kompagniets skib måtte blive solgt, »at kompagniet udi den besværlighed og farligheds tid måtte opgives« og deltagerne få penge igen. Saltkompagnierne blev nedlagt efter få år uden at have været en god forretning⁴⁶).

Første side af Jens Bertelsens skifte den 3. juni 1633 underskrevet af borgmester Clement Sorensen, som han underskrev hver eneste af de over hundrede sider, skiftet består af. Det understreger kun dokumentets vigtighed, da dette i øvrigt ikke var praksis for skifteregistreringen. Skiftet er udfærdiget usædvanlig lang tid efter Jens Bertelsens død, skifteregistreringen foregik oftest langt hurtigere efter den pågældendes død, men i dette tilfælde var det også en usædvanlig stor og vigtig opgave, da det var store værdier, det drejede sig om. (Foto: Landsarkivet for Nørrejylland).

Arven

Jens Bertelsen havde følgende at videregive til arvingerne:

1. Ejendomme og grunde .	8.489 dl.
2. Rede penge	2.360 rdl.
3. Tilgodehavender	8.671 rdl.
4. Gæld	2.829 rdl.
5. Kramvarelager	324 rdl.
6. 17 breve på ejendomme og jordegods	?
7. Sølv: 560 lod	?
8. Guld: 27½ lod og 26 guldrøsnobler	?
9. Tin	82 dl.
10. Messing	31 dl.
11. Kobber	47 dl.
12. Sengeklæder	113 dl.
13. Bænkedyner og hynder .	52 dl.
14. Lagner og dyner	120 dl.
15. Jens Bertelsens skårne klæder	116 dl.
16. Møbler	99 dl.
17. Jernvarer	41 dl.
18. Brygge-redskaber, vogne, besætning	333 dl.
19. Til gode i korn: 65 skæpper rug	?

I alt: godt 15.000 dl. + sølv, guld osv.

Med et sådant nettooverskud efter betaling af udestående gæld var Jens Bertelsens bo og arv ganske anselig selv sammenlignet med de største samtidige købmænds i langt mere betydende købstæder. Det kan illustreres ved de odenseanske købmænds boopgørelser. Nok havde nogle odenseanere langt større

aktiver, Mathias Diderichsen i 1639 f.eks. 47.725 dl., men boernes gæld var tilsvarende meget større. I Diderichsens tilfælde udgjorde gælden således 52%, hvilket bragte arven ned på under det halve og dermed på et sammenligneligt niveau med Bertelsen. Det var ikke ualmindeligt, at boernes gæld svingede mellem en trediedel og halvdelen⁴⁷). Bertelsen var en købmand over gennemsnittet, ikke kun i Vejle, men blandt købstædernes købmænd i det hele taget.

De fysiske rammer for Jens Bertelsens dagligdag er vi ganske godt underrettet om takket været skiftet. Med det ved hånden kan vi næsten træde indenfor og se forholdene an i købmandsgården på hjørnet af Torvegade og Bag Snaben (senere Bagnøge) i Vejle sommeren 1633⁴⁸). »Gadestuen« lå i gavlen ud mod Torvegade og rummede bl.a. en jernkakkelovn og et egetræsbord med udtræksfløj. Dernæst kom »forstuen« med indgangsdør fra Torvegade, hvor Bertelsen holdt krambod og foreviste klæde for kunderne. Der stod »en liden sejerværk« og en sort egekiste. Formentlig var der skabe i panelet med hylder til klædevarerne, og sikkert var der som i de andre stuer faste bænke langs væggene. Til bænkerne var der i hjemmet ni »bænkehwynder«, heraf fire flamske og et antal »hynder« til at anbringe mellem ryg og panel. Bag disse stuer var »indrestuen« og køkkenet. I indrestuen stod en stor egeseng bestemt for Jens Bertelsen og hustru, et lille egebord og en »gul, udskåret, formalet egekiste«.

Til køkkenet hørte 6 kobbergryder, en

lille og en stor kobberpande, adskillige kobberkedler, et stort ølkar, et mindre ølkar, seks øltønder, to ølfade, en bryggerbalje m.m. Hertil tallerkener i tin og i et antal, så der kunne dækkes op til næsten 100 personer. Der var nemlig ca. 100 tinfade og lige så mange tallerkener, foruden krus, kander, fade osv. Skulle det være rigtig fornemt, måtte sølvtøjet frem, men det kunne trods en samlet vægt på 560 lod ikke klare en opdækning til ret mange personer: der var otte større og mindre sølvkander, 3 krus, 1 vinfad, 10 sølvsker m.m.⁴⁹) Endelig var der en snes messinglysestager, varmebækkener, lysekroner og kedler og ganske få genstande af guld: to guldkæder, den ene kæde med 26 rosenobler, samt et guldarmbånd og tre ringe. Det var behersket.

I bygningens anden ende var »storstuen« med hjemmets kostbareste stykke indbo, en »tressur«, d.v.s. et skab til opbevaring af værdisager. Der var også et stort egebord, hvorom formentlig har stået en del af stolene, ni i alt, hvoraf en var en rygstol, fem havde læderbetræk og tre var drejede stole. I storstuen var også en »gul, udskåren, formalet egekiste« og formentlig hjemmets anden kakkelovn. Dertil var der seks mindre kamre forsynet med fyrretræssenge, enkelte også med fyrreborde eller et bord af sten.

På gården var en mindre besætning af heste, køer og svin, samt vogne, redskaber m.m., bestemt for familiens egen husholdning. Høns og andet fjerkræ blev ikke registreret.

Det kulturelle miljø

Gennemgangen af købmandsgårdens indbo og redskaber m.m. efterlader ikke overraskende indtrykket af mere end almindelig solid borgerlig velstand. Det var de fornemst tænkelige forhold for en Vejle-borger. Derfor var det også hos familien Bertelsen, rigshofmester Corfitz Ulfeldt indlogerede sig under sit ophold i Vejle i 1643⁵⁰). Prangende synes hjemmet imidlertid ikke at have været, hvis vi sammenligner med nogenlunde jævnbyrdige købmænd andre steder i landet. Rådmand på Christianshavn, Lauritz Hansen, var død få år før Jens Bertelsen (i august 1628) og efterlod sig noget mere sølv (734½ lod mod Bertelsens 560 lod) og langt flere guldsager (for næsten 365 rdl.). Men vi kan nå videre end det. Der er også noget, vi savner hos Jens Bertelsen, som var at finde hos rådmanden på hjørnet af Vestergade og Gammeltorv. Lauritz Hansen havde på væggene i sit hjem bl.a. kongens billede, fine malerier, et »stort kunststykke«, et oliefarvetryk, otte kobberstik og ni akvareller i den ene stue og endnu flere billeder af dronningen, Tyge Brahe o.a. i en anden stue. Der var tillige portrætter af ejeren selv og hans kone⁵¹).

Lauritz Hansen var også i besiddelse af en lovbog, hans eneste bog. Der er ingen omtale af bøger i Jens Bertelsens hjem. Vi ved, at Jens Bertelsen i 1622 overtog Christoffer Dybvads bøger, men de kan selvfølgelig være videresolgt straks. Selv om Jens Bertelsen måske har haft nok i at læse regnskaber, er det næsten utænkeligt, at huset ikke har

rummet en bibel eller andre kristelige skrifter. Imidlertid omtales bøger overhovedet ikke, hvilket er så påfaldende hos en mangeårig købmand og rådmænd, at jeg fristes til at antage, at de ikke er blevet registreret. Som rådmænd i langt over 25 år og de seneste år som borgmester må Jens Bertelsen have haft brug for enkelte lovbøger. Måske kan vi komme på sporet af nogle af bøgerne ad anden vej. Datteren Anne blev den 16. september 1627 gift med rådmænd Niels Lauritzen Nimb, som senere blev borgmester i Vejle. Rimeligvis er bøgerne eller mange af dem overgået direkte til Anne og Niels. Han havde som rådmænd og borgmester brug for enkelte bøger. Han døde imidlertid allerede 1640, og i den forbindelse skiftede Anne den 4. maj 1642 med boet. Det indeholdt bl.a.

7 bøger i folio

13 bøger i kvart

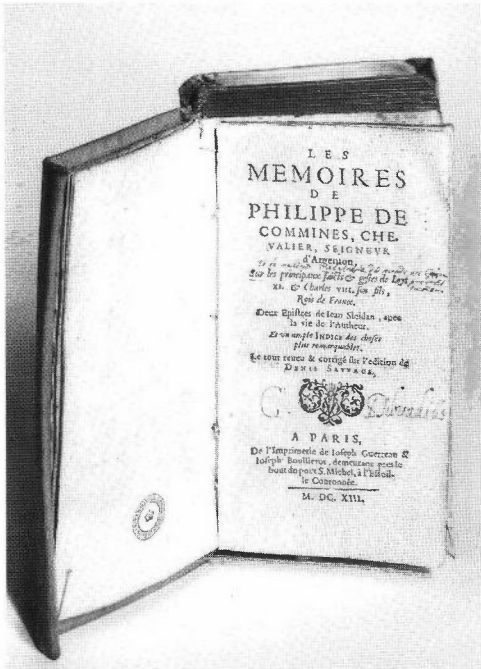
102 bøger, store og små.

»Bøgerne fandtes i et forseglet skab, og blev straks lagt i kisten med tin, kobber og messing og blev tilforseglet. Et andet gammelt bogskab med nogle gamle bøger, som var forseglede, blev åbnet, da ingen kendte indholdet og derefter forseglede igen⁵²). Det er ikke alene i Vejle, men i det hele taget en ret stor bogsamling at finde i et borgerhjem ved den tid. Det var mest akademikere, herunder især læger og præster og adelsfolk, der samlede mere end nogle få opbyggelige skrifter⁵³). Desværre oplyser skiftet intet om, hvilke bøger der var tale om. Blot ved vi, at der må have været en hel del

flere end 122, da bøgerne i den anden kiste overhovedet ikke blev talt. Bøgerne er rimeligvis en arv efter Jens Bertelsen, men om det ligefrem skulle være Christoffer Dybvads bøger, der blev gemt i de forseglede skabe, skal jeg lade være usagt.

Bogsamlingen er i antal den største, vi har kendskab til i Vejle i hele 1600-tallet. I kun et fåtal af byens hjem har der været bøger, og de var at finde i de mere velhavende borgerhjem, hos rådmændene, hos byfogeden, som havde brug for lovbøger i sit arbejde, og selvfølgelig hos præsten. Som det fremgår af bilag 1 over alle Vejle-skifter med bøger før 1700, var det kun den tidligere præst i Vejle, Henrik Eriksen Pontoppidan, som virkelig havde en stor bogsamling, muligvis større end den, der havde været i familien Bertelsens besiddelse. Pontoppidans fem børn fik ved skiftet 1660 udtrykkeligt hver bøger for 41 dl., tilsammen 205 dl., hvilket for den tid har været et meget stort bibliotek, når beløbet bliver omsat til bøger.

Af de henvend 120 bevarede skifter fra Vejle før 1700 var der kun registreret bøger i 9, heraf var to ganske vist mere betydelige bogsamlinger. Da skifterne ikke er fuldstændigt bevaret⁵⁴), og vi heller ikke kan være sikre på, at eksisterende bøger i boerne er kommet med i skifterne, så bliver billedet af det kulturelle miljø på det grundlag alene noget uklart. Hvis vi derefter inddrager tilstedeværelsen af kontrafejer, skilderier, musikinstrumenter osv., så bringer dette os alligevel et skridt videre ved en sammenlig-

En del af Christoffer Dybvads bøger er identificeret i skandinaviske og tyske biblioteker. Det kongelige Bibliotek har adskillige bind fra den store bogsamling, bl.a. dette bind af *Memoirs de Philippe de Commines*, Paris 1524, hvori Dybvad dels har gjort forskellige optegnelser på fransk, dels noteret (på fransk), at han har studeret bogen i løbet af otte dage i april måned 1619 i Nyborg. Denne bog kan siden meget vel være en af dem, der kom i Jens Bertelsens besiddelse. (Foto: Det kongelige Bibliotek).

ning med andre købstæder. Der blev ikke registreret nogen billeder overhovedet i Jens Bertelsens bo. Faktisk er der kun antruffet sådanne i skiftet efter borgmester Clement Sørensen, og det endda i et meget begrænset antal⁵⁵). Billedudsmykning som hos rådmand Lauritz Hansen var der langt fra tale om. Musikinstrumenter o.lign. er der næsten ingen registrering af. Dermed være

ikke sagt, at de ikke var der. Byen havde således bl.a. en trompeter⁵⁶), men i kun ganske få tilfælde er den slags blevet medtaget i boopgørelser. Der var ikke mindre end 96 mundharper i Henrik Grots krambod i 1664⁵⁷). Tager vi derefter og sammenligner med andre byer: Helsingør, Køge, Ribe, Århus eller Odense, hvor der foreligger skifteundersøgelser eller kildeudgaver, viser det sig, at der i hvert fald langt tidligere i Helsingør og derefter i Ribe, Køge og Århus findes betydeligt flere bøger, kontrafejer, musikinstrumenter m.m.⁵⁸), så der træder et klart billede frem af, at borgerkulturen i Vejle gennem hele 1600-tallet var langt mere tilbagestående end i de her nævnte købstæder. Dertil vil nogen måske indvende, hvad nyt der er i det, hvortil svaret er, at boopgørelserne fra Vejle viser, at der var enkelte storkøbmænd og andre i byen, der kunne give basis for en rigere bog- og borgerkultur. Foruden Jens Bertelsen og Clement Sørensen med familier var det Henrik Eriksen Pontoppidan, Iver Nielsen Amnitzbøl, m.fl. (se bilag 2). De havde alle den tilstrækkelige økonomiske formåen, men pointen er netop, at påvirkning udefra og kontakten med de kulturelle frembringelser betød mere end en massiv rigdom. I hvert fjerde skifte i Helsingør mellem 1621 og 1660 var der således billeder af en eller anden slags, og boerne var ikke nødvendigvis meget rige, billederne fandtes blandt jævne borgere. Kontakten havde i den livlige Øresundsby spredt billederne ud over byen som en almindelig foreteelse⁵⁹). Der var

heller ikke nogen nødvendig sammenhæng mellem velstand og social position og boglige interesser. Interessen for eller behovet for bøgerne var mere afgørende for tilstedeværelsen af bøger end de økonomiske midler, der skulle til ved anskaffelsen⁶⁰).

Af Vejles rige borgere var borgmester Clement Sørensens hjem så ubetinget det mest kulturelt prægede. Borgmesteren havde selv som ung studeret i udlandet, 1608 giftede han sig med adelsdamen Karen Strangenette og lagde så megen vægt på uddannelsen af sine børn, at han nogle år senere fik sønnen Søren på Sorø skole. Bøger, billeder, udskårne spillebrikker, flamske hynder, malede borde m.m. hørte til udstyret i hjemmet. Hans værdifulde historiske optegnelser er allerede nævnt. Ikke sært derfor, at denne mand af format og horisont ud over købstaden kunne bruges som laugmand i Tønsberg len 1635-41. Alligevel var det en sjælden ære, der blev vist borgmesteren, men det bedste vidnesbyrd om tilliden til hans evner og formåen på højeste sted⁶¹). Alligevel viser hans hjem sig ikke så »moderne« udsmykket som standsfællernes i de mere internationalt orienterede handelscentre.

Boopgørelserne viser, at de mest formuende alt overvejende har benyttet rigdommen til at skaffe sig kostbart indbo, sølvtoj, alle slags bestik, kander, service og klæder, men at bøger, skildrier eller kontrafejer, musikinstrumenter osv. har spillet en ganske forsvindende rolle. Det var tømrere, snedkere, skræddere og alle slags smede, byens vel-

beslæede indbyggere gav beskæftigelse. Endda skal vi ikke gå ud fra, at borgerne kun afgav deres bestillinger lokalt. En del indbo tyder trods de knappe beskrivelser på at være importeret udefra. Der er intet tegn på, at byens rige borgere har ladet sig male eller fået deres epitafier opsat i kirken. Efter Jens Bertelsen blev der opsat et monument i Sct. Nicolai kirke, som det senere skete efter bl.a. hans svigersønner Niels Lauritzen Nimb og Jørgen Staalsen, men ikke med portrætter af de afdøde. Det beror næppe kun på senere ødelæggelser, når vi i dag ikke har billeder af byens fornemste borgere i 1600-tallet.

Disse træk bidrager til at tegne billedet af et forholdsvis snævert kulturelt miljø, der kun blev endnu snævrere efter 1630 i takt med, at de storkøbmænd, som havde deltaget i den internationale handel i blomstringstiden før Kejserkrigen, faldt bort. Forbindelsen til de udenlandske markeder faldt ikke ganske væk. Det ses deraf, at enkelte Vejle-købmænd havde gæld i udlandet omkring 1660, mest i Hamborg, mindre i Lübeck og mindst i Amsterdam⁶²). Det samlede billede, som de senere skifter giver, er, at købmændenes aktionsradius er blevet mindre. Turen går ikke længere som sædvane til kreditmarkedet i Viborg m.m., som på Jens Bertelsens tid. Det var snarere udenbys og fremmede købmænd, der hyppigere kom til Vejle i takt med, at byen tabte mere og mere i økonomisk betydning. Vejle fik ikke en ny Jens Bertelsen i de første 150 år efter hans død.

Forretning og ægteskab

Trods sin rigdom og kontakter ud i Jylland benyttede Jens Bertelsen ikke sine børns ægteskaber til at styrke forretningens position uden for Vejle. Der kunne f.eks. være indgået giftermål med rådmandsdøtre fra de nærliggende købstæder eller fra Ribe. Næsten alle hans børn giftede sig i Vejle, og halvdelen af de seks børn kom til at indgå i rådmands- og borgmesterekredsen i byen. Det var ikke spor usædvanligt. Det var derimod den yngste søn Augustinus' ægteskab med den adelige frøken Edle Krabbe, datter af Jacob Krabbe til Damsgård m.m. Og sønnen, rådmand i Viborg, Bertel Jensens overtagelse af hovedgården Viskum

i Sønderlyng herred i 1666 fra Erik Lunov for en fordring på 6.552 rdl. Selv døde han 1669, men enken Anne Tørnsdatter sad på gården til 1681⁶³). Nogle af sønnerne overskred den standsbarriere, som endnu havde begrænset Jens Bertelsens udfoldelsesmuligheder: 1. det var ret utænkeligt for en vejlenser omkring 1600 at blive gift med en adelsfrøken, 2. det var ved lov forbudt ikke-adelige at besidde frit adelsgods før 1660. Det generede helt sikkert Jens Bertelsens forretning, og havde loven og adelsvælden ikke været sådan, var han selv endt som godsejer. Det kom den følgende generation til at opleve.

Bilag 1. Vejle-skifter indeholdende bøger før 1700.

32. **Niels Lauritzen Nimb**, 4. maj 1642. (se tekst ovenfor).

37. **Jørgen?**, gift m. Mette Mortensdatter⁶⁴), (1645)

17 bøger, bl.a. 1 kongebog 2 dl., 1 glossarium-bog⁶⁵) 1 dl. og en lovbog 1 dl. (ingen samlet vurdering).

48. Borgmester **Clement Sørensen**, 11. feb. 1646
Albert Krantz⁶⁶) 3 sk.

en krønike 1 dl.

en tysk psalter 2 sk.

svenske biblia 3 sk.

tyske postil 4 sk.

norsk lovbog⁶⁷) 2 dl.

adskillige små bøger 6 dl.

52. **Jens Pedersen**, 26. juni 1648

7 religiøse bøger, bl.a. en bog som kaldes vejen til det evige liv⁶⁸), en kaldes forgiven⁶⁹) mig ikke, en om livets kald. Samlet vurdering: 43 sk.

73. **Mette Clementsdatter**, 13.-14. okt. 1651

1 stor dansk bibel 10 dl.

1 tysk krønike 1 dl.

8 små danske bøger 1½ dl.

1 tysk psalter bog 1 sk.

79. Købmand **Jens Madsen**, 13.-14. sept. 1653

1 stor dansk bibel 8 dl.

1 huspostil 2½ dl.

15 forskellige små bøger 4 dl.

85. Rådmand **Anders Jensen Sole**, 4.-6. marts 1656

14 bøger, mest tyske, af religiøs art, i alt 26 sk.

87. Byfoged **Anders Jensen**, 10. okt. 1656
Den danske konges slægtsbog⁷⁰⁾ 1½ dl.
Danske lovbog 1½ dl.
En anden lovbog med sort bind 1 dl.
En bog kaldet Glossarium⁷¹⁾ 1 dl.
Davids psalter på tysk på sangvis 2 sk.
En bog som kaldes Hus tavle og spejl 1 sk.
5 små tyske bøger på adskillige sprog 1 dl.

90. **Laurits Lauritsen**, 15. juni 1657
1 dansk bibel 10 dl.
1 huspostil i folie 2½ dl.
1 tysk bibel 1½ dl.
1 oldenborgsk krønike 2 dl.
1 jysk lovbog med hvidt bind 3 dl.
Danmarks riges ret 2 dl.
Jordebog som er skreven 2½ dl.
1 dansk huspostil 1½ dl.
Forklaring over Christi opstandelse 1 dl.
8 små bøger, tyske og danske 2 dl.

108. Mester **Henrik Eriksen Pontoppidan**, 16. nov. 1660
tidl. sognepræst i Vejle. Uspecificerede bøger for 205 dl.

Bilag 2. De 10 rigeste Vejle-skifter i 1600-tallet⁷²⁾.

9. **Jens Bertelsen**, 3. juni 1633: se ovenfor.
22. Borgmester **Simon Munk**, 18. juni 1641: 960 dl.
32. **Niels Lauritzen Nimb**, 4. maj 1642: Registrering uden værdiansættelse.
u. nr. **Anders Pedersen Munk**, 24. okt. 1645: 1.318 dl.
46. **Jacob Nielsen Amnitzbøl**, 8. maj 1645: (?)
47. **Kirsten, Hans Møllers**, 5. maj 1645: 1.799 rd.
54. **Johanne Jørgens**, gift m. Jørgen Sørensen Svane, 16. aug. 1648: 2.173 dl.
73. **Mette Clementsdatter**, 13.-14. okt. 1651: 3.464 dl.
107. **Iver Nielsen Amnitzbøl**, 5. nov. 1660: 5.356 dl.
108. **Henrik Eriksen Pontoppidan**, 16. nov. 1660: 6.192 dl. + 54½ td. htk.

Noter:

1. *John T. Lauridsen, f. 1951 i Ålborg, mag.art. i historie 1980. Dr. phil. 1988. Siden 1988 forskningsbibliotekar ved Det kongelige Bibliotek, København. Har bl.a. skrevet om 1600-tallets økonomiske og sociale forhold, byhistorie for Århus, København og Esbjerg, samt om fascisme, nazisme og højreradikalisme i Østrig og Danmark.*
Jeg vil gerne bringe en tak til Vejle byhistoriske Arkiv, hvis leder, Asbjørn Hellum, i 1986-87 gav mig mulighed for under en midlertidig ansættelse at gennemgå skifterne fra Vejle før 1700, samt til min kollega, seniorforsker Harald Ilsoe for hjælp ved identifikation af bøger i skifterne.
2. *J. J. A. Worsaae: Bidrag til Vejle Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede, Historisk Tidsskrift 2, 1841, s. 177, 189-90.*
3. *Henrik Becker-Christensen: Vejles privilegier og bystyrets udvikling op til købstadskommunalloven 1868, Træk af Vejle bys Historie, Vejle 1977, s. 91.*
4. *For tiden efter 1660-1700 gjorde Johan Hvidtfeldt allerede i årene 1932-35 i en række artikler i Vejle Amts Årbog værket fra 1927 ganske forældet.*
5. *For Jens Bertelsens vedkommende er der overhovedet ingen tvivl om, at hans egen købmandsgård med indbo slap uskadt gennem krig og besættelse. Det fremgår med al tydelighed af skiftet efter ham. De ting, der dér opregnes, er ikke erhvervet i løbet af det sidste par år før hans død.*
6. *Skifterne er i Landsarkivet for Nørrejylland (herefter forkortet LA, Viborg), Registrant 108b, Vejle Byfogeds arkiv.*
7. *Petersen 1927 op. cit., s. 99.*
8. *Optegnelserne i kopibog m. Vejles privilegier m.m. i LA, Viborg, D. 32 Vejle rådstuearkiv, og aftrykt i Georg Friderich Gaarmann: Efterretninger om Weile Kiøbstad, Fridericia 1794, s. 58-83.*
9. *Clement Sørensens optegnelser i Gaarmann 1794, s. 81.*
10. *Poul Lindholm: Landsbyen Dons, Kolding 1922, s. 5-6.*
11. *LA, Viborg, D.32: Vejle rådstuearkiv, Vejles ældste bysbog, hvor det fortælles, at rådmænd Jens Bertelsen 1603 sendte et brev til Rentekammeret.*
12. *H. V. Gregersen: Toldsted ved Hørvejen, Haderslev 1978, s. 103.*

13. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1596 ff. Ved L. Laursen m.fl., 1913 ff. (herefter forkortet Kancelliets brevøger) 7. aug. og 12. sept. 1600 (Jfr. Petersen 1927 op. cit. s. 78); Gregersen 1978 op. cit. s. 95.
14. Kancelliets brevøger 17. aug. 1600. Jfr. Petersen 1927 op. cit. s. 142.
15. Karin Berg: Træk af købstadsforvaltningen i Vejle på Christian IV's tid, Træk af Vejle bys Historie 1977, s. 140.
16. Kancelliets brevøger 11. jan. 1620.
17. Petersen 1927 op. cit. s. 79, 105.
18. Jfr. Marius Hansen: Tirsbæk gods og ejere, 1923, s. 81. Familien Billes anstrengte økonomi er her kun glimtvis oplyst.
19. Ole Degn: Perspektiver i et købmandsregnskabsmateriale fra Ribe fra første halvdel af 1600-årene. Beretning. Foredrag og forhandlinger ved det nordiske historikermøde i København 1971, 9.-12. august, 1974, s. 121.
20. Kancelliets brevøger 11. dec. 1622.
21. Kancelliets brevøger 14. maj 1624.
22. Kancelliets brevøger 15. jan. 1627.
23. Kancelliets brevøger 14. juni og 29. juli 1626.
24. Jfr. Hugo Matthiessen: Snapstinget. Jydsk termin, marked og mennesker, 1946, s. 14-16.
25. Kancelliets brevøger 19. nov. 1622.
26. Jfr. for tilsvarende forhold hos Ribe-købmændene, Degn 1981 op. cit., 1, s. 233.
27. Christen Hansen Riber var ca. 1606 blevet gift med Medea Teodorif., der døde 1630 og på gravskriften omtaltes som Metta Matthiaf. Da hun var borgmesterdatter fra Vejle, kan vi identificere faderen som Jens Bertelsens svigerfar Mads Jensen Torsen. Se H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 3, 1873-77, s. 607.
28. K. Erslev (udg.): Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's tid 2, 1888, s. 526-527; E. Ladewig Petersen: Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700, 1979 (Dansk socialhistorie 3), s. 379.
29. Det gælder også, hvis Jens Bertelsen har overtaget fordringen fra en anden, hvilket ikke kan udelukkes. Af Christoffer Dybvads kalenderoptegnelser fremgår, at han 16. august 1618 lånte 200 rdl. (eller 300 dl.) hos Blasius Møller i København til betaling efter 3 måneder (Danske Magazin 4. Rk. 5, 1882-83, s. 44). En sum i samme størrelse, som senere Bertelsen havde til gode.
30. Om Dybvad, se Dansk biografisk Leksikon 3. udg. og der anf. henv.
31. Kancelliets brevøger 14. sept. 1622.
32. O. Walde: Studier i ældre dansk bibliotekshistoria, Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen 19, 1932, s. 46-47. En del bøger fra dette bibliotek er bevaret i skandinaviske og nordtyske biblioteker.
33. LA, Viborg: Vejle Byfogedarkiv, skifte nr. 90, 15. juni 1657.
34. Ole Degn: Rig og fattig i Ribe 1981 op. cit., 2, s. 63, 67, 69.
35. J. Kinch: Ribe bys historie og beskrivelse 2, 1884, s. 226; Ole Degn 1981 op. cit. 2, s. 186.
36. Kancelliets brevøger 26. sept. 1630.
37. Hertil skal lægges de mange ejendomme, haver og jordstykker, som han havde i pant.
38. Jfr. Petersen 1927 op. cit., s. 79.
39. Jfr. Degn 1974 op. cit., s. 116; Degn 1981 op. cit., 1, s. 323.
40. LA, Viborg, D.32 Vejle rådstuearkiv: Nr. 348: Skatteligninger 1602-1895.
41. LA, Viborg, D.32 Vejle rådstuearkiv: Nr. 348: Skatteligninger 1602-1895.
42. RA, Danske Kancelli B 244 Sager ang. det ostindiske kompagni 1617-48.
43. Kinch 1884 op. cit., s. 291 ff.; Poul Enemark: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni, Erhvervshistorisk årbog 1954, s. 23 ff.
44. RA, Danske Kancelli B 103. 1622 Akter ang. opretelsen af kompagnier i købstæderne til fremme af salthandelen på Spanien.
45. Degn 1981 op. cit., 1, s. 224 f.; Enemark 1954 op. cit., s. 34 f.
46. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Indkomne breve uden dato (ca. 1626); jfr. Johan Hvidtfeldt: Bidrag til Vejle bys historie i tidsrummet 1660-1700, Vejle Amts Årbog 1935, s. 89-90.
47. Se E. Ladewig Petersen i De fede år. Odense 1559-1660 (Odense bys historie, red. af Tage Kaarsted m.fl.), Odense 1984, s. 254.
48. Jfr. Petersen 1927 op. cit., s. 79-80 med mindre ændringer her.

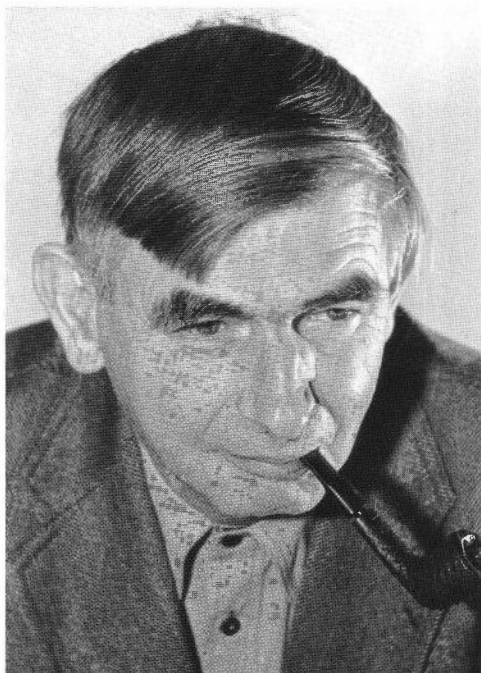
49. Hvis ikke Jens Bertelsen under besættelsen 1627-29 var blevet frastjålet sølv og guld, kan boets begrænsede antal ædelmetaller godtgøre, at den forsigtige Bertelsen ikke har ladet sig pådufte soløkander, guldringe osv. som pant for kontantlån.
50. Petersen 1927 op. cit., s. 145.
51. Hans H. Fussing: Rådmand Lauritz Hansens bo 1628, *Personalhistorisk Tidsskrift* 13. Rk, bd. 1, 1952-53, s. 24.
52. LA, Viborg: Vejle Byfogedarkiv, skifterregistret nr. 32.
53. Den ulærde, men formuende købmand og ivrige bog-samler Rasmus Thestrup i Århus havde i 1654 500 indbundne bøger plus 85 års almanakker, hvilket var ganske betydeligt og usædvanligt for en almindelig købmand (Rasmus Pedersen Thestrups Stambog, udg. af Helge Søgaard, Århus 1972, s. 86-87).
54. I januar 1650 leverede byskriver Hans Pedersen en nummereret fortegnelse over de skifter, der indgik i byfogedarkivet fra hans embedsperiode. Fortegnelsen medtager 49 nummererede skifter og yderligere 5 skifter opregnes. Alle skifter er fra årene 1639 til 1649. Af disse er det kun fire, vi ikke kender i dag. Det leder til den konklusion, at skifterne i det mindste for denne periode er forholdsvis godt bevaret til nu.
55. I Clement Sørensens bo var der: 8 papirstavler med rammer, 4 andre tavler, 3 kontrafejjer (4½ dl.), hvoraf datteren Mette overtog 1, som imidlertid ikke er registreret i boet efter hende 5 år senere.
56. Trompeter Jørgen Hansen døde 20. maj 1641, og der blev skiftet 16. juli samme år. Se også J. Wølterns: Stadsmusikanten i Vejle 1600-1941, *Vejle Amts Årbog* 1942, s. 129-175. Wølterns kender bl. a. ikke trompeteren og sætter i øvrigt lighedstegn mellem organist og stadsmusikant i Vejle for denne periode.
57. LA, Viborg: Vejle Byfogedarkiv, skifterregistret nr. 112, Henrik Grots 26. feb. 1664.
58. Jørgen Otrik: *Borgerlige hjem i Helsingør* for 300 år siden, 1903, s. 98 ff.; Poul Eller: *Borgerne og billedkunsten på Christian IV.s tid: Uddrag af Helsingørs skifteprotokoller 1621-1660*, 1974, s. 37-40, *passim*; Palle Birkelund: Noget om læsning – og lidt om boghandel – i Århus i slutningen af det 17. århundrede, *Årbog udg. af Historisk Samfund for Århus Stift* 32, 1939, s. 17-43; Johan Jørgensen: *Bogsamlinger i Kalundborg i slutningen af 17. århundrede*, *Kirkehi-*
storiske Samlinger 7.IV.1960-62, s. 359-371; Johan Jørgensen: *Skifter og testamenter*, 1968, s. 50-55; *Skifter fra Køge 1597-1655*. Udg. ved Gerd Neubert, 1992, fl. st.; Svend Larsen: *Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17. århundrede*, 1, s. 176 og 2, 1965, 392-93; *Dejn* 1981 op. cit., 1, s. 312-318; V. Wöll: *Om borgerskabets læsning i det 17. århundrede*, *Årbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter* 22, 1934, s. 591-95.
59. Eller 1974 op. cit., s. 37-40.
60. Jfr. Holger Rasmussen: *Bøger og bogbindere i Odense for 1694, 1959*, s. 24 f.
61. Petersen 1927 op. cit., s. 147-152.
62. LA, Viborg: Vejle Byfogedarkiv, skifterregistret nr. 107: Iver Nielsen Amnitzbøl 1660: 288 dl. til Hamborg. Johan Hvidtfeldt har i artiklen *Bidrag til Vejle bys historie III. Handel i Vejle Amts Årbog 1935* en udpræget tendens til at overdribe udlandets betydning for Vejle-købmændene, idet han ikke får sat de tyske købmænds betydning i et tydeligere forhold til andre danske købmænds rolle. F.eks. når han s. 88 skriver, at Hamborg-købmændene spillede »en stor rolle« i skifterne og nævner Iver Nielsen Amnitzbøls skifte som eksempel, hvor det trods alt var danske købmænd, der havde det allermeste tilgode, og de tyske købmænds andel var helt marginal.
63. Evald Tang Kristensen: *Nogle Afskrifter vedr. Vingegaard, Viskumbaard og Bigumbaard i Slutningen af 17. århundrede*, *Samlinger til jydsk Historie og Topografi IX*, 1882-83, s. 213-215; *Trap: Danmark*, 5. udg., bd. 17, 1962, s. 347.
64. Kun konceptet til dette slet bevarede skifte foreligger. Det er udateret, men indsat i den kronologiske række ved 1645.
65. Sandsynligvis Christen Ostensen Veile: *Glossarium juridico-danicum*, 1641 og påny 1652.
66. Albert Krantz: *Wandalia oder Beschreibung Wändischer Geschichte*. Lübeck 1600.
67. *Den norske Loubog*, trykkudgaver 1604 og 1610.
68. Jens Dinesen Jersin: *Vera via vitæ, en rictig vey, som fører til det evige liv*, 1633.
69. Matth. Schwartz: *Forgiet mig ikke*. Udgaver 1580, 1606, 1617 og 1624.
70. Claus Christoffersen Lyschander: *De danske kongers Selectebog*, 1622.
71. Som note 65.

72. *Clement Sørensens skifte af 11. feb. 1646 er ikke at finde herimellem, da han ved en kontrakt med sine børn i september 1643 havde afviklet sit bo, så skiftet tre år senere indeholdt kun ganske ubetydelige værdier og fordringer til afvikling. Hans bo havde dog været rigt, hvilket fremgår af skiftet efter datteren Mette, nr. 73.*

Hun havde overtaget faderens købmandsgård. De meget mørke farver, som tegnes i Petersen 1927, s. 151 f. af den gamle borgmesters økonomi i hans sidste år, holder næppe stik. For flere af skifterne er det ikke muligt at opgøre det eksakte overskud p. g. a. bevaringstilstand o. lign.

Egnsskribenten og historiefortælleren med sans for det folkelige

Peder Eg Jensen, Give - 1916-1993.

Peder Eg Jensen er født den 8. august 1916 i Horsbøl ved Grindsted. Faderen, Jens Peter Eg Jensen, drev landbrug, og da Peder Eg sluttede sin skolegang i Morsbøl, forsøgte han sig også ud i landbruget. Først hjalp han til derhjemme.

Senere kom han ud at tjene hos den tidligere borgmester i Grindsted, Anders Chr. Andersens forældre.

Helhjertet var landbrugsbeskæftigelsen ikke. At hige og søge i gamle bøger var Peder Egs store interesse for derigennem at finde baggrunden for sig selv og sin tid. Højskoletraditionen var kendt i Peder Egs hjem, dog kom han aldrig selv på højskole, men efter sin periode som andenkarl kom han på Den ny Ungdomsskole i Grindsted. Det gav skubbet til den senere læreruddannelse, som Peder Eg fik på Th. Langs Seminarium i Silkeborg.

Lærergerningen påbegyndtes i Særslev på Fyn. Efter Peder Egs egen fortælling blev det en lærerig og skelsættende epoke i hans liv, da det netop var her, han lærte sin kone, Helga, der fik afgørende betydning for ham, at kende. Efter giftermålet i 1945 havde Peder Eg ansættelse som lærer i Oksbøl, hvorefter han i 1951 kom til Give. Forinden havde han taget faglærereksamen i historie og dansk i København.

Mange mennesker, der har haft Peder

Eg som lærer, vil mindes hans utrolig beskrivende og medlevende fortælling. Han var en Guds benådet fortæller, der med baggrund i en stor faglig viden krydret med en god portion humor tryllebandt tilhørerne ved de mange kurser, foredrag og taler, han gennem årene har holdt. Skønt han, som han sagde, ikke havde en tone i livet, skrev han sangtekster, så de såvel passede i rimet samt fortalte i dybden.

Peder Egs historiske interesse og engagement i tidens udvikling førte også til politisk engagement. Således var han i Give Sogneråd fra 1958 til 1970, hvor han kom i Vejle Amtsråd for Det radikale Venstre indtil 1986. I en del år var han formand for sygehusudvalget i Vejle Amt. Peder Eg blev kendt som den, der ikke gik på kompromis. Han var ligeledes med til at tage initiativ til mange institutioner i Give, såsom oprettelse af boligforening, børnehave og amtsplejehjem. Peder Eg Jensen var et stort menneske, som andres ve og vel lå stærkt på sinde. Han var altid opmærksom på sine medmennesker.

Hans historiske interesse og dygtige

og sikre pen udmøntede sig også i skribentvirksomhed. Giveområdet blev beskrevet i to større bøger, nemlig »Give-egnen«, der udkom i 1984, og »Heden, der blev til skov og ager« i 1989.

Biografier var også et yndet område for ham. Indtil kort før sin død arbejdede Peder Eg på at beskrive flere af sine kolleger i amtsrådet.

Hertil kom mange kronikker og artikler bl.a. til Vejle Amts Historiske Samfund, hvor han har gjort en stor og uegennyttig indsats i bestyrelsen. Fra 1978 var han formand for VAHS, indtil han i 1986 afløstes af sin næstformand, Kamma Varming, som han gennem mange år havde oplært.

Peder Eg omfattede Vejle Amts Historiske Samfund med stor varme. Jeg vil tro, at en af de sidste ture, Peder Eg tog til Vejle, var den 12. oktober 1992, hvor han deltog i receptionen ved udgivelsen af Vejle Amts Årbog.

En af Give-egnens og hele Vejle Amts store personligheder er gået bort. Eftermælet er rodfæstet i skribentvirksomheden og befolkningen.

Falk Mikkelsen

Boganmeldelse

»De kongelige Amtmænd – en erindringsbog om amtmænd og amter før 1970«

Under redaktion af Florian Martensen-Larsen, Karl Peder Pedersen og Ditlev Tamm.

Jurist- og økonomforbundets Forlag, 1992. 223 sider. Pris kr. 210,-.

Nærværende årbog 1993 indeholder en erindringsartikel forfattet af forhenværende amtmænd over Vejle amt Arne Wamberg. Da denne artikel udgør et kapitel i ovennævnte bog om de kongelige amtmænd, har vi fundet det passende at bringe en omtale af bogen, idet vi formoder, at den vil have interesse for vore medlemmer.

Ideen til udgivelsen »De kongelige Amtmænd« er blevet til i forbindelse med historiske studier over amtmænds embedet som led i forskningsprojektet »Stat, Forvaltning og Samfund« under Det humanistiske Forskningsråd, og bogen udsendes som første bind i dets skriftserie.

I bogen har de tre redaktører samlet en række erindringer fra de stiftamtmænd og amtmænd, der virkede i tiden op til 1970 – det år, som dannede et betydningsfuldt skel i hele amtmændsinstitutionen.

Det indledende kapitel giver i et tilbageblik et kort rids over institutionens virke fra 1660 til vor tid.

I 1660 mistede adelen sit monopol på lensmandsposterne, idet Frederik d. 3. ved enevældens indførelse foranstaltede en radikal nyordning af administrationen i landet. Titlen »amtmand« som erstatning for »lensmand« blev ikke påbudt ved dekret, men vandt i de følgende 100 år indpas som betegnelse for den øverste regionale embedsmand.

I sidste halvdel af 1700-tallet stod amtmændene således centralt placerede i dansk forvaltning, de skulle være jurister, og de var med Generalprokurør Henrik Stampes ord: » – kollegiernes øjne, når det kommer an på at vide en sags omstændigheder eller beskaffenhed et sted i landet«. For 1800-tallets vedkommende omtales de 2 vigtige nyskabelser: amtsråd og sogneforstanderskaber som led i den løbende demokratiseringsproces. I de følgende kapitler fortæller en række tidligere amtmænd om deres daglige gøremål dels i interviewform og dels – som i amtmænd Wamberg's tilfælde – i form af selvstændig beretning.

Vi læser også om de specielle færøske og grønlandske embeder, idet Niels Elkær-Hansen beretter om sin tid som rigsombudsmand på Færøerne, og Niels Otto Christensen mindes sit ophold som landshøvding på Grønland.

Erindringerne er - udover det rent saglige - fornøjelige og ikke mindst uhøjtidelige. Muntre tildragelser veksler med problemfyldte beretninger - for de sidstes vedkommende især beskrivelsen af de vanskeligheder, som var forbundet med overgangen fra, som Wamberg skriver, »amtmand *over* NN amt til statsamtmand *i* NN amt«.

Kommunalreformen og de turbulente forhold, der førte op til samme, får i erindringerne, som naturligt er, en væsentlig plads, idet ikke mindst følelserne og usikkerheden her indtager en central rolle.

Bogens sidste kapitler indeholder dels en meget interessant gennemgang af landets amtmandsboliger (med fotografier), hvor både det historiske og arkitektoniske får omtale, og dels en oversigt over amtmænd, overpræsidenter, landshøvdinge og rigsombudsmænd i perioden 1930-92.

Man kunne her fristes til at spørge: Hvorfor begrænse sig til denne korte periode? En liste over samtlige amtmænd fra enevældens indførelse til vor tid ville have gjort oversigten komplet og dermed mere værdifuld. Denne »mangel« kan dog ikke på nogen måde afholde redaktionen fra at anbefale bogen på det varmeste til Samfundets medlemmer.

With-P.

Nyt fra historien i Vejle Amt 1991

De lokalhistoriske arkiver

Lokalhistorisk forening i Bredsten Sogn

Lokalhistorisk forening og arkiv havde et kort ophold på nogle få måneder i Bredsten skoles bibliotek, hvor vi fik tilbudt et område. Vi gik straks i gang med at indrette os. Med hensyn til dette område også skulle benyttes i skoletiden, hvilket vi dengang så store muligheder for skolens elever og bibliotekets brugere til at få umiddelbar interesse for sognets historie. Forholdet viste sig af flere grunde at være uholdbart.

Et par af bestyrelsesmedlemmerne var i februar måned med på et supplerende arkivkursus i Vejle.

Foreningen og arkivets ophold i biblioteket blev af kort varighed, da et bestyrelsesmedlem, som sad i Bredsten menighedsråd, kom med et tilbud, om at foreningen og arkivet kunne flytte ind i en tom lejlighed, som menighedsrådet var i besiddelse af på Kirgegade 7C.

Vi tog straks mod tilbudet og omgående blev en huslejekontrakt udfærdiget. Flytning fandt sted omkring februar måneds begyndelse.

I januar måned deltog foreningen i en hobbyudstilling i Håndværkerhuset, hvor der blev fremvist gamle billeder af gårde og huse samt skøder, aftægtsbreve, bygningstegninger og med informationsmateriale omhandlende bygningsbevarelse.

Hen på sommeren var Hans Brunbjerg på landsarkivet i Viborg, hvor han fandt fundatsen til Bredsten skoles oprettelse i 1740. Hermed blev der lejlighed til, at lokalarkivet straks udarbejdede en plan for en stor skoleudstilling på Bredsten skole i efteråret. Men den er nu udsat til det følgende skoleår september 1993.

I løbet af sommeren kom Folmer Troelsen med et forslag om at arrangere internationale lege-dage i Bredsten by, Bredstencenteret og Bredehus. Det var tanken, at byens befolkning på den måde fik lejlighed til at møde de turister, der opholdt sig i vor by og omegn nogle dage og eventuelt knytte kontakt for nærmere bekendtskab.

Endvidere har foreningen udskrevet en lille konkurrence, hvor medlemmer eller borgere kunne deltage. Emnet hed: Fortæl om dine barndomsoplevelser i Bredsten sogn! – Præmier samt et beløb til brug for offentliggørelse af de indkomne beretninger blev sponsoreret fra initiativudvalget fra Bredstenområdet ialt 2500 kr.

Hans Rolskov

Børkop Lokalhistoriske Arkiv

Året 1992 har for Børkop Lokalhistoriske Arkiv været præget af forandringer.

Pr. 1. juli fik arkivet nyt regulativ, hvor den

største ændring var, at der fremover kun er en leder, - hidtil har ledelsen været forestået af en tremands-gruppe.

Børkop kommune vedtog, at arkivet skulle flytte, da ejendommen, som hidtil havde huset arkivet, skulle sælges. Man havde tidligere nedlagt alderdomshjemmet Ågården, der var bygget sammen med rådhuset. Bygningerne var for størstedelens vedkommende inddraget til brug for den kommunale administration. Men i den ene fløj var førstesalen ledig, og man besluttede at indrette nyt arkiv her.

Arbejdet skulle udføres som et beskæftigelsesprojekt for unge arbejdsledige, og alle materialer og inventar skulle i videst muligt omfang være genbrug.

Vi fra arkivet fik lov til at bestemme indretningen dvs. nedrivning af skillerum, opsætning af skabe, hylder, lamper osv.

Vi måtte lukke arkivet i oktober og november, mens vi flyttede. Det var et stort arbejde. Arkivets medarbejdere pakkede alt ned, hvorefter det blev kørt til Ågården - og så kunne vi begynde at pakke ud og sætte på plads.

Men vi må sige, det var umagen værd. Arkivet råder nu over ca. 175 kvadratmeter i et plan. Vi har bl.a. et udstillingslokale med museumsgenstande, et rum med film, lys, video og mikrofilm, en meget stor læsesal med arbejdspladser til en snes mennesker, kontor, kaffestue, køkken m.v. Der er elevator og desuden parkeringsplads lige ved døren.

Torsdag den 3.12.92 genåbnede borgmester Th. Bang Hansen arkivet. Ved åbentus-arrangementet samme eftermiddag besøgte mere end 100 mennesker arkivet.

Vi må sige, at Børkop kommune med disse nye lokaler har givet arkivet nogle gode arbejdsrammer og en meget fin behandling, som alle medarbejdere forstår at værdsætte.

Arkivet ledes af Hanne Hovmand. Desuden er der 10 frivillige medarbejdere. I perioder har ar-

kivet fået henvist langtidslidig arbejdskraft til hjælp ved kontorarbejdet. Arkivets nye adresse er: Ågade 6, 7080 Børkop. Telefon 75 86 60 27.

Der er åbent hver tirsdag kl. 14.00-17.00, samt efter aftale.

Hanne Hovmand

Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn

Stort set alt, hvad der kunne forandres i Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn, blev lavet om i 1992; nye ansigter udadtil, flere indadtil, nye arbejds gange, men væsentligst: ny adresse.

I oktober måned kunne Arkivet for første gang i bogstaveligste forstand se dagens lys i de nyrenoverede og flotte lokaler på Frederik d. III's vej 6. Flytningen tog lang tid, men det gik godt og nemt, og i dag er størsteparten af samlingerne i sikkerhed på Frederik d. III's vej.

De mange interne omvæltninger levnedde ikke mange kræfter til det udadvendte arbejde; således begrænsedes dette sig til deltagelse i september måned i Kulturbæltprojektet med udstillingen »Fristaden Fredericia«. I december måned viste Arkivet endvidere udstillingen »Jul i det gamle Fredericia«.

Arkivets 42 frivillige medarbejdere ydede en stor indsats i det daglige arbejde: transkribering af kirkebøger, folketællinger, rådstueprotokoller, skifteprotokoller, registrering af aviser, billeder, arkivalier, administrativt arbejde, osv. osv.

Omregner man de frivillige medarbejders »besøg« på Arkivet har vi haft over 8000 gæster i 1992! Knap så mange forespørgsler er det blevet til, ca. 500 blev besvaret.

Arkivet modtog 196 afleveringer: foreningsarkiver, tegninger og kort fra Teknisk Forvaltning, Sikkerheds- og maskintilsynets arkiver, postkort, billeder osv. osv.

Støbeskeen var stor i 1992, og mange ideer og planer fik deres første former: De udadvendte ak-

tiviteter blev styrket, bl.a. blev samarbejdet med Fredericia Museum væsentligt udbygget. Edb-registrering af arkivalier m.v. samt en »renovering« af billedarkivet er opgaver, der fylder meget i 1993-kalenderen, og ved siden af de mange andre spændende ind- og udadvendte aktiviteter, Arkivet arbejder med, ser det ud til, at der også i 1993 bliver mange forandringer.

Bodil Schelde-Jensen

Give Lokalhistoriske Arkiv

Arkivets dækningsområde er stadig: Give, Givskud, Lindeballe, Ringive samt Øster Nykirke Sogne, og vi har nu – som arkiverne i Gadbjerg og Thyregod – i ca. 3 år arbejdet som en del af Give-Egnens Museum. Men vi har indtil videre vort sædvanlige lokale oven på hovedbiblioteket.

Samarbejdet museum-arkiv forløber udmærket. Fra museets side er man altid parat til at hjælpe og til at betale for alle de hjælpemidler og materialer, der er behov for. Således blev vor samling af kirkebøger i 1992 gjort komplet.

Give kommunes otte sogne i billeder. 31. januar – 1. marts 1992.

Der har atter været en månedlang særudstilling på museet: Give Kommunes 8 sogne i billeder. Hertil bidrog vi fra Give Arkiv med 12 store plancher med ca. 250 fotografier m.v. til visuel beskrivelse af en del udvalgte emner. Det er nok me-

ningen, at sådanne udstillinger skal gentages de kommende år i februar.

I årets løb er der udfyldt 46 registreringsblade, og der er løbende foretaget en omregistrering af vor billedsamling efter nutidige retningslinier. Der kommer fortsat ret mange gæster på arkivet, især folk, der studerer slægts- eller gårdhistorie.

Arkivets personale reduceredes i 1992 fra 3 til 2 personer, idet den hidtidige leder, Inger Meyer-Refsgaard, så sig nødsaget til at holde op.

Vi to tilbageblevne har i årets 3 sidste måneder (1 aften om ugen) deltaget i et særdeles udbytte- rigt kursus i slægtsforskning i Thyregod med Ejnar Bjerre Jørgensen, Thyregod, som lærer.

Inger Dynesen og Gunner Planck

Grejs Lokalhistoriske Forenings Arkiv

Udover de »daglige gøremål« med registrering o.s.v. har vi i arkivet haft et par opgaver i forbindelse med Grejs Borgergårds 100 års jubilæum i august måned – dels at lave et jubilæumsskrift – og dels at lave en plancheudstilling ved festlighederne.

Det var et par dejlige opgaver, og det var godt at opleve publikums store interesse for resultaterne.

Arkivet bliver stadig betænkt med forskelligt fra sognets beboere. Det hænder også, at en af sognets ældre sætter sig ned og på papiret nedfælder minder om fordums dage. Den slags kalder vi guld-korn.

Vi modtager af og til forespørgsler fra slægtsforskere, men selv om vi har skaffet kopi af alle de kirkebøger, som var på landsarkivet, så er der så mange huller, at vi ikke har kunnet svare på ret mange spørgsmål.

Foreningen bød i marts måned på et lysbilledforedrag med cand. mag. Birger Sørensen, Vejle, og i august havde vi en meget vellykket aftenudflugt til Hjortsvang Museum. Derudover har vi haft samarbejde med andre foreninger i vores lille

samfund om et par arrangementer med sang og musik.

1992 blev et år med gode arbejdsopgaver, og forude venter nye opgaver, som vi vil gå i gang med og løse, så godt vi kan.

Gerda Ravn Mikkelsen

Lokalarkivet for Glud, Hjarnø og Skjold sogne

Året 1992 var et godt år. Vi får henvendelser med opgaver, der skal løses. Der er breve, hvor folk søger deres slægt. Vi forsøger at løse alle sagerne, men sommetider må vi stille dem i bero, men der kommer næsten altid en løsning.

Lidt lokalhistorie.

Lov af 19-2-1861 påbød, der skulle føres kirkesynsprotokol i alle landets kirker. I Glud er den ført siden 1862, som det vil fremgå af de små uddrag, har man arbejdet meget seriøst. På første side står:

Kirken har bl.a. kalk og disk, et større og et mindre sæt alterkande i porcelain, gulv af mursten og fliser, fattigblok og bøsser samt en tinklekande med låg til døbefonten.

1866. Der anskaffes en evangelisk-christlig salmebog.

1875. Kirkegården bør udvides med 12 favne og drænes i 3 ½ alens dybde.

1877 står følgende: En smuk og rummelig plads, besået med græs, omgivet med en stærk og smuk mur af kampesten, er taget ind til kirkegården. Stolestaderne bør fornyes.

1879. Den venstre gavl bør nedtages og omsættes fra grunden.

1880. Gavlen er under arbejde.

1887. Prædikestolen istandsættes med nye bjælker, lydhimlen fastgøres med ankre.

1890. Der fremsættes ønske om en kakkellovn.

1896. Der lægges nyt gulv i sekskantede gule fliser på kirkegulvet fra koret til våbenhusdøren.

1900. Den nye klokkestol, der var på syn i 1898, fandtes vel udført.

1902. Det henstilles, at der anskaffes en gennemhullet sølvske til at opfiske korkstykker og lign. af kalken ved altergangen.

1903. Da et på altret anbragt krucifiks i afvigte vinter er faldet ned, må der ske en undersøgelse om, hvorvidt de øvrige på tavlen anbragte fritstående figurer er solidt befæstede, i modsat fald må de befæstes ordentligt.

1904. Menighedsrådet ønsker 6 hængelamper.

1905. 2 gl. ligsten opstilles i våbenhuset (blev udsat til næste syn).

1907. Kirkegården udvides med 1 skæp land (der var kun 8 ledige gravpl.).

1908. Kirken har fået orgel, man måtte sænke den forreste del af pulpituret for at få plads til orglet.

1921. Degnestolen fjernes (det var ellers vedtaget i 1909).

1923. Herskabsstolen ønsker rådet at fjerne, de får medhold, desuden udbeder man sig forslag fra en sagkyndig til restaurering af koret. Det går nu først i gang i 1925.

1933. Altertavlen er angrebet af træorm. Der indføres særkalke.

1937. Rådet ønsker stølesæderne fornyet, der bør lægges trægulv under. Gulvet i koret gøres ensartet med det øvrige gulv i kirken.

Glud kirke hørte til Bjerre og Hatting herreds provsti.

Lokalarkivet Gludvej 54 (en del af museet) har åben mandage i lige uger fra kl. 19.30 til kl. 20.30 og er lukket i juni, juli og august mdr. samt uge 42.

Uden for åbningstiderne er der en del forespørgsler, det er fint, når der er noget, man enten vil fortælle eller have oplysninger om, inden det bliver glemt i dagens travle gøremål. Så ring eller kom, der skal nok blive lyttet.

Anna Laursen

Lokalarkivet for Hedensted kommune

I året 1992 har Lokalarkivet fået indleveret en hel del ting til såvel Arkiv som museumsafdelingen. Der har været et stort besøgstal. Ifølge gæstebogen 400 besøgende. Besøget har dog været større, idet en del har snydt sig fra at skrive i gæstebogen.

Sammen med Lokalhistorisk Forening har vi haft en del arrangementer.

Efter generalforsamlingen den 12. marts viste elektriker Knud Madsen, Korning, en smalfilm optaget i Korning 1950.

Den 13. juni åbnedes en udstilling »Fra emalje til Litografi« om Glud og Marstrands produkter gennem årene. Fabrikken i Løsning stillede en mængde af deres frembringelser til rådighed.

Den 5. august gik den årlige udflugt til »Mølle- og Træskomuseet« i Ry og videre til Øm Kloster.

Den 9. november var der i Løsning Sognegård foredrag af lærer Johs. Rabek om Lichtenberg og hans gårde. Det var en meget interessant aften, som mange mennesker var mødt op til.

Den 5.-6. december havde vi sammen med Løsning husflidsforening en udstilling af husflid af forskellig slags. Der var stort besøg i de to dage.

H. P. Johansen

Lokalhistorisk Arkiv for Jelling kommune

Arkivet, der er en afdeling af Jelling Kommunebibliotek, har lokaler i etagen over biblioteket på adressen Jernbanevej 26, 7300 Jelling. Der er åbent torsdag 15.30-17.30 samt efter aftale. Arkivets telefon, 75 87 13 91, kan benyttes i åbnings-tiden. Herudover kan 75 87 36 02 (arkivaren) og 75 87 12 84 (formanden) kontaktes.

Arkivet ledes af en styrelse på fem medlemmer, hvoraf to er udpeget af byrådet, og de tre øvrige er valgt af arkivets støttekreds. I henhold til vedtægterne skal disse repræsentere hver sin af de tre oprindelige kommuner, Jelling, Hvejsel og Kollerup-Vindelev.

Foruden de sædvanlige støttekredsmøder, hvor

man har drøftet emner som anlæg af området omkring høje og kirke og navngivning af gader og veje, har arkivet 10. marts 1992 afholdt et årsmøde, hvor Anna Rasmussen fra Hylke holdt foredrag om emnet »Om at arbejde med lokalhistorie«.

Som noget nyt har man i år forsøgt sig med en forårsudflugt. Turen gik til Giveegnens Museum og var særdeles vellykket.

Arkivet har som sædvanlig modtaget mange gaver. Mange afleveringer afspejler den store interesse, der er for slægtsforskning. Det gælder således fra slægterne på Vindelevgård og Råballe-gård samt slægtsbogen »Slægten fra Ballegaard«.

Kirsten Bendixen har bidraget med en historieopgave fra seminaret »Træk af Kollerup Sogns historie«.

En af de mest bemærkelsesværdige gaver er en møntsamling indeholdende fund, der er gjort i Arnold Andersens have, en del af den gamle markedsplads øst for Jelling Kro. Samlingen indeholder 29 mønter spændende fra Christian den 4. til Frederik den 8.

Michael Christensen

Lokalhistorisk Arkiv og Forening for Nørup Sogn

Arkivet kan glæde sig over stadig bevågenhed og flere afleveringer samt flere besøgende, private, og institutioner, som Nørup skole, Spejderne fra Randbøl og beboere fra E.G.V. boligerne ved Skovbrynet i Nørup. Der har været skriftlig og telefonisk kontakt til folk i Københavns området og andre steder i landet, mennesker, der søger deres slægt og deres tilknytning til Nørup-egnen, det har givet anledning til gensidig hjælp og interesse.

Foreningens medlemstal er stabilt, endda stigende, vi forsøger stadig at gøre noget for at fastholde folks bevågenhed. I 1992 blev udgivet et blad fra Lokalhistorisk Arkiv, postomdelt til alle

beboere i Nørup sogn, vore medlemmer har fået Spidsbarren, et fælles blad fra Arkiv- og Museumssamvirket i Egtved Kommune, det udkommer 1 gang årligt. I marts holdtes en udstilling i skolens indeområde med fokus på gårdhistorie og slægtsbøger, stamtavler, navneklude m.m. Arkivet var åbent for besøg.

Som afslutning på vintersæsonen 1991-92 besøgte vi Hjortsvang Museum og havde en meget interessant oplevelse sammen med museumsleder Gudrun Andersen.

Samvirkets sommerudflugt gik til Hjerl Hede, et spændende sted. Vintersæsonen 1992 indledtes med en tur til Vorbasse Museum, hvor vi havde en fin aften, leder af museet Vitved-Jensen fortalte om plantningens betydning for egnen, og hvordan formuende københavnere havde startet med at plante de såkaldte »Københavnner Plantager« og om helligkilden i Vorbasse, som er oprindelsen til Vorbasse Marked.

Årets største begivenhed for os er flytningen til større lokaler under Nørup Skole, hvor vi har fået meget hyldplads og et brandsikret rum. Vi er glade for de forbedrede forhold og befinder os godt med at arbejde der.

I maj havde vi arkivbesøg fra A.R.V.E., 26 fra medlemskredsen var mødt og besøgte arkivet. Klara Sørensen viste en lysbilledserie om bygninger, møbler, porcelæn og sølvtøj optaget privat i Nørup sogn. Sådan kan ting også bevares.

Arkivets adr: Tørskindvej 3, kælderens, Nørup skole, indgang fra den lille skolegård via skiltene. Arkivet er åbent anden torsdag i hver måned, kl. 15.00-17.30 eller efter aftale på tlf. 75 88 31 14.

Ved postforsendelser må adr. Vesterløkke 23, Ny Nørup, 7182 Bredsten gerne benyttes.

Johanne Bindebøl.

Det er i år 400 år, siden Knud Brahe og Margrethe Lange byggede Engelsholm Slot, som det er i dag bortset fra løgkuglerne og ændringer ved vinduer.

Paa begge Sider af Hovedindgangen ere at læse paa tvende sorte Tavler i Muuren indfattede følgende Inseriftion med udhugne forgyldte Bogstaver.

Den ene af højædle og Velbaarne Hr. Knud Brahe Aar 1593 Indsat paa højre Haand af Indgangen til Ejendommen Engelsholms Bygning saalydende:

Efter Christi ærefulde Fødsels Tiid
Der bud var vordere Mennesken bliid
(Tusind) Tussend fem Hundrit
Halffemtsindstyffue

med trej Aar, der de monne Skriffue
Nytaars Dag var tilsammen
på Engelsholm med Glæde og Gammen
Slett Vænnere efter gammel Viis
som Knud Brahe lod bygge saa
der var først bleffuen færdig (da)?
Og var begynt forgangendis Aar
og færdig Byget, som Ded nu staa
Gud lad det staa og naar sin Tiid
menniskan till Nytte og vorden bliid
og det fra Ulykke Velnaarne
Hossbonden of Hosstruen længe spare
Saa naar de kære icke længer maa boe.
Gud vil dennem giffue dend evige Roe.

Thyregod – Vester Lokalarkiv

For Thyregod – Vester Lokalarkiv har året 1992 ligesom de foregående år været et år med stor travlhed med besøg på så godt som alle åbningsdage (fredage 15-17).

Dette medfører, at disse dage er optaget med at hjælpe de besøgende, så registreringsarbejde m.m. bliver udført tirsdag aften.

Arkivet har 4 faste, frivillige medarbejdere – Poul Erik Jensen, Vera Jørgensen, Jens Chr. Iversen og Henny Sørensen.

Arkivet er i den lykkelige situation, at vi stort set hver uge modtager forskellige arkivalier, således i 1992 ca. 200 fotos, bånd, diverse papirer:

skøder, forpagtningskontrakter, udstykningskort, forretningspapirer, levnedbeskrivelser m.m.

I årets løb har der været en del korrespondance med familiemedlemmer til allierede flyvere, der under 2. Verdenskrig faldt ned i Vesterlund, dette har også resulteret i en del billeder.

Igen i år er vi blevet betænkt med penge fra lokale virksomheder til gavn for vort arkiv.

Vor tidligere medarbejder, Ejnar Bjerre Jørgensen, arbejder stadig med at udvide materialet om sognets to gamle herregårde Hastrup og Rørbæk og dermed sognets tidligere beboere, ligesom han har gjort arkivet mere brugervenligt ved at »oversætte« gamle svært læselige tekster.

I det hele taget har året 1992 været et godt og aktivt år med beboernes store bevågenhed.

Henny Sørensen

Tørring og Omegns Lokalhistoriske forening har åbent hver mandag formiddag fra 9-12, derudover kan aftaler træffes på telefon nr. 75 80 10 09 eller 75 80 16 02.

Der arbejdes med forskellige projekter, såsom fotografering og registrering af byens huse, deres alder, bygmestre og ejerforhold, ligesom der også arbejdes med gårdhistorier.

Lokalarkivet er i besiddelse af en mængde billeder og endnu flere gamle glasplader med fotografier, ialt 20000.

Et hold arbejder ugentlig med at rense disse plader, registrere og sætter dem til opbevaring i syrefrie kuverter. De første 4500 er således renset og registrerede.

For at synliggøre foreningen har vi også deltaget i to billedudstillinger. Den første var ved Tørring Håndværker og Borgerforenings 100 års jubilæum, den sidste var ved julemessen i Gudenåhallen. Begge gange var der stor interesse for den store billedserie, arkivet kunne vise frem.

Desuden kunne foreningen ved julemessen

vide og formidle salget af en ny bog »De ni fra Uhrskov«.

Forfatteren, lærer Niels Uhrskov fra Holbæk, har ikke alene skrevet om gården og slægten men også om Tørring og dens beboere. Så andre end dem, der tilhører slægten, kan også få glæde af at læse bogen.

Gudrun Andersen

Lokalhistorisk Forening for Uldum sogn

Foreningen har med sine 100 medlemmer et godt bagland. Som en af de få privatrejede lokalhistoriske foreninger i amtet er vi meget afhængige af vore medlemmers interesse og den økonomiske basis, den giver. Vi plejer at sige, at i en lokalhistorisk forening er alle medlemmer aktive, og det lever man op til. Også i det forløbne år har vor forening mærket denne aktivitet, der dels kommer til udtryk i en aktiv arbejdsindsats, dels i hyppige besøg i det arkiv, der jo er en væsentlig del af foreningen. På trods af lidt besværlige adgangsforskeligheder – og at vi som følge heraf ikke har fast åbningstid – finder mange vej til arkivet i skolens kælder. Foreningen har her optimale arbejdsvilkår med god bord- og skabsplads, og lokalet, der er et tidligere husflidslokale, er gratis stillet til rådighed af kommunen.

Her har man netop afsluttet første del af en kortlægning af gamle Uldum-gårdes historie – et arbejde, der i tre vintre har beskæftiget en halv snes deltagere. Resultatet – fyldige mapper med data om gårdene så langt tilbage, det er muligt – er nu arkiveret i arkivskabene.

Sidste sommer blev den gamle kornmølle i Uldum genindviet efter årelang restaurering. I forbindelse med indvielsen af Uldum Mølle udgav foreningen et hefte: »Møllen i fortid og nutid«, som er blevet noget af en bestseller. Heftet indgår i rækken af temahefter, som foreningen i tidens løb har udgivet, bl.a. om skoler, bibliotek, kirke og forsamlingshus. Det er påfaldende så lidt, der

er nedskrevet om Uldum sogn, men hefterne kan måske bidrage til, at eftertiden får lidt viden at bygge videre på. Det omfangsrige materiale om Uldum-gårdene tjener samme formål.

I arkivet har bestyrelsen haft travlt med registrering af arkivalier og billeder. Især billedregistreringen er tidkrævende på grund af de mange motiver, der afleveres til foreningen. Vi affotograferer, så de pågældende får originalbilledet tilbage, hvis det ønskes. Men vi fastholder, at vi kun affotograferer billeder, der har lokalhistorisk interesse.

Den øgede interesse for slægtsforskning mærker vi i høj grad. Vore kopier af kirkebøger er meget benyttede i den sammenhæng. Både her og i anden forbindelse får vi understreget, i hvor høj grad et lokalhistorisk arkiv er sognets hukommelse.

Børge Haugstrup

Vejle Byhistoriske Arkiv

Som altid har året på Vejle Byhistoriske Arkiv været præget af stor aktivitet med flere udstillinger, udgivelser, afleveringer og forespørgsler. En af de væsentligste grunde til, at året har været specielt hektisk, har været arkivets to projekter med unge bistandsmodtagere, der har medført mange mennesker på arkivet og meget godt arbejde udført.

I 1992 har der været 227 afleveringsforretninger, hvor Byhistorisk Arkiv har modtaget arkivalier, billeder, lydbånd, film o.lign. Der er modtaget arkivalier fra bl.a. Assendrup Forsamlingshus, Bredal Brugsforening, Vejle Motorbåds Klub, Det Danske Spejderkorps, Vejle, Lions Club, Foreningen af Værkstedsfunktionærer i Jernindustrien, Vejle Amts Tjenerforening, Skibet Venstrevælgerforening, Sct. Georghjemmets Vuggestue, Christianshaab Mejeris Hjælpekasse, Toftegården, Vejle Kunstforening, skolearkivalier fra Kirketorvets Realskole, Damhagens skole, Langelinie skole - og musikaler fra

Vejle Kommunes Musikskole, Edmund Hansen, Morten Underlin og musikdirektør Johnsen.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv henvendte sig til VBA og forespurgte, om arkivet var interesseret i at overtage den komplette samling af Vejle Social-Demokrat, som ABA havde stående. Det var VBA naturligvis, og Vejle Social-Demokrat (senere Frit Folk og Jydsk Aktuelt) 1898-1971 er nu opstillet på arkivets magasin, hvor den finder anvendelse for arkivets brugere og medarbejdere.

Med modtagelse af billedarkivet efter pressefotograf Preben Lærkeborg er arkivets fotosamling i 1992 blevet tilført endnu et væsentligt fotografarkiv.

Projekter

1991 blev i samarbejde med Teknisk Forvaltning startet et større ordnings- og registreringsprojekt, der skulle sikre en forsvarlig ordning og opbevaring af det gamle Havne- og Stadsingeniørarkiv, som opbevaredes i elektricitetsværkets kelder. Med 3 til 4 medarbejdere under jobtilbudsordningen blev det store omordnings- og pakkearbejde gennemført frem til efteråret 1992. Ved samme lejlighed blev arkivet flyttet til bedre arkivlokaler i Teknisk Forvaltnings fjernarkiv ved Kirketorvet. I løbet af 1993 udarbejdes en samlet fortegnelse over arkivet.

Som nævnt har arkivets dagligdag været præget af de to projekter for unge bistandsmodtagere: *Projekt Billedregistrering og Vejles hukommelse på EDB*. Projekterne fungerer på den måde, at de unge kommer ind på arkivet og arbejder i kortere eller længere tid, alt efter om de kommer i arbejde eller uddannelse. Projekterne har været succes'ere, både hvad angår det arbejde, der er lavet, og som skal omtales nedenfor, og med hensyn til de unges videre beskæftigelse.

Projekt Billedregistrering, som startede i 1991, fortsatte EDB-registreringen af pressefotografbilleder fra Vejle Amts Folkeblad. I årets løb er flere

tusinde negativer blevet gransket, og oplysninger om de begivenheder, billederne fortæller om, er fundet i avisen og siden indført på arkivregistreringsprogrammet ARKIBAS. Arbejdet på billedprojektet betyder, at der sker en registrering af hovedparten af indholdet i Vejle Amts Folkeblad.

Formidlingsaspektet i forbindelse med Projekt Billedregistrering gav sig udtryk i en fotoudstilling på arkivets læsesal. Projektleder er cand.phil. Bente Munk.

Opgaven for de unge på Vejles hukommelse på EDB har først og fremmest været registrering af arkivalier. Arkivalierne er blevet sorteret grundigt, placeret i den rigtige rækkefølge og pakket i syrefri læg og kasser. Derefter er selve registreringen ført ind på arkivregistreringsprogrammet ARKIBAS. Dermed er en stor del af det efterslæb, som arkivet har haft med hensyn til registrering, blevet indhentet, ligesom en stor del af de manuelt registrerede arkiver nu er blevet omregistreret til EDB. Til registreringerne knyttes henvisninger (f.eks. på sted, person, forening, firma), således at VBA har mulighed for hurtigt at fremfinde arkivalier, som måtte blive forespurgt på læsesalen eller i anden forbindelse. Projektets medarbejdere har desuden skrevet interviews ud, og den omfattende registrering af Vejle Social-Demokrat, som yderligere vil øge avis-samlingens anvendelighed, er påbegyndt. Delregistraturer over arkivets samlinger vil desuden blive udarbejdet. Projektleder er lic. phil. Poul Porskær Poulsen.

I alt 92 personer har været beskæftiget i projekter og i det almindelige arkivarbejde i løbet af 1992. Gennemsnitlig er de unge hos os ca. 3 måneder, men enkelte er kommet i arbejde efter nogle få dage, mens andre har måtte vente op til 5-6 måneder, inden det rigtige tilbud kom.

Rådgivningsvirksomhed

Gennem deltagelse i forskellige arbejdsgrupper og på anden måde deltager arkivet fortsat i

rådgivnings- og konsulentvirksomhed over for kommune, institutioner, myndigheder m.v. Arkivet er således repræsenteret i Vejle Kommunes »Facadegruppe«, som tager stilling i sager vedr. ombygning og nedrivning af bygninger, i Vejle Kommunes »Journal- og arkivgruppe«, Vejle Kommunes »EDB-gruppe« samt i »Vejnavnegruppen«.

Skolerne i Vejle har i tilfredsstillende grad gjort brug af arkivets skolekonsulenttjeneste, som bl.a. stiller forskellige emnemapper til rådighed for undervisningen.

Arkivet er sekretariat for Byhistorisk Selskab for Vejle. I samarbejde med selskabet er der gennemført 10 arrangementer med emner fra den lokalhistoriske arbejdsmark.

Udstillinger

Udstillingen »Arbejdsliv i Vejle« blev afsluttet feb. 1992, og afmonteringen af den store udstilling, tilbagelevering af genstande og renovering af lokalerne var en stor opgave i feb., marts og april.

Formidlingsaspektet i forbindelse med Projekt Billedregistrering gav sig udtryk i en mindre fotoudstilling på arkivets læsesal om Vejle sidst i 1960'erne set gennem pressefotografens kamera. Udstillingen kunne ses fra den 19. september til den 31. december.

Gennem Folkeoplysningsudvalgets 5%-pulje opnåede Arbejdernes Fællesorganisation tilskud til, at arbejderudstillingen blev omarbejdet til en lille vandrestilling. Tanken var at tilbyde denne til plejehjem og skoler - og tanken blev vel modtaget. De syv plancher med billeder fra Vejle blev i løbet af ganske kort tid reserveret fra september 1992 og et halvt år ind i 1993.

Udgivelser

Også på udgivelsesområdet blev 1992 et travlt år for VBA. Da arkivet er sekretariat for Vejle Byhistoriske Selskab havde arkivets medarbejdere en

del at gøre med »Vejløbogen 1992«, der her i sin anden årgang oplevede en overvældende succes. Allerede omkring den 20. december var årbogen helt udsolgt.

I juni havde Vejle kommunale Vandforsyning sit 125 års jubilæum. Dette blev bl.a. fejret med udgivelsen af *For sundhed, renhed og nemhed. Da Vejle fik rindende vand*. Bogen var udarbejdet af cand. mag. Susanne Conradsen, som i 1991 havde udført et større research-arbejde i vandværkets historie. Det blev til en flot udgivelse, der fortæller byens historie fra en lidt anden vinkel, end man normalt ser.

Også i 1992 har Susanne Conradsen været researcher, den gang på en produktion til TV-Syd om Sct. Maria Hospitalet i Vejle. Arbejdet resulterede i en halvtimes-udsendelse. Susanne Conradsen var desuden tilknyttet arkivet i forbindelse med en registrering af en fælles mikrofilm-samling, som amtsorganisationen Arkiver i Vejle Amt (ARVE) opbevarer på VBA. Finansieringen heraf stammede fra et amtstilskud.

Erik With-Pedersen, der er deltidsansat på VBA, har i flere år arbejdet med Vejle Østbys historie. I 1992 gav dette sig udtryk i en smuk udgivelse: *Optegnelser om »Holmen« og »Hestehaven«* – nogle bidrag til Vejle Østbys historie«. Bogen, der meget grundigt og informativt gennemgår bydelens historie, blev godt modtaget og fandt et stort interesseret publikum op til jul.

Endelig skal nævnes *Lokalhistorisk Kalender*, der traditionelt udgives i november måned, og som også i år blev vel modtaget.

Asbjørn Hellum

Øster Starup Lokalhistoriske Arkiv

Arkivet findes på Øster Starup skole, og bag det står Øster Starup Lokalhistoriske Forening med ca. 100 medlemmer.

Vi har i 1992 arbejdet med at gøre pladsforholdene mere publikumsvenlige og arbejdsdele.

Med god assistance fra skolens side og med økonomisk støtte fra kommunen og fra snedker Thomsen og hustrus legat er det lykkedes os at få skabe, hvor arkivalierne kan opbevares betryggende men samtidig også indbydende for besøgende.

Det kræver stor arbejdsindsats, før arkivalierne er registreret og på plads. Hertil har 1992 ikke slået til, men glædeligt er det, at nogle har opdaget os og gør brug af os i forbindelse med slægtsforskning eller anden forbindelse med nettet.

Af udadventte initiativer havde vi sammen med Fostbroderskabet i Ågård i oktober måned en velbesøgt udstilling i Ågård forsamlingshus af Paaskesen billeder – mange stillet til rådighed af den lokale befolkning. Fotograf Niels Paaskesen havde atelier i Ågård fra 1893 til sin død i 1914. Efter hans død fortsatte hans hustru Marie og datteren Gudrund atelieret til 1934. Niels Paaskesen var dygtig som fotograf, men også god til at registrere optagelserne. På Nationalmuseet findes i dag over 5000 af hans billeder.

På udstillingen blev vist en videoserie af Paaskesens billeder fremstillet af Nationalmuseet efter glaspladenegativerne. Museumsinspektør Hasse Jørgensen fortalte om Niels Paaskesens store indsats på det fotografiske område.

Billedet – en aflevering fra 1992 – er et Paaskesens billede, der viser smedemester Morten Mor-

tensens værksted i Øster Starup i 1908. En ordbog fra dette år beretter om 76 ordrer på radrenser med dato for ordrens indgåelse og dato for aflevering og betaling. Alt ført med blyant i en lommebog fra året før – så enkelt og tør det siges

uden økonomiske kvaler, som mange megavirksomheder har det i dag.

Arkivet har åbent første tirsdag i hver måned fra kl. 18-20 eller efter nærmere aftale på telefon 75 55 35 86 eller 75 55 30 99.

Jens Bentsen

Museerne

Fredericia Museum

Årets mest markante begivenhed blev indvielsen af den gamle Vejerbod til museumsformål. Bygningen havde da stået ca. 3 år på museumsområdet og gennemgået et større restaureringsprogram.

Det blev besluttet at satse på en ibrugtagen af Vejerboden nu i 100 året for bygningens oprindelige opførelse på Havnepladsen. Indvielsen blev foretaget af Havneudvalgets formand, borgmester J. B. Nielsen.

Et andet bemærkelsesværdigt projekt på museumsområdet var restaureringen af Tobakshuset.

Bygningen var begyndt at hælde faretruende og havde i ca. et år været midlertidigt understøttet med lange stolper. Da der fra Skandinavisk Tobakskompagnis Gavefond forelå tilsagn om et anseligt økonomisk tilskud til en egentlig restaurering, påbegyndtes dette omfattende arbejde, der kom til at strække sig over hele efteråret og et stykke ind i 1993.

Publikums-servicen blev forbedret ved udgivelse af en ny tre-sproget folder i farvetryk.

Ud over opbygning af en permanent havneudstilling i Vejerboden har museet i 1992 budt på fem særudstillinger:

»Stolen« viste et udpluk af museets egen stolesamling suppleret med fine moderne eksemplarer udlånt af Fredericia Stolefabrik.

En række af havnens virksomheder havde villigt udlånt effekter til sommerudstillingen »Mellem anløbsbro og kaj 28«, der viste glimt fra livet på Fredericia Havn.

Sideløbende med en større udstilling i Kunstsalen i anledning af 100 året for multikunstneren H. P. Jacobsen's fødsel blev der på museet lavet en lille udstilling med eksempler på kunstnerens værker som sølv-designer og forfatter.

Der var god søgning til udstillingen »For døve øren – men med hænder«. Den var tilrettelagt i samarbejde med lokale døve-institutioner og organisationer og handlede om deres arbejde gennem tiderne.

Traditionen med at låne særligt kære effekter fra medborgere til december-udstillingen blev endnu en gang fulgt, da en samler af miniature-køretøjer/fartøjer stillede et stort udvalg af bl.a. sine blyskibe til rådighed. Udstillingen, der bar titlen »At lege er at leve« blev suppleret med effekter fra museets legetøjssamling.

Museet indgik i foråret i et nyt samarbejde, nemlig med organisationen »Frihedskampens Veteraner«. Vi arrangerede sammen mindehøjtideligheden den 4. maj om aftenen omkring mindesmærket ved Banegården. Senere på aftenen holdt museet åbent hus, hvor ca. 50 personer kiggede indenfor og nød synet af de levende lys i vinduerne ud mod Jernbanegade.

Som en opfølgning af dette arrangement blev museets permanente udstilling senere på året udvidet med en lille afdeling om det civile liv under Besættelsestiden.

Ca. 200 mennesker nød et herligt sommervejr og dejlig musik på museets gårdsplads søndag eftermiddag, den 5. juli, hvor der som led i »Kulturbæltets« arrangementer var koncert med et traditionelt jazzband.

I samarbejde med Turistkontoret blev der en

Efterårspløjning på Kringsminde.

august-dag arrangeret omvisning i museets have, og med de samme arrangører suppleret med Vejle Amts Teknik- og Miljø-afdeling blev der en aften og en eftermiddag i juli arrangeret omvisninger på Museumsgården Kringsminde i Egeskov.

Samme sted var der på en smuk efterårsdag med »høj« himmel lejlighed til at glæde sig over samarbejdet mellem mennesker og dyr, da en del af marken blev pløjet på gammeldaws facon. Også den dag var medlemmer fra Biavlerforeningen for Fredericia og Omegn klar til at fortælle om deres aktiviteter i Skolebigården.

Uden for museums-afdelingernes egne enemærker har museet den 23. maj været medarrangør af en kultur- og natur-historisk vandring gennem den ældre del af Erritsø by med Kamma Varming som leder.

I samarbejde med Folkeuniversitetet arrangerede museet den 2. marts et foredrag, hvor Bjørn Westerbeck Dahl fortalte om Fredericia-egnen på Gøngehøvdningens tid.

Der var mødt ikke færre end 150 tilhørere op, da Fredericia Museum den 5. november sammen med Vejle Amts Historiske Samfund havde indbudt til foredrag i Elbohallen. To arkæologer fra Vejle Kulturhistoriske Museum, Dorte K. Mikelsen og Lone Hvass fortalte under titlen »Når fortiden tager form« sidste nyt om nogle af de arkæologiske undersøgelser, der i de senere år har fundet sted i Fredericia-området.

Museet stillede Brøchners Pakhus til rådighed til uddeling af »Vejle Amts Kulturpris 1992«. Den tilfaldt Kamma Varming.

Undersøgelser og besigtigelser

Ligesom i de foregående år har museet holdt sig orienteret om ændringer i bebyggelsesmønstre inden for sit virkeområde og har i adskillige tilfælde foretaget besigtigelser, registreringer og fotograferinger.

I Fredericia Museums område har der i 1992

været to bemærkelsesværdige arkæologiske undersøgelser.

Ved Ullerup Kirkebakke påbegyndtes i foråret 1992 forberedelser til anlæggelse af en ny golfbane. Det resulterede i, at Vejle Kulturhistoriske Museum forud gik i gang med en række arkæologiske undersøgelser, der omfattede et meget stort areal (ca. 70 hektar) og kom til at strække sig over det meste af sommeren.

I de ialt 14 udgravningsfelter blev der afsløret bebyggelsesspor fra Bronzealderen, Førromersk Jernalder, Romersk Jernalder, Vikingetid, Middelalder og Renæssance – alt i alt aktiviteter inden for en periode på ca. 2.500 år.

Midt på sommeren blev der ved anlæggelse af den nye motorvej hen over Elbodalen i nærheden af Taarup Skov fundet spor, der gav anledning til en meget stor arkæologisk undersøgelse under fantastisk stor bevågenhed fra både landspressen samt lokalbefolkningen. Undersøgelsen afslørede den hidtil største bronzealder-gravhøj i Danmark samt en stendysse. Det store spændende udgravningsarbejde blev ledet af Vejle Kulturhistoriske Museum assisteret af adskillige dygtige amatørarkæologer.

Som led i det kulturelle fællesprojekt »Kultur Bæltet« har mus. insp. sammen med Middelfart Museum færdiggjort arbejdet med udgivelse af et kort med angivelse af historiske lokaliteter langs Lille Bælts kysten.

Søren K. Jakobsen

Give-Egnens Museum

1992 blev – som de foregående – et travlt år for Give-Egnens Museum. Med stor aktivitet på alle områder.

Arbejdet for forbedring af lokaleforholdene blev en opgave, der krævede mange kræfter. – Væsentlige kræfter, der i årets løb blev mere målrettede, for i efteråret at gå over i realitetsforhandlinger med Give Kommune om indretning af Sten-

brogård til museum. – Dejligt, da der ved årsskiftet blev skabt sikkerhed for, at bygningerne blev købt til indretning af Give-Egnens Museum.

De forudgående års store aflevering til museet af genstande og oplysninger fortsatte i 1992 med samme vægt som tidligere. En kolossal opmærksomhed omspænder museet. Mange besøgende og givere har øjnene rettet mod, hvad samlingen indeholder og skal suppleres med – småt som stort – for at give en endnu bedre dokumentation af helheden i museets virkeområde og tidsperiode.

I efteråret blev der mulighed for gennem et tilskud fra Vejle Amt at lave en videooptagelse af kommunens bysamfund. Bybillede og landskab forandrer sig hurtigt. Det vil være værdifuldt, at kunne foretage sådanne optagelser med jævne mellemrum.

Udstillingen har været pænt besøgt. Lokalbefolkningen er fortsat en sikker stamme i publikum, men vi oplever et stigende besøgstal af gæster, der kommer langvejs fra. Mange skoler, jubilæumshold, pensionistgrupper, foreningsudflugter osv. gør brug af rundvisning og undervisning på museet. Undervisning i den gamle skolestue er for alle aldre meget attraktiv. Den gamle degnestil, hvor man ikke skulle tage stilling, men bare gøre, hvad der blev sagt, ellers vankede der, sætter tankerne i gang, og vi oplever, at selv de voksne hengiver sig til at »lege med«.

Antallet af særudstillinger har været uændret i år – 4 større og et par mindre. I årets første særudstilling blev arkivarbejdet tydeliggjort gennem udstillingen »Give Kommunes otte sogne i billeder«. De tre arkivafdelinger havde hver udvalgt sin del af billedmaterialet, således at hele kommunen var dækket i billeder. Mange gjorde brug af udstillingen og udvekslede oplysninger med andre besøgende samt museet og arkiverne.

Årets speciale »Grønlandsudstillingen«, som oprindeligt var en vandredstilling om de første mennesker i Grønland, kom til at spænde over

Fra Grønlandsudstillingen.

ca. 4.000 år. Vi havde ønsket at supplere plancheudstillingen med effekter, der var hjemtaget fra ophold på Grønland. Gennem en lille opfordring i avisen til befolkningen om at låne os sådanne ting startede en så overvældende strøm af henvendelser til museet om udlån af meget forskelligartede ting, at udstillingen fik et noget større omfang end forventet.

Årets sommerudstilling »Sorte jyder, Hærvejen og Europa« blev meget velbesøgt. Den blev officielt åbnet af rigsantikvar Olaf Olsen og kunne ses i perioden 26. juni til 1. nov. Udstillingen var opbygget med baggrund i undersøgelsesarbejdet om Hærvejen, som museet har arbejdet med gennem et par år. Udstillingen strakte sig fra oldtid til fremtid med præsentation af de modeller og bygningsplaner, der er udarbejdet for et

Hærvejsmuseum. Ved den officielle præsentation af projektet udkom »Hærvejen - levendegjort på ét sted«, udgivelsen fortæller i ord og billeder om Hærvejens muligheder. I hæftets sidste del beskrives bygningsforslag og -indretning.

»Julebørn og legetøj« blev også i år en kærkommen tradition. Jul vækker minder og nok også en del nostalgi. Mange benyttede muligheden for at komme i julestemning på Give-Egnens Museum.

I forbindelse med navngivningen af IC3-toget »Niels Kjeldsen« havde museet en mindre særudstilling på museets gårdsplads.

I efterårsferien var gårdspladsen ramme om udstillingen »Dameundertøj 1870-1992«. Udstillingen var lavet i samarbejde med Daghøjskolen i Farre. En gruppe havde i en periode ladet undertøj være genstand for behandling i et emne. Fra historisk belysning til fremstilling af nutidens fineste og mindste dele.

Give-Egnens Museum har også i år haft tre større arrangementer. I forbindelse med generalforsamlingen i 1992 fortalte kunstneren Jane Muss, apotekerdatteren fra Give, om sin tid i Give og om det at være kunstner. Det var en stor oplevelse at høre den medlevende fortælling, som sikkert mange vil huske.

Høstfesten er fortsat et tilløbsstykke. For mange hører museets høstfest efterhånden med til traditionerne. Selv om museets høst i år bar tydelig præg af vejrtilgængelighed og ødelæggelse, deltog 300-400 mennesker i høsten og den efterfølgende fest med engagement og livsglæde. De gamle høstsange løftede rummet, fint akkompagneret af Give Spillemandsdrag.

Ved udgangen af oktober havde vi vores årlige møde i samarbejde med Vejle Amts Historiske Samfund. Emnet var i år »med arkæologen ad Hærvejens spor«. Inge Kjær fortalte levende for de ca. 100 deltagere om de spor, der fortæller Hærvejens historie.

Give-Egnens Museum ansatte i 1992 Inge Kjær som 2. inspektør. Ved denne ansættelse har

museet fået større muligheder for at forøge tiden til større undersøgelsesopgaver og forskning.

Med Give Kommunes køb af Stenbrogård til museum står Give-Egnens Museum over for en meget stor opgave i de kommende år. Den første periode vil gå med at bringe økonomi og indretningsforslag på plads. De nye lokaler giver mange spændende muligheder.

Falk Mikkelsen

Glud Museum

Sæson 1992 startede den 1. april, og til påske havde vi fra vore magasiner fundet beklædning, piber og gl. ure frem til udstillingen »Gl. piber og Ure« og »Mode mødes hos syersken«. Moden var fra ca. 1920 til midt i 30'erne og dermed en opfølgning af forrige års modeudstilling. Udstillingen varede til og med pinse.

Til sommerudstillingen fra 25.6.-30.8. havde vi de to dygtige kunsthåndværkere Hanne Wendelboe, Klejs, og Jette Høeg Lyse, Brandstrup, der udstillede keramik og tegninger.

Begge udstillinger blev meget rost af publikum og var godt besøgt.

Besøgstallet steg kun lidt i 1992 i forhold til 1991, nemlig fra 11099 til 11527. Desværre udeblev den forventede besøgsfremgang, men den varme forsommer har nok en del af skylden.

Arbejdet med færdiggørelsen af den store 4-længede bindingsværksgaard »Badensminde«, fortsatte i 1992 bl.a. med beslåning af vinduerne, samt en rekonstruktion af hestestalden, medens den planlagte maling af stuehuset først påbegyndes i 1993, bl.a. på grund af fugtproblemer med vestgavlen.

I januar 1992 vedtog museumsbestyrelsen, bl.a. efter anbefaling af medlemmer af bestyrelsen for »Hildesheims Venner«, at købe huset Gludvej nr. 54 af fru Ella Toft Sørensen og hendes datter Margit Johansen.

Huset er bygget af Ella Toft Sørensens far, mu-

ermester Niels Ravn Schreiber, i 1912, og han boede i huset til sin død 23.12.1974, 91 år gammel.

Huset er i løbet af 1992 blevet restaureret, bl.a. med nye vinduer og lofter i stuen, soveværelset og bryggers.

Stuen er indrettet til lokale for Lokalhistorisk Arkiv for Glud, Hjarnø og Skjold sogne. Det tidligere soveværelse er indrettet til frokoststue for de ansatte på museet, og i bryggers er der indbygget 2 toiletter og fyrrum. Det tilbageværende rum, køkkenet, skal ad åre deles i 2 omklædningsrum med badekabiner, idet museet jo også skal rette sig efter den såkaldte »graver-facilitets«-lov.

I forbindelse med indretningen af faciliteterne til museets personale, er der indlagt vandværksvand og gravet nye kloakledninger ned, ligesom strømforsyningen er udvidet. Det bestående centralvarmeanlæg er ændret bl.a. med tilkobling af varmvandsbeholder. Radiatorerne i loftetagen er frakoblet, idet loftetagen ikke umiddelbart skal udnyttes.

Udhuset ind mod »Hildesheim« var ret forfaldent og godt halvdelen er revet ned, medens de 3 midterste fag, der bl.a. indeholder brønden med håndpumpen, vaskehus og w.c. spanden, blev restaureret.

Den udvendige kalkning af huset vil blive foretaget i 1993, hvor ligeledes arealernes benyttelse ændres, bl.a. så personalet kan parkere under frugttræerne.

Da nu »Badensminde«-projektet er nået så langt, at alle bygningerne er genopbyggede og kun enkelte ting stadig skal reableres, er der påbegyndt rydning af de midlertidige skure, så arealet syd for gården kan blive planeret og delvis befastet til nogen kørsel.

Til opbevaring af reservetømmer m.v., har vi fået stillet en lade til rådighed ca. 6 km. kørsel fra museet.

Johan Schachner

Hjortsvang Museum

Igen i år kan Museet se tilbage på et travlt år med mange aktiviteter, og stor fremgang i besøgstallet.

På åbningsdagen for sæson 1992, arrangeredes der, sammen med Vejle Amts naturoplevelser, arbejdende museum i udstillingen »Landsbyens håndværkere«, hvor ældre lokale håndværkere viste, hvordan man arbejdede i skomager-, bødker- og smedeværksteder m.m.

Disse erhverv, der nu næsten alle er nedlagte, fandtes førhen i de fleste landsbyer.

I sommerens løb arbejdedes der på at færdiggøre det indvendige af Hornborghuset, som vi nåede at få tækket i december 1991. I september var to af stuerne færdige, og der arrangeredes en udstilling om landsbyens klædedragter sammen med en enestående dukkesamling, der fortæller om et bondebryllup og viser dragterne, som de så ud i 1850.

Foruden brudeparret og familien møder man også landsbyens beboere, lige fra tiggersken og hyrdedrengen til mølleren og den rigeste bonde i området. Lægprædikanten er også præsenteret, og naturligvis præsten med sin unge kone og ligeledes degnen hører med i samlingen. Samtidigt kan man på bånd høre lidt om de ting, som optog bønderne på dette tidspunkt.

Teksten til landsbyens historie og fabrikation af de mange dukker er lavet og skænket af Ruth Kristensen, Solgaven i Vejle. Hun er tidligere kendt fra sine mange foredrag om landsbyens skikke og overtro.

Til Høstfesten, hvor en flok frivillige hjælpere kom fra fjern og nær med le og karter, blev der høstet lidt korn trods regn og bygevejr. Selvom alt var vådt, ville ingen gå hjem, før redskaberne havde været i brug. Desuden underholdt ældresagens medlemmer fra Tørring-Uldum området og skolebørn fra Rask mølle skole.

I september havde vi også besøg af ca. 30 veteran motorcyklister fra »Sydjydsk Veteran Motor-

klub«. Det var et smukt syn, da de parkerede deres maskiner foran Hornborghuset og ikke havde det mindste imod at vise deres stoltheder frem, hvad museets øvrige gæster den dag (ca. 150) var meget glade for.

I oktober havde vi sammen med Vejle Amts naturoplevelser en udstilling i Hornborghuset, der nu næsten var færdig restaureret. Og vi kunne fylde stuerne med over 100 broderier, som i årenes løb er skænket til museet. Som en smuk baggrund ved denne udstilling var den rå væg, som er muret med de soltørrede mursten, skolebørnene lavede til Hornborghuset i sommeren 1991.

Ved julearrangementet var det traditionen tro Aale skolebørn, der underholdt. I år »Den lille musikskole«, ligesom der nu også er skabt tradition for, at der vises demonstration af juledekorationer.

Gudrun Andersen

Højderygens Egnsmuseum

Højdepunktet i 1992 var naturligt nok vores 150 års jubilæumsudstilling for indførelsen af sogneforstanderskabet. Den var at se på Nørre Snede rådhus i tre sommermåneder og gav os mulighed for at vise, hvad egnsarkiv og museum tilsammen kunne løfte. En ordentlig mundfuld, men det var spændende. Lån af originale dokumenter med mere fra både private gemmer, Landsarkivet og Horsens Museum krydrede det hele, og interessen var stor.

Spredt over året har aktiviteterne været passende. Vi har lånt og udstillet poesivers og -bøger og fortalt deres historie.

På en varm og blæsende pinsetur ud over Harild Hede fortalte vor formand om hedebondens liv og levned, mens skovfoged Hans Jensen berettede om plantelivet på den magre jord.

Efterårets tilbud gled over i julens, idet vi med stor hjælp og lån fra Mariann Jensen først fortalte lege- og legetøjshistorie, viste dejlige klenodier og

sidst legede mange »glemte« lege med skoleklasserne, der flittigt besøgte os.

Ind under jul holdtes julestue, hvor deltagerne lagde øre til beretningen om alle forberedelser til og afviklingen af juletræsfesterne i en to-klasse skole på landet for halvtreds år siden.

Sommerens skattejagt for børn i skoven faldt i god jord. Ligeså aftenturene, vi indbød til i Nødergård skov og Gludsted plantage.

Høst på »gammeldaws« med le og krat var budet, da den tid kom.

Fra tørveskiftet.

Sidst, men langt fra mindst, har vi haft herlige oplevelser i et lokalt tørveskifte. Først for alle aldersklasser, hvor en del af de fremmødte viste, at de stadig havde håndlaget. Kaffen bagefter var velfortjent. Senere fulgte – lidt for våde – morgener, hvor skolebusserne bragte ivrige »arbejdere«

ud. – Gummistøvler og gammelt tøj havde vi bedt om, for der skulle æltes, bredes ud, vendes og drejes tørv. Moseejernes malkeum holdt for med børster og vandslanger, før gæsterne dag efter dag takkede af og forsvandt ind i de pæne busser, som bekymrede chauffører vogtede over. Vi gjorde, hvad vi kunne!

Fra Sparekassens fond modtog vi før jul 2000 kr., der er øremærkede til indkøb af folketællingslister.

Museet på Koldinghus

Restaurering af Koldinghus

1992 blev året, hvor den officielle restaurering af Koldinghus tilendebragtes. Med årets udgang er arbejderne stoppet for såvel den offentligt finansierede del (staten, Vejle amt, Kolding kommune) som for den af Velux-Fonden betalte etape. Dermed er en periode på tyve år afsluttet, hvor Koldinghus har været præget af restaurering.

Tilbage står for Boligministeriet at færdiggøre reparationen af kæmpetårnet, en følge af manglende vedligeholdelse siden 1930'erne. Tilbage står for Kolding kommune og Museet på Koldinghus at færdiggøre cafeteriet, så snart finansieringen heraf er sikret. Og tilbage står for Selskabet Koldingmuseets Venner at opstille i slotsgården den vandkunst, som billedhuggeren Jette Vohlert har tegnet og modelleret, og som selskabet indsamler penge til at realisere.

Kæmpetårnet og vandkunsten vil være færdige inden udgangen af 1993, medens udsigterne for cafeteriet er mere uvisse. Det er dog måske et godt varsel, at næsten alle er enige om nødvendigheden; betjening af publikum på et moderne og tidsvarende museum kræver mulighed for spisning og afslapning.

Undersøgelse og forskning

Museet har i 1992 ikke været involveret i større undersøgelser. Efterbehandlingen af stoffet fra

undersøgelsen og udstillingen »Landet med de store gårde« er foregået i et lidt langsommere tempo end forudset. Mag. art. Nina Fabricius, der udførte undersøgelsen, har arbejdet på manuskriptet til den publikation, der skal afslutte projektet, og som forhåbentlig vil se dagens lys i 1993.

Erhvervelser

Årets erhvervelser har i høj grad omfattet sølvtøj og smykker til museets i forvejen meget righoldige sølvsamling. Erhvervelserne omfatter to bægre af sølvmed Didrik Hansen Buch (ca. 1690-1738) og en sølvskål efter tegning af Svend Hammershøi udført af guldsmed Holger Kyster. Af sølvmed Karl Gustav Hansen en kugleformet tekande, som oprindelig er tegnet af sønnen Hans Hansen Jun. (1946-1972), da han var 7 år gammel, samt to lysestager med graveringer fra 1945. Endelig tre sølvsmykker af guldsmed Bent Gabrielsen.

Til samlingen af malerier en akvarel af Martinus Rørbye (1803-1848) af Sønderbro 1848 og et maleri af Svend Hammershøi (1873-1948) af bispespaladset i Wells, et af Hammerhøis foretrukne opholdssteder i England. Endelig et portræt af Thorvald Bindsbøll, et forarbejde til det store femdobbelte kunstnerportræt i Thielska Samlingen i Stockholm. Erhvervelsen er sket med økonomisk støtte fra Statens Museumsnævn.

Udstillinger

Med budget 1992 gav Kolding Byråd grønt lys for planer om at skabe en række store og spændende udstillinger med basis i slottets sydføj. Projektet havde arbejdstitlen »Galleri Koldinghus«, og til planens realisering blev museets stab udvidet med museumsinspektør Allis Helleland, der først og fremmest skulle arbejde med disse udstillinger. I hast etableredes 25 år med Henrik, museets video- og lasershow i anledning af det kongelige sølvbryllup.

Årets anden store begivenhed var præsentationen af den nye autoriserede danske bibeloversættelse. I 1540 gav kong Christian 3. fra Koldinghus ordre til den første oversættelse af hele Bibelen til dansk. Det følte derfor naturligt på Koldinghus at markere, at Danmark nu fik en stor ny bibeloversættelse til afløsning af den hidtidige, som er blevet til af to omgange. Sidste gang Danmark fik en samlet, ny bibeloversættelse var midt i 1700-årene. I samarbejde med Det danske Bibelselskab kunne den autoriserede nyudgave præsenteres for pressen og en indbudt kreds af jyske gejstlige den 6. november. Samme eftermiddag præsenteredes Bibelen for hovedstadspressen ved et arrangement i Helligåndshuset i København. Resten af året stod derpå i Bibelens tegn på Koldinghus, med udstilling af Bibelen gennem tiderne og af Bodil Kaalunds og Esben Hanefelt Kristensens originalillustrationer til to af Bibelselskabets nyudgivelser, og med en konkurrence for børn i skolerne i Kolding, Vamdrup og Lunderskov om tegninger med bibelske motiver.

Museet har i 1992 vist følgende udstillinger:

- 18. januar-16. februar. *Gaver og erhvervelser 1991.*
- 7.-29. marts. *Granit og grafik.* Gruppen Kaktus.
- 4.-26. April. *Et harem i Danmark.*
- 23. maj-15. juni. *Kunsthåndværkerskolens afgangsudstilling.*
- 13.-28. juni. *Årets Pressefoto.*
- 20. juni-2. august. *Qeqertasussuk - et fangersamfund i Grønland.*
- 20. juni-2. august. *På bunden af Lillebælt.* Undervandsfotografier.
- 21. juni-9. august. *25 år med Henrik.* Video- og lydshow i sydfløj og slotskirke. Laser- og lysshow.
- 15. august-1. november. *Kolding i laugstiden.* Håndværk i Kolding fra 1600-årene til vore dage.
- 4.-25. oktober. *Veo Friis Jespersen og Jesper Palm.* Kolding Kunstforening.
- 9.-22. november. *Fra skolehus til amts gymnasium.* Dronning Dorotheas lærde skole i Kolding gennem 450 år.

I samarbejde med Kolding amts gymnasium ved lektorerne Carl-Johan Bryld og Jørgen Olsen.

6. november 1992-10. januar 1993. *Bibelen gennem tiderne.*

6. november 1992-10. januar 1993. *Bodil Kaalunds 7 år med Bibelen.*

6. november 1992-10. januar 1993. *Det nye Testamente og kunstens historie.*

20. november 1992-10. januar 1993. *Bodil Kaalund. Originalillustrationer til Bibelen.*

28. november-31. december. *Jul på Koldinghus.*

29. november 1992-10. januar 1993. *Bibebilleder af børn i Kolding og omegn.* Tegnekonkurrence.

8. december 1992-10. januar 1993. *Esben Hanefelt Kristensen. Originalillustrationer til børnebibelen.*

14.-31. december. *Portugisiske søkort.*

Administration og personale

Den 17. februar afholdtes på Kolding Teater, Lille Scene en temadag for Byrådet om »De tre stjerner« i Kolding (Koldinghus, Kunstmuseet Trapholt og Den geografiske Have) og turismen. De tre institutioner fik lejlighed til at fremlægge en statusrapport og skitsere nogle udviklingslinier og -projekter for derigennem at »klæ« Byrådet bedre på« til årets budgetforhandlinger. Om det er mødets skyld eller ej, så lykkedes det i de endelige budgetforhandlinger at fremme museernes og havens økonomiske forhold således, at ikke alene fastholdtes 1992-niveauet - dvs. de tre institutioner friholdtes for besparelser - der blev oven i købet plads til at bedre forholdene og oprette udviklingsfonde for de to museer. Desuden traf Byrådet principbeslutning om at omdanne Museet på Koldinghus til en selvejende institution for at give museet mulighed for at operere på sponsormarkedet på linie med byens andet museum Trapholt. De to museer får dermed samme status overfor Byrådet.

Den 1. maj blev mag.art. Allis Helleland ansat som museumsinspektør/udstillingsleder med udstillingerne i sydfløjen som særligt arbejdsom-

råde. Museet er derefter gået i gang med at planlægge de kommende års store udstillinger i koordination med Kunstmuseet Trapholt. De to museer skal nok »konkurrere« om sponsormidlerne, men ikke om publikum. Til sammen er det museernes forhåbning, at der må ske en øget tilstrømning til byen af udefra kommende gæster til gavn ikke blot for museerne, men også for byens handels- og erhvervsliv.

Efter 3 års ansættelse som kustode og daglig ansvarlig for museumsbutikken har Lene Faurholt Lauridsen forladt museet for at vende tilbage til højskoleverdenen. I hendes sted er ansat Else Fisker.

Poul Dedenroth-Schou

Kunstmuseet Trapholt 1992

Hvis man med et enkelt ord skal forsøge at karakterisere året 1992 på Kunstmuseet Trapholt, er »konsolidering« den betegnelse, der først trænger sig på.

Konsolidering, fordi museet efter 5 års virke i de nye bygninger er ved at have fundet sin form, og fordi publikumssøgningen tilsyneladende har fundet et stabilt leje på ca. 73.000 gæster årligt.

Det er ikke ét bestemt, men flere forhold, der har betydet, at museet har kunnet fastholde publikums interesse. Et af de forhold, der har bidraget hertil, er, at museet kombinerer billedkunst og kunsthåndværk – både i indsamlings- og udstillingsarbejdet.

Det fik man syn for den 16. januar, hvor åbningen af udstillingen »Konstellation 1992« med arbejder af 20 syd- og sønderjyske Kunsthåndværkere fra DKL's sydjylandsgruppe samlede over 300 deltagere.

I det hele taget kom kunsthåndværket og kunstindustrien til at præge 1992. April og maj bød på udstilling med keramikeren og designeren Lin Utzon, sommerudstillingen i juni, juli og august viste arbejder med glaskunstneren Per Lüt-

ken og keramikeren Ivan Weiss og november-december bød på 25-års jubilæumsudstilling af arkitekten Arne Jacobsens geniale Cylinda-serie.

Billedkunsten blev dog ikke forbigået i 1992, og museets hidtil største og dyreste udstilling blev den 3. september åbnet af daværende kulturminister Grethe Rostbøll. Udstillingen – der havde titlen »Duo de Paris – Jean Deyrolle et Serge Poliakov« – viste ialt 52 arbejder af de 2 franske malere Jean Deyrolle og Serge Poliakov, som i 40'erne og 50'erne havde meget tætte forbindelser til dansk billedkunst via Richard Mortensen og Robert Jacobsen.

Udstillingen var en del af det store fællesprojekt »Welcome Europe«, hvor 13 jyske kunstmuseer i fællesskab præsenterede billedkunst fra de 12 EF-medlemslande – et projekt som museumsinspektør Ane Hejlskov Larsen fra Kunstmuseet Trapholt var en af initiativtagerne til.

Samtidig med åbningen af »Duo de Paris«-udstillingen åbnedes udstillingen »19 + 3«, der udsprang af et samarbejde mellem museumsinspektør Ane Hejlskov Larsen og 19 studerende ved Kunsthåndværkerskolens tekstillinie. Udstillingen havde til hensigt at synliggøre forbindelsen mellem tekstil-design og billedkunst. De 19 kunsthåndværkere havde til udstillingen fremstillet beklædning, boligtekstiler, tekstile skulpturer m.m. inspireret af billedkunstnerne Jean Deyrolle, Serge Poliakov og Richard Mortensen.

Hvor »Duo de Paris« og »19 + 3«-udstillingerne var publikumsmagneter, kan det samme ikke siges om årets sidste udstilling, der under titlen »Entertain us« viste billeder og installationer af billedkunstneren Peter Bonde. Men hvad Peter Bonde manglede i publikumstække, havde han til gengæld i respektløs udfordring af billedkunstens og publikums grænser.

Konsolidering betyder også, at man styrker vigtige elementer i sin virksomhed, og 1992 var året, hvor en af museets grundpiller blev væsentligt styrket. Den 29.10.1992 blev der nemlig af-

holdt stiftende generalforsamling i foreningen »Trapholts Venner«. »Trapholts Venner«, der indtil denne dato fungerede som partoutkortordning, fik nu bestyrelse, vedtægter m.m. Formålet med alt dette er, at foreningen skal »...være støttekreds for Kunstmuseet Trapholt og at tilbyde kunstneriske oplevelser, alt i overensstemmelse med museets virksomhed«. Foreningen, der har over 1200 medlemmer, fik ved sin stiftende generalforsamling flg. bestyrelse: Clara Rigenstrup (formand), Bruno Petersen (sekretær), Bent Viggo Hansen (kasserer), Karsten Billegrav og Merete Lund Pedersen.

1992 var også året, hvor Kunstmuseet Trapholt forstærkede sin formidling. Blandt de helt nye tiltag var 7 »Kunstformiddage på Trapholt«. Kunstformiddagene er ikke foredrag, men nærmere samtaler mellem publikum og formidleren om moderne kunst, med udgangspunkt i museets samling og udstillinger.

Et andet formidlingsinitiativ, der nu er blevet et fast punkt i museets sæsonprogram, er »forferniseringer«, hvor publikum får mulighed for at se udstillingen aftenen før, den officielt åbnes. De fleste gange har den udstillende kunstner deltaget i disse forferniseringer.

Den første mandag, efter at udstillingerne er blevet tilgængelig for offentligheden, har der igen været fernisering – denne gang for lærere ved de forskellige skoler og uddannelsesinstitutioner i Kolding. Ved disse lærerferniseringer bliver lærerne præsenteret for udstillingen og får desuden udleveret materiale, udarbejdet af museets pædagogiske medarbejdere, der giver ideer til, hvordan udstillingen kan anvendes i undervisningen.

I det hele taget har museets pædagogiske afdeling igen i 1992 haft travlt, idet 177 skolegrupper har modtaget undervisning i museets samlinger og udstillinger – det højeste antal nogensinde. Derudover har 186 besøgsgrupper fået rundvisning af museets medarbejdere, hvilket bringer

det samlede antal rundvisninger i 1992 op på 363, hvilket også er rekord.

Konsolidering betyder som sagt, at man styrker, forbedrer og udbygger det, man har. Men skal det hele ikke ende som en sovepude, må man som led i en konsolidering også se fremad. På Kunstmuseet Trapholt blev 1992 derfor året, hvor visionerne for den fremtidige museumsdrift fik fastere grund under fødderne.

Et af museets store ønsker er en tilbygning, der skal rumme et 600 m² stort udstillingslokale, fortrinsvis til store særudstillinger på internationalt niveau. Også sidste fase af byggeriet – den såkaldte »Lange Mur« – der skal adskille p-pladsen og skulptur-haven og færdiggøre Boye Lundgårds og Bente Audes museums-bygning står højt på museets ønskeseddel.

I 1992 har Kolding kommune afsat 1 mill. kr. til museets udbygningsplaner – dog under forudsætning af, at museet selv kan indsamle et tilsvarende beløb. Umiddelbart kan det synes vanskeligt, men Kunstmuseet Trapholt har god erfaring på det område. Trapholtkomiteen, der i 1986-88 indsamlede 2,5 mill. kr. til museumsbyggeriet, blev i løbet af efteråret genetableret, og alle håber, at den i de kommende år kan skaffe penge til den udbygning, der kan give Kunstmuseet Trapholt endnu bedre rammer i fremtiden.

1992 blev museumsinspektør Ane Hejlskov Larsens sidste år som medarbejder ved Kunstmuseet Trapholt. Ved årsskiftet 1992-93 tiltrådte hun en stilling som museumsinspektør på Århus Kunstmuseum. Ane Hejlskov Larsen var kvinden bag nogle af Kunstmuseet Trapholts store, markante udstillinger som f.eks. Per Kirkeby – udstillingen i 1991 og dobbeltudstillingen »Duo de Paris« og »19 + 3« i 1992.

1992 blev således et godt år for Kunstmuseet Trapholt på alle fronter. Og som tingene ser ud vil museet fortsat udvikle sig som et spændende og moderne museum, der på en bred front giver sine gæster nye og anderledes oplevelser.

Vejle Amts Konserveringsværksted

1992 blev et travlt og spændende år ved amtskonserveringen på Staldgården i Kolding. Igen i år hvor konserveringen af arkæologiske genstande, spec. fra museerne i Vejle og Horsens, var dominerende.

For Vejle Museum startede året med at klarlægge de genstande som museet havde med på udstillingen »Viking og Hvidekrist«, der blev vist i Paris, Berlin og på Nationalmuseet. Der var tale om bæringer til en del meget skrøbelige trægenstande, samt opstillingen af en brønd der stammer fra Vorbasse, bropiller fra Raving og andre genstande, herunder pakningen af genstandene.

I efteråret arbejdede Vejle Museum med udgravningen af en gravhøj fra ældre bronzealder. Gravhøjen, der er den hidtil største her i landet, ca. 60 m i diameter, kom frem i forbindelse med motorvejsarbejdet ved Tårup.

Profilastrækket af grøften fra gravhøjen ved Tårup, netop frigjort og klar til at transporteres til amtskonserveringen på Staldgården.

Amtskonserveringen lavede 2 profilastræk (lodret snit igennem gravhøjen, som viser højens opbygning). Et på 10 × 2 m af selve gravhøjen, og et på 2,5 × 2,5 m af en grøft, som har omkranset hele gravhøjen. Profilastrækkene er lavet med glasfiber som bæring og giver en meget fin og eksakt dokumentation for gravhøjens opbygning, foruden de er gode formidlingsobjekter i museets udstilling.

Horsens Museum har i hele 1992 foretaget omfattende udgravninger i byens gader i forbindelse med nedlægningen af et nyt kloaksystem. Rigtig mange genstande, ca. 2000 numre af meget forskellig art, er ved den lejlighed kommet frem. Bl.a. kan nævnes 360 mønter. Arbejdet med konserveringen af de mange genstande vil strække sig godt ind i 1993, før det er afsluttet.

Udgravningerne af jernalderlandsbyen og gravpladsen ved Hedegård har i lighed med de foregående år også i 1992 givet mange genstande til konservering. Genstandenes art er hovedsageligt personlige ejendele som sværd, spydspidser, skjoldbuler, rageknive, fibler o.l.

Yderligere er genstande af meget forskellig art konserveret for de øvrige museer, ligesom amtskonserveringen har ydet bistand vedr. bevaringsmæssige problemer på museerne.

Et stigende antal besøg på amtskonserveringen har gjort, at der er anskaffet et nyt fremvisningsudstyr, så diasserier fremover kan vises med overblending og lyd. Den første serie ventes klar i begyndelsen af 1993 og vil give et bredt indblik i arbejdet, der udføres på amtskonserveringen, og vil være et godt supplement ved besøg på amtskonserveringen. Bl.a. har et par indslag i TV om amtskonserveringen bevirket, at foreninger o.l. i stigende grad aflægger værkstedet besøg. Besøg som vi er meget positive overfor, og som vi gerne åbner dørene for indtil historiens bagbutik, som værkstedet også er blevet betegnet.

Amtskonserveringens faste personale på 4 personer er i perioder suppleret af langtidsløbere, ligesom en person i arbejdsprøvning har haft ansættelse i årets løb.

Ib Hansen

Vejle Kunstmuseum

Vejle Kunstmuseum har haft et godt år.

Det betyder hos os, at de udstillinger, vi har arrangeret, har været spændende at arbejde med og gode at se på, når de var på plads.

Men det bedste af det hele har været, at publikum har vist sig at være enige med os: Igen i år har vi kunnet spore en mærkbar fremgang i besøgstallet, opnået megen god presseomtale og talrige venlige tilkendegivelser om tilfredshed fra mange hold. Den slags varmer og giver os blod på tanden til at fortsætte, som vi er begyndt. Dog vil vi nok sats på færre udstillinger i fremtiden, da 1992 næsten tog pusten fra os samtidig med, at vores faste samling var mindre oppe at hænge, end det var ønskeligt, på grund af de mange særudstillinger.

Det er ikke mindst skolerne og gymnasierne, der bliver stadigt flittigere til at besøge os. Vi har over de sidste 3 år gjort en stor indsats for at gøre opmærksom på vor eksistens og vore tilbud om pædagogiske omvisninger for børn og unge. Det har vist sig at være som en snebold, der ruller, utvivlsomt også hjulpet af, at faget formning nu er blevet til »billedkunst« med en naturlig inddragelse af kunstmuseumsbesøg. Vores indsats har, om man så kan sige, konjunkturerne med sig. Den slags giver god optimisme!

Der er dog også et »men«: I visse perioder har det været ligeud problematisk i vort lille hus at rumme alle de besøgende, som ville have omvisninger eller komme på samme tid. Derfor hilser vi også de ny planer om en udnyttelse af Dandybygningen (bag Vejle Kunstmuseum og Vejle Museum) som udstillingsbygning mere end velkommen! Vi imødeser en arkitektkonkurrence med store forventninger!

Vort program for særudstillinger har været omfattende. Forårets store udstilling var »Brødrene Henningsen«, som viste realistisk kunst fra slutningen af forrige århundrede, udført af Frants og Erik Henningsen - den sidste kendt af hvert barn på grund af sin tørstige mand, som pryder Tuborgs kendteste reklameplakat fra år 1900. Denne udstilling blev til i samarbejde med Arbejdermuseet i København, hvor den vistes bagefter.

Sensommeren bød på europæisk kunst, eller nærmere betegnet Portugisisk Nutidskunst, for her deltog Vejle Kunstmuseum i det storstilede projekt »Welcome Europa«, hvor 13 jyske kunstmuseer hver viste kunst fra et EF-land.

P. C. Skovgaard (1817-1875).

Louise Dorothea Monrad 1855.

Olie på lærred, 41,5×27,5 cm. Privateje.

Vinteren 1992 afsluttedes af et af de største udstillingsprojekter, som Vejle Kunstmuseum endnu har gennemført. Det drejede sig om udstillingen »D. G. Monrads Kunstsamling«, hvor der vistes dansk guldalderkunst og europæisk grafik fra 1400-1800-tallet. Det var hovedsageligt værker, som tidligere var ejet af konseilspræsident og biskop D. G. Monrad (1811-1887). Da den grafiske samling nu tilhører New Zealand, var det et pro-

jekt med mange praktiske vanskeligheder og derudover uhyre tidskrævende på grund af den fornødne primærforskning. Så det var et flerårigt projekt, vi her fulgte til dørs, og efter endt udstilling på Vejle Kunstmuseum sendte videre til Nivaagaards Malerisamling.

Vi har spændt vidt i kunstens verden i 1992, for ud over de nævnte udstillinger har vi også vist en udstilling af den lokale maler Nis Schmidts værker; »Harem og Siesbye« der viste keramik af Alev Siesbye og vævede tæpper fra værkstedet Harem; tegninger og akvareller af Ole Kielberg fra egen samling; »H. C. Andersen på den iberiske halvø« som akkompagnement til Portugisisk Nutidskunst; samt helt moderne kunst i Domusbygningen af maleren Søren Ankarfeldt og skulptøren Pontus Kjermmann.

Ved siden af særudstillinger og den direkte formidling af disse og af den faste samling har vi enten selv forestået eller huset flere foredragsrækker om kunst, malerikursus m.m., i samarbejde med FOF og Folkeuniversitetet.

Så i 1992 må man sige, at vi har prøvet grænser med vort lille hus' formåen, og vi må blankt erkende, at vi dårligt kan rumme flere aktiviteter såvel indenfor de fysiske rammer som indenfor den personalemæssige bevilling.

Signe Jacobsen

Vejle Museum 1992

I 1993 er det Danmarks tur til at afholde den 19. nordiske Arkæologkongres. De foregående to gange har den været i henholdsvis Trondheim og Reykjavik. Kongressen finder sted i Vejle på Munkebjerg Hotel den 12.-19. september 1993. Den tilrettelægges i et samarbejde mellem Vejle Museum og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat på Nationalmuseet. Ved kongressens åbning vil der blive præsenteret en ny publikation om resultaterne af de sidste 25 års arkæologi i Danmark. Samtidig med kongressen åbnes en stor særudstilling på Vejle Museum med titlen:

»Da klinger i muld..., Dansk arkæologi i 25 år« med de vigtigste fund fra de sidste 25 år fra hele Danmark. Denne udstilling vil senere blive overflyttet til det nye Nationalmuseum i København og senere igen til Moesgård ved Århus. Til denne udstilling vil udgravningerne i Vorbasse være Vejle Museums bidrag. Forberedelserne til kongres, publikation og udstilling i 1993 begyndte allerede tidligt i 1991.

Det er meget vigtigt inden for museets arbejdsområde at udbygge og fastholde samarbejdet mellem amatører og professionelle. Derfor arrangerer Vejle Museum og den amatørarkæologiske forening i Vejle amt, FLINTØKSEN, den nordiske udgravningslejr ved Jelling i sommerferien 1993, netop forud for kongressen i september, samme år.

Undersøgelser og erhvervelser

På grund af de ovennævnte initiativer sker der en meget hård prioritering af museets øvrige aktiviteter, bl.a. undersøgelserne. Det har betydet, at der kun foretages absolut nødvendige udgravninger og undersøgelser, som ikke kan udsættes, fordi et fortidsminde ellers inden for få måneder ville være fuldstændigt ødelagt på grund af et moderne anlægsarbejde.

En af de store undersøgelser i 1992 er udgravningen af landets største bronzealdergravhøj i forbindelse med det igangværende motorvejsarbejde mellem Vejle og Fredericia. Forud for anlæggelsen af en golfbane ved Fredericia fandt man omfattende bebyggelser fra jernalder og middelalder. »Kongernes By« dukkede op i Jelling, og udgravningen af vigtige dele af Sortebrødreklostrets kirke i Vejle måtte også foretages i år, hvor vi ellers havde planlagt at foretage så få udgravninger som muligt.

Ved den igangværende udgravning til den kommende motorvej mellem Vejle og Fredericia har Vejle Museum udgravet den hidtil største overpløjede gravhøj i Danmark.

Den havde bevaret højfyld i 2 m's højde, men fremtrådte som en naturlig jævn bakke. Højens centrum var desværre bortgravet ved motorvejsgravningen. Højens diameter er 58 m, og den er omgivet af en 2 m bred og indtil 2 m dyb, spidsbundet grøft. I græstørvsopbygningen af højen kan i snittene iagttages 3 højfaser. Ved et meget heldigt fund af lerkarskår fra tilgroningsfasen i den omgivende grøft kan færdiggørelsen af hele gravhøjen med den omgivende grøft dateres til ældre bronzealder.

I vestdelen har denne kæmpegravhøj helt omsluttet en runddyse fra yngre stenalder. Dysseanlægget var intakt med en dæksten over kammeret, et totalt stendække af mindre sten samt randsten, der stod med en diameter på ca. 10 m. Rundt om randstenene fandtes to skårkoncentrationer fra offerlerkar fra dyssens opførelsestidspunkt. Den oprindelige begravelse var ikke bevaret i selve kammeret. Derimod fandtes en lidt yngre grav fra yngre stenalder enkeltgravstid med to lerkar, en stridsøkse og en flintøkse. Oven i denne grav var der i selve kammeret sat en lille stenkiste, desværre uden gravgods. Sekundært ned oven i dyssen var sat fire jordfæstegrave fra slutningen af yngre stenalder, en med spor efter et trækar og med et lille lerkar, en anden med udelukkende et lille lerkar, en tredje kun med en lille flintdolk. Disse grave var dækket af en tilhørende jordhøj.

Ved anlæggelsen af en golfbane på et samlet areal på 700.000 m² tæt op til den nedlagte Ullerup kirke, lige udenfor Fredericia, blev hele området afsøgt ved et omfattende net af søgegrøfter. På 3 lokaliteter blev det nødvendigt at foretage yderligere udgravninger: Midt i golfbaneanlægget, inden for 4.000 m², blev der udgravet bebyggelser fra 3 perioder. Ældst var en bebyggelse med gårde fra tidlige førromersk jernalder, år 500-400 før Kristi fødsel. Heraf blev en gård udgravet. Dernæst fandtes flere gårde, samlet i en landsby fra ældre romersk jernalder, fra Kristi

fødsel til omkring år 150. Heraf blev 2 gårde udgravet, begge bestående af et 20 m langt hus og 2 mindre huse. Landsbyens øvrige huse blev lokaliseret ved søgegrøfter, således at man kan få et overblik over den samlede landsbybebyggelse.

Ca. 100 m fra landsbyen afdækkedes en enkeltliggende gård, som er samtidig med ældre romertidslandsbyen. Fra vikingetiden, omkring år 900, udgravedes et meget velbevaret 22 m langt hus. Det er første gang, man har udgravet et hus fra vikingetiden ved Fredericia.

I den nordlige del af golfbaneanlægget helt op mod Ullerup kirkeomt fandtes ved omfattende prøveudgravninger 2 enkeltliggende gårde fra ældre romertid. Det 70 ha store areal har givet nogle enestående muligheder for at få indblik i en større østjysk ældre jernalderbebyggelse, bestående af både en landsby og i større og mindre afstand fra denne flere enkeltliggende gårde.

Men området havde flere overraskelser. I den sydlige del af golfbaneanlægget udgravedes på et lille fremspring ned mod Ullerup bæk næsten hele den historisk kendte landsby: Lille Ullerup, en lille middelalderlig landsby, som nedlægges ved opførelsen af Fredericia-fæstningen i midten af 1600-tallet. Der udgravedes i alt ca. 4000 m² med 10 huse fra middelalder og renaissance. Kun en mindre del af denne bebyggelse fandtes uden for det projekterede golfbaneanlæg og er derfor ikke udgravet, ellers er denne middelalderlige bebyggelse total udgravet. Denne landsby - Lille Ullerup - er en af de meget få middelalderlige landsbyer, der er næsten fuldstændigt udgravet i Danmark. Undersøgelsen giver et meget sjældent indblik i, hvordan en sådan landsby oprindeligt har set ud.

I Jelling på adressen Skovgade 23 og 25 skulle der opføres et nyt boligområde. Efter aftale mellem Jelling kommune og Vejle Museum foretages der automatisk prøveudgravninger på alle kommende byggearealer i Jelling. På denne grund fremkom der to steder rester af huse fra vikingeti-

den. Det bebyggede areal udgjorde ca. 15.000 m², hvor al overjorden og en del af undergrunds-jorden skulle fjernes i forbindelse med byggeriet. Den for byggeriet nødvendige afgravning af overjorden blev overvåget løbende af en medarbejder fra Vejle Museum. Herved blev det muligt at af-dække samtlige 15.000 m² og undersøge hele dette areal.

Ved afgravning af overjorden i den nordlige del af byggepladsen kunne der her, på trods af at der i denne del fandtes flere moderne forstyrrelser fra nyere byggeri, udskilles resterne af et hegn og 2 vikingetidshuse, der havde afløst hinanden. Heraf har det ene hus helt kunnet frilægges og er meget godt bevaret. Huset har været ca. 30 m langt og 6,5-7 m bredt på midten, med pænt jævnt rundede langsider. Det velbevarede langhus må ud fra sin form dateres til 1. halvdel eller midten af 900-tallet.

Omtrent 100 m syd for disse 2 huse fandtes yderligere en gård med et 30 m langt hus. Hertil fandtes der omkring dette hus 5 mindre huse, 5 grubehuse samt spredte gruber. De må udgøre et samlet anlæg, som både ud fra husets form og de fundne lerkarskår må dateres til 7.-8. århundrede. Tæt ved udgravningsområdets sydvestlige hjørne fandtes en grube med keramik, der må dateres til 7. århundrede.

De udgravede anlæg må udgøre den østlige yderste del af en større bebyggelse, der efter materialet at dømme tilhører tidsrummet fra engang i 600-tallet til midten af 900-tallet. Det er første gang, man har fundet den vikingetidsbebyggelse i Jelling, der dels har eksisteret før, dels samtidig med den ældre del af de kongelige monumenter ved Jelling kirke.

På grund af udfikning af vejbelægning i Klostergade i Vejle blev det nødvendigt at udgrave dele af Vejle Sortebrødrekloster. Klosteret blev nedlagt ved Reformationen.

I alt blev udgravet 280 m². Her fandtes både nordsiden af selve klosterkirken samt under den-

nes fundamentsgrøft rester af en forgænger af træ. Også den vestlige syldgrøft til klosterkirkens vestmur blev udgravet samt syldgrøfter til mure, der har omkranset klostrets kirkegård. Inde i den berørte del af klosterkirken udgravedes 27 mere eller mindre velbevarede grave. En af disse grave var delvis opbygget af munkesten. Da der fandtes flere grave liggende ind under selve stensylden til klostrets vestmur, må disse grave stamme fra en ældre kirke på dette, det højeste sted i Vejle.

Dette er første gang, man i Vejle ved en arkæologisk udgravning har undersøgt rester af selve klosterbygningerne. Særlig spændende er de ældre grave, som må tilhøre en hidtil ukendt ældste kirke i Vejle.

Vejle Museum har forud for opførelsen af et Ældrecenter i Tørring udgravet ca. 2.000 m² med dele af en landsbybebyggelse fra vikingetiden. Der blev udgravet den østlige ende af et stort langhus og 3 grubehuse. Samtidig fandtes fundamentsgrøften til et hegn. Hegnet danner en grænse mod syd ned mod et fugtigt engareal og må således afgrænse bebyggelsen som et toftehegn, og det må være en del af den ældste opdeling mellem gårdene i det nuværende Tørring fra vikingetiden. En række supplerende søgegrøfter viser, at der i store dele af det fugtige område syd for bebyggelsen er gravet myremalm til jernfremstilling. Der er faktisk vidnesbyrd om en større jernproduktion, måske fra ældre vikingetid.

Publikationer

I 1992 stod Vejle Museum for udgivelse af 3 bøger: »Optegnelser om Holmen og Hestehaven« – nogle bidrag til Vejle Østbys historie, forfattet af arkivar Erik With-Pedersen. Erik With-Pedersen har igennem flere år haft en stor kærlighed til og interesse for Vejles Østby. Med en stor støtte fra Kjems-Fonden er der lavet en meget smuk bog. De to andre publikationer er lavet i forbindelse med udstillinger på museet: »Emaljeskilte og Udendørsreklame« af Sanne og John Juhler

Hansen, »Emaljeskilte og udendørsreklame«. Bogen er genoptrykt i 2. oplag, hvoraf der endnu er et mindre antal eksemplarer tilbage, der kan købes på Vejle Museum.

»Fremmed mad smager bedst« er en lille bog udgivet under redaktion af Dorthe Kaldal Mikkelson. I alt 10 kvinder fra henholdsvis Palæstina, Iran, Sri Lanka og Vietnam har bidraget med hverdagsberetninger og madopskrifter fra deres respektive hjemlande.

Udstillinger

7 udstillinger blev det til i 1992, foruden de sædvanlige julemarkeder på Vindmøllen og i Den Smidtske Gård.

I de sidste 3 måneder af 1991 og den første måned af 1992 vist på museet i Flegborg en udstilling om emaljeskilte og dermed om udendørsreklamen gennem de sidste 100 år. Siden 1977 havde ægteparret Sanne og John Juhler Hansen i Vejle samlet på emaljeskilte og herved efterhånden erhvervet en meget stor samling, hvoraf der kun var plads til at udstille et udvalg på museet. I forbindelse med udstillingen blev udgivet en farveillustreret bog. Udstillingen er omformet til vandreudstilling og er på nuværende tidspunkt udlejet til museer i hele Danmark i de næste 2 år.

Udstillingen i sommermånederne: »FREM-MED MAD SMAGER BEDST« var en hidtil uprøvet måde at lave museumsudstilling på.

Mad er kultur. Kostvaner er præget af religion, adgang til råvarer og traditioner. Hvad enten vi er vietnamesere, tamilere, iranere, palæstinensere eller vejlensere – uanset hvor forskellig vor kulturarv er, kan vi altid samles om et væsentligt led i vores tilværelse, nemlig hverdagens og festens måltider. Der er meget langt fra Vejle til Vietnam. Udstillingen blev lavet med bidrag fra de fire største flygtningegrupper i Vejle, hvor der bor omkring 750 flygtninge fra 11 forskellige nationaliteter.

Udstillingen fortalte om hverdagen i deres

hjemlande og om de skikke, der er knyttet til begivenheder som bryllup, barsel og begravelse. Udstillingen gav også et indblik i den kulturelle baggrund, flygtningene kommer fra. Fra Det kongelige Bibliotek udlåntes håndskrifter fra Iran, kalligrafisk værktøj og illustrerede eksemplarer af Koranen. Nationalmuseets Antiksamling viste arkæologiske fund fra kongeborgen Hama i Syrien. Louisiana bidrog med en udstilling om moskeer og minareter fra Islams verden. Fra Den kongelige Kobberstiksamling kom en gennemgang af den danske tegner Melchior Lorcks arbejder hos Sultan Solima i 1500-tallet. Fra den etnografiske afdeling på Moesgård var udlånt palæstinensiske dragter og husgeråd fra landbokulturer i Libanon, Syrien og Sri Lanka.

»Fremmed mad smager bedst« var et resultat af et samarbejde mellem projekt Kvindeliv og Vejle Museum. Kvindeliv er et undervisningsprojekt for flygtningekvinder i Vejle iværksat af Vejle kommune i samarbejde med Dansk Flygtningehjælp og AOF i Vejle. Til udstillingen blev udgivet ovennævnte lille bog.

Udstillingen »BORDETS KLÆDER«, en flot og festlig vandreudstilling, var skabt på Svendborg Museum af en kostumiere og en skrædder. Gennem tusind år har også Vejles overklasse fundet sammen om middagsbordet, hvor de har nydt sig selv og hinandens selskab. Rundt om bordet sad otte tidsaldres ægtepar, alle klædt i stiveste puds og tidens mode, og skulle man være i tvivl var det tilladt at gå dem efter i sømmene. Bogstavelig talt.

Til det efterhånden traditionelle julemarked i Den Smidtske Gård i Søndergade 14 var museumsbutikken og den middelalderlige del af udstillingen om Vejle Bys Historie nyindrettet med et traditionsrigt marked fra Vejles katolske middelalder. Desuden 1600-tallets købmands- og klædesbod, 1700-tallets krambod med et stort udvalg af tin- og lertøj, købmandsbutikken fra 1910 med spegepølser, friskmalet kaffe, juledram,

bliklegetøj og meget mere fra Museerne i Vejle. Og som sædvanlig blev der spillet dukketeater for de mindste. Dette særlige julemarked er meget velbesøgt med trængsel af de besøgende, som her finder en usædvanlig julegave.

I 1991 lavede vi for første gang også et særligt julemarked i Vejles Vindmølle, der også hører under museet. Dette julemarked blev fulgt op i 1992 med et tilsvarende marked. Det varede en weekend og blev også meget velbesøgt, da den gamle vindmølle giver en speciel atmosfære.

Ud over de nævnte udstillinger finder der en yderligere formidling sted med besvarelser af henvendelser, omvisninger, konsulentvirksomhed, artikler i diverse publikationer o.l. Museets medarbejdere afholdt ca. 75 foredrag om museets samlede virksomhed.

Museets forskellige dele blev besøgt af 45.207 besøgende i 1992. Hertil kommer museets to afdelinger i Egnsmuseet i Vandel og Vejle Byhistoriske Arkiv, der hver præsenterer sig selvstændigt her i årbogen.

Steen Hoass

Vejle Amts Historiske Samfund

1992-1993

Foreningens ordinære årsmøde blev afholdt i et af Fredericia Hallens samlingslokaler, onsdag den 16. juni 1993.

Da de ca. 75 deltagere var troppet op uden for modellokalet, gav aftenens foredragsholder, lokalhistorikeren Ulla Qvortrup, en kort introduktion om Den Historiske Miniby. Da medlemmerne lidt senere stod med udsigt over Miniby, gav Ulla Qvortrup en grundig orientering om arbejdet med at opbygge en model af Fredericia 1849 i størrelsesforholdet 1:10. Forud for opstilling af hver eneste bygning ligger et meget stort arbejde med opsporing af det rette kildemateriale, fremstilling af tegningsmateriale samt opbygning af husene. Der vil gå adskillige år endnu, inden alle byens ca. 1200 huse er færdigopstillet. Trods en drilagtig regnbyge fik tilhørerne et godt indtryk af den akuratesse, der lægges for dagen for at give modelhusene præcist det udseende, de havde før bombardementet af Fredericia, foråret 1849.

Efter en spadseretur ad Minibyens små gader begav selskabet sig tilbage til Fredericia Hallen, hvor der ventede en kop velgørende kaffe/te.

Selve årsmødet blev indledt med fællessangen »Jeg ved, hvor der findes en have...«.

Leif Arffmann blev enstemmigt valgt til mødets ordstyrer.

Han gav ordet til formanden, Birgitte Arff-

mann, der fortalte om store og små hændelser i foreningen i 1992 - f.eks. årsmøde, udflygt, vintermøderne og præsentationen af årbogen (se efterfølgende). Traditionelt fik også årbogens redaktør, K. E. Reddersen, mulighed for at orientere om arbejdet med udgivelse af 93-udgaven af Vejle Amts Årbog. Han kom også ind på det igangværende arbejde med at udgive »Kortets Historie i Vejle Amt«, som udsendes i efteråret 1993. Værket er den hidtil største udgivelse i foreningens historie bestående af 106 kort og prospekter fra hele Vejle amt suppleret med mange nyttige billedtekster. Blandt medlemmerne er der på forhånd stor interesse for værket.

Kassereren, Anders Bager, gennemgik og kommenterede foreningens omdelte 1992-regnskab, der viste et underskud på lidt over kr. 8.000. Underskuddet skyldes bl.a. en fortsat nedgang i medlemstallet. Regnskabet blev godkendt uden kommentarer.

Birgitte Arffmann, Falk Mikkelsen, Hans Jørgen Iversen, Otto Herskind Jørgensen samt Niels Kolind blev alle genvalgt til bestyrelsen. Uden for tur forlod Nete With Fogstrup og Anders Bager bestyrelsen. I deres sted blev valgt Johan Schachner fra Glud og Sten Schneller Larsen fra Fredericia.

Kassereren argumenterede for bestyrelsens

forslag til en kontingentforhøjelse fra 85 til 100 kr., og forslaget blev enstemmigt vedtaget.

Da der ikke var indkommet yderligere forslag til behandling, tog formanden ordet under »Eventuelt« for at takke de to afgåede bestyrelsesmedlemmer for deres arbejde. En særlig tak blev givet til Anders Bager, der har siddet i bestyrelsen i en snes år – deraf en årrække som kasserer. Han »kvitterede« for formandens ord ved at takke for samarbejdet og den tillid, man havde vist ham under hans arbejde.

Årsmødet sluttede med fællessangen »Danmark, nu blunder den lyse nat...«.

Formandens beretning

Når man arrangerer noget udendørs i dette land, lytter man altid intenst til vejrmeldingerne i dagene forinden. Ikke fordi det hjælper noget, men fordi hele arrangementet står og falder med vejret. Så da det regnede i Vejle i morges, var det ikke så glædeligt, som det ellers ville have været: Vi skal jo have årsmøde i Vejle Amts Historiske Samfund, og da det de senere år har været så varmt ved årsmøderne, at vi var ved at smelte, har vi i år taget konsekvensen og planlagt et udendørs arrangement, der begyndte med en vandring i Miniby og derefter møde i Fredericiahallen, hvor der er god plads, højtaler og mulighed for en svømmetur.

Det er efterhånden 8. gang, vi holder årsmøde i forsommeren og udflugt i eftersommeren.

Sidste år blev årsmødet holdt den 15. juni på Børkop Vandmølle. En meget varm aften hørte medlemmerne i den tætpakkede gildesal et spændende foredrag om »Svenskekrigene i Vejle amt« ved bibliotekar Bjørn Westerbeck Dahl, København.

Kamma Varming gik som varslet et år i forvejen af som formand og undertegnede blev på det efterfølgende konstituerende møde valgt som formand.

Desuden afgik som bestyrelsesmedlem besty-

relsens nestor Leo Novrup, der på årsmødet blev takket for en god indsats gennem mange år af Sten Hvass. For Kamma Varmings gode indsats gennem næsten et kvart århundrede takkede Erik With-Pedersen. I stedet for de to afgåede medlemmer valgtes afdelingsleder ved Kolding Kommune Ib Doktor samt kirkegårdsleder Jens Zorn Thorsen, Vejle.

I det forgangne år har bestyrelsen været konstitueret som følger:

Birgitte Arffmann, formand
Falk Mikkelsen, næstformand
Anders Bager, kasserer
Søren K. Jakobsen, sekretær.

K. E. Reddersen samt Erik With-Pedersen redigerer årbogen.

Kortbogen redigeres af K. E. Reddersen.

Sommerudflugt og vintermøder

Sommerudflugten fandt sted lørdag den 22. august 1992 til herregården Mattrup, hvor ejeren Jens Andersen viste rundt og fortalte om sit hjem og dets historie for over 200 mennesker.

Derefter samledes den store forsamling til kaffebord på Pejsegården i Brædstrup. Efter kaffen samledes man i Tamdrup kirke, hvor museumsinspektør Ole Schørring fra Horsens fortalte om »De nyeste teorier om Tamdrup«. Til sidst var der lejlighed til at bese avlsbygningerne til Tamdrup Bisgård – især den kæmpemæssige lade.

Den 7. oktober var der indbudt til reception på amtsgården i Vejle for udgivelsen af Vejle Amts Årbog 1992. Amtsborgmester Erling Tiedemann bød velkommen til de indbudte gæster fra Vejle amt, bestyrelsen for Vejle Amts Historiske Samfund, tidligere medlemmer af bestyrelsen, forfatterne til artiklerne i årbogen, hvoraf mange var kommet langvejs fra, korrekturlæseren og den tilstedeværende presse.

Amtsborgmesteren talte om betydningen af den historiske bevidsthed og om det gode samarbejde mellem amtet og bestyrelsen for samfun-

det. Redaktøren af årbogen, K. E. Reddersen gennemgik hele årbogens indhold og præsenterede de forfattere, der var til stede.

Reddersen sluttede sit indlæg med at udtrykke sit ønske om, at Vejle Amts Årbog 1992 måtte blive læst i vide kredse og tilføjede et ønske om, at amtets sygehuse ville anskaffe en god stabel hver til patienter og pårørende, der mangler godt læsestof i venteværelserne.

Til stede ved receptionen var fire formænd for samfundet: Amtmand Wamberg, Peder Eg Jensen, Kamma Varming og Birgitte Arffmann. Vejle Amts Folkeblads fotograf foreviede de fire formænd på et fotografi, der allerede nu er historisk, da Peder Eg Jensen døde kort tid efter.

Vejle amt fortjener megen tak for disse receptioner i forbindelse med udgivelse af årbogen. De er blevet til festdage, der giver mulighed for inspirerende og frugtbare møder mellem forfattere, amtets repræsentanter, pressen og bestyrelsens medlemmer.

I løbet af efteråret 1992 og foråret 1993 har der været afholdt 5 møder rundt omkring i amtet.

Første møde blev afholdt den 28. oktober i Givehallens kantine, hvor arkæologen Inge Kjær holdt foredrag for ca. 100 mennesker. Emnet var: »Med arkæologen ad Hærvejens spor«. Om dette foredrag skrev Vejle Amts Folkeblad den 29. oktober bl.a., at arkæologen Inge Kjær fra Hinne-rup ved Århus fortalte levende og engageret. Desuden viste hun en spændende lysbilledserie med optagelser fra Hærvejen, bl.a. runestene, broer, gravhøje og stenredskaber. Der er ingen tvivl om, at det inspirerende foredrag har givet mange appetit på selv at gå på opdagelse på Hærvejen.

Vejle Amts Historiske Samfund og Fredericia Museumsforening var fællesarrangører af foredragsaftenen i Elbo Hallen i Taulov torsdag den 5. november 1992. Udover medlemmer fra de to foreninger var mange lokale beboere til stede.

I alt ca. 140 tilhørere fik en interessant aften i selskab med de to arkæologer Lone Hvas og Dor-

the K. Mikkelsen fra Vejle Museum. Søren K. Jakobsen refererer således: Under titlen: »Når fortiden tager form« blev der fortalt om nogle af de seneste års arkæologiske undersøgelser i Fredericiaområdet – bl.a. om den kombinerede stenalderdysse og den store bronzealderhøj ved motorvejsbyggeriet i Taarup samt om indholdsrige jernalderkrigergrave fra Erritsø. Mange af de berørte lokaliteter kunne af tidsmæssige grunde kun behandles ret overfladisk, men undersøgelserne og bearbejdningen af fundmaterialet fortsætter og vil kunne give stof til yderligere foredrag, udstillinger og artikler senere.

Aftenen sluttede med spørgsmål til foredragsholderne.

Det tredje møde blev afholdt i Kolding mandag den 9. november 1992 på Klostergården, Det Lille Teater. Her talte dr.phil. Birgitte Possing om sit arbejde med at skrive disputats om et stykke dansk skolehistorie: »Natalie Zahle – en pioner«.

Arrangøren af mødet, K. E. Reddersen refererer: Den 9. november var vi sammen med Dansk Kvindesamfund og Lokalhistorisk Forening for Kolding og Omegn indbydere til et foredrag på Klostergården i Kolding. Dr.phil. Birgitte Possing fortalte om pioneren Natalie Zahle med udgangspunkt i den doktordisputats, som hun tidligere på året havde fået antaget under titlen »Viljens styrke, Natalie Zahle – en biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed«, og som både på grund af emnet og af sin høje læseværdighed er blevet en rost og omtalt best-seller. Ca. 40 tilhørere var mødt, og de fik en glimrende beretning om skolepioneren og hendes indsats for at højne kvindens uddannelse gennem sit lange virke. Foredragsholderen redegjorde også for sin egen kamp med det umådelige stof. Bl.a. omkring 3000 breve fra et arkiv, som ikke før havde været gennemset.

En glimrende aften.

Mødet i Horsens blev afholdt den 16. november 1992 i Håndværkerforeningen, Allégade. Et

velbesøgt møde med foredrag ved byarkivar Boddil Møller Knudsen: »Fra grubehus til grillbar. Torv i tusind år«. Aftenen var tilrettelagt i samarbejde med Historisk Forening for Horsens og omegn.

Og så til sidst:

Det årlige møde i Vejle blev på grund af aftenens indledende del holdt i maj. Om denne aften skriver Erik With-Pedersen: Den 17. maj afholdtes sæsonens sidste møde, som i år løb af stabelen i Vejle. Kirkegårdsleder og landskabsarkitekt Jens Zorn Thorsen viste rundt på Gamle Kirkegård og causerede over emnet: »Kirkegård og Have i ældre tid«. Efter rundgangen samlede man til kaffebord og lysbilleder i Vor Frelsers sogns nyindrettede lokaler i villaen Worsåesgade

2. Mødet, som var fællesarrangement for Historisk Samfund og Vejle Byhistoriske Selskab, havde samlet ca. 60 tilhørere.

Afslutningsvis vil jeg gerne sige tak til alle, der har arbejdet på at få alle disse arrangementer forberedt og afviklet på bedste måde. Tak til alle, der er mødt frem og til alle, der i årets løb har støttet Samfundets arbejde. Tak til bestyrelsen for godt samarbejde! Det kræver et vist mål af tålmodighed fra bestyrelsens side, før jeg er kommet så godt ind i arbejdet, at jeres tålmodighed ikke hele tiden skal spændes til det yderste!

Tak til amtet for godt samarbejde i det forgangne år, tak til Vejle Museum - især Ase Thomsen - og tak til Anne Marie Christensen for venlig hjælpsomhed - også når jeg kommer i sidste øjeblik!

Tak for støtte

I 88 år har Vejle Amts Historiske Samfund udgivet sin årbog. I tidens løb er der selvfølgelig sket ændringer, men år for år har den bragt artikler af blivende værdi om amtets historie.

Det har altid været redaktionens mål at bringe artikler af mange forskellige typer og fra alle kroge af amtet. Dette gælder stadig. Stoffet spænder fra forskningsresultater til erindringsstof, og det dækker hele området i amtet.

I de senere år har årbogen givet amtets museer og arkiver lejlighed til at fortælle læserne om deres arbejde og deres samlinger.

Desværre har stigende trykkeudgifter og portoforhøjelser gjort, at medlemskontingentet ikke mere kan dække udgifterne til årbogen. Heldigvis modtager samfundet støtte fra offentlige og private institutioner. Denne støtte vil bestyrelsen gerne hermed bringe sin tak for.

Birgitte Arffmann, formand

Ekstrakt af årsregnskab for perioden 1. januar - 31. december 1992

INDTÆGTER

1. Tilskud:			
Vejle Amtskommune		17.140,00	
Kommuner:			
Horsens	2.138,00		
Fredericia	2.330,00		
Kolding	3.900,00		
Jelling	500,00		
Egtved	540,00		
Brædstrup	370,00		
Juelsminde	85,00	9.863,00	
Kulturministeriet		7.800,00	
Den Hindborgske Fond		1.000,00	35.803,00
2. Medlemskontingenter			144.030,00
3. Salg af bøger			1.821,50
4. Renter:			
Indestående i bank og på giro	12.074,57		
Obligationer	1.272,14	13.346,71	
5. Salg af lydbøger			- 7,75
6. Salg af Anton Berntsen: Børnerim			2.310,00
Indtægter i alt			197.303,46

UDGIFTER

7. Publikationer:			
Korrektur Aarbogen	2.702,50		
Trykning Aarbogen	90.625,00		
	93.327,50		
÷ vederlag fra Copy-Dan	192,50	93.135,45	
Særtryk		7.812,50	100.947,95
8. Årbogens udsendelse			37.318,75
9. Møder:			
Årsmøde og udflugt	13.426,25		
Vintermøder	3.262,50	16.688,75	
10. Kontingent og årsmøde DHF			3.716,00
11. Administration			35.718,84
12. Andre udgifter			2.423,70
13. Afskrivning EDB-anlæg 1. år			7.000,00
14. Kurstab ved omlægning af obligationer			1.723,75
Udgifter i alt			205.537,74
Indtægter			197.303,46
Udgifter			205.537,74
Underskud 1992			8.234,28

Status pr. 31. december 1992

AKTIVER

Kassebeholdning:

Jelling Sparekasse:			
Konto 552-56-01163	1.133,35		
Konto 552-27-01957	<u>66.379,13</u>	67.512,48	
Unibank			
Konto 416-44-07107		623,76	
Postgiro			
Konto 3415104		53.381,45	
Kontant kassebeholdning		<u>253,70</u>	121.771,39
Garantbevis Jelling Sparekasse			6.000,00

Obligationer

Kreditforeningen Danmark 22-A-2012	12.000,00		
Kontant i depot	<u>276,25</u>		12.276,25

Beholdning af bøger			25.000,00
---------------------------	--	--	-----------

EDB-anlæg

Indkøb	21.000,00		
- afskrivning 1. år	<u>7.000,00</u>		14.000,00
Tilgodehavende moms			<u>2.565,00</u>

Aktiver i alt			<u>181.612,64</u>
---------------------	--	--	-------------------

PASSIVER

Gæld

Skyldig A-skat	4.954,00		
Skyldig vedrørende kortbogen	<u>7.387,60</u>		12.341,60

Kortbogen:

Tilskud		15.000,00	
- afholdte udgifter	12.826,35		
Deraf moms	<u>2.565,00</u>	<u>10.261,35</u>	4.738,65

Egenkapital

Saldo pr. 1. januar 1992	172.766,67		
Underskud 1992	<u>8.234,28</u>		164.532,39

Passiver i alt			<u>181.612,64</u>
----------------------	--	--	-------------------

Glud, den 23. april 1993
Anders Bager, kasserer

Ovenstående regnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol, samt kontrolleret beholdningernes tilstedeværelse og overførsler fra sidste regnskabsår.

Fredericia den 27. april 1993

Jørgen Gjedsted

Anders Engelbrecht

BØGER TIL SALG

Ældre årgange af Vejle Amts Årbog kan fås ved henvendelse til Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, tlf. 75 82 43 22

	For medlemmer:	For ikke-medlemmer:
	Kr.	Kr.
1908-1984	40,00	60,00
1985-1993	100,00	120,00
Realregister for årgangene 1905-1960	10,00	20,00
Register til Vejle Amts Årbog 1961-1975 ...	25,00	35,00

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene: 1905-1907, 1911, 1916², 1917-1925, 1933-1936, 1937², 1938-1953, 1957-1961, 1973.

Desuden sælges følgende bøger, ligeledes fra Vejle kulturhistoriske Museum:

	For medlemmer:	For ikke-medlemmer:
	Kr.	Kr.
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle amt	10,00	20,00
Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen. (Vejle Teaters historie)	10,00	21,00
Orla Lehmann: Den græske Thronfølgesag 1863. (1970)	12,00	30,00
Anton Berntsen 1883-1973. Liv og digtning. (1973)	26,00	36,00
Marius Sørensen & Frands Johan Ring: Jelling nyere historie. (1974). (Sælges fra kommunekontoret i Jelling)	30,00	30,00
Peder Herschend: Fra min Silkeborg-tid. (1980)	35,00	60,00
Leo Novrup: Bonden, der elskede fugle og blomster (særtryk af Vejle Amts Årbog 1991)	38,00	50,00
Hugo Matthiessen: Fredericia 1650-1760. (Fot. genoptr. 1981). Købes hos Kamma Varming, Olafsvej 7, 7000 Fredericia, tlf. 75 92 28 67	50,00	
H. Blichfeldt: Vejle amtsråds formænd og medlemmer 1842-1970	40,00	
Amtsbeskrivelse over Vejle Amt af C. Dalgas. Genoptryk fra 1826	60,00	